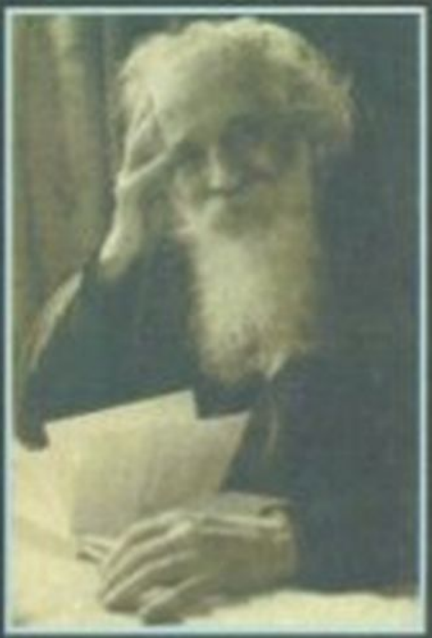
Gaston Bachelard

ATEŞİN TİNÇÖZÜMLEMESİ

ÖTEKİ YAYINEVİ

ÖTEKİ YAYINEVİ

ÖTEKİ PSİKOLOJİ

Kapak Tasarım : Öteki Ajans
Dizgi : Öteki Yayınevi
Baskı : Emel Matbaası, 1995, Ankara

Kitabın Orjinal Adı: La Psychanalyse du feu

Öteki, *Açı Yayıncılığın Kuruluşudur.*

Yönetim Yeri :
Dr. Mediha Eldem Sokak
No: 52/1 Kızılay/ANKARA
Tel : 435 38 33
Fax: 433 96 09

ISBN 975-8012-30-4

Gaston Bachelard

ATEŞİN TİNÇÖLÜMLEMESİ

Türkçesi:
Nail Bezel

Çevirenin notu:

Bu kitabın Türkçe'ye çevirilmesi girişimi üzerine birkaç sözcük: Öteki Yayıncılık sorumlularıyla söyleşilerden birinde, seçilmiş kitapları varsa ve durum ivedi değilse, yayınevleri için bir kitap çevirebileceğimi söyledim. Benim birinci yabancı dilimin İngilizce olduğunu bilirler. Bunu izleyen başka bir söyleşide önüme Fransız düşünür Gaston Bachelard'ın, *La Psychanalyse du Feu* adlı kitabını koydular; bu kitabın ikinci ve özgün basımıydı. O anda Türkçe bir başlık düşünemedim; Fransızca yayımlanmış bu kitabın çevirilmesi konusunda kesin bir yanıt da veremedim. Kitabı aldım, uygun bir zamanda bir tarama okuyuşu yaptıktan sonra "Evet," dedim.

Çeviri yürüdükçe, başlığın *Ateşin Tinçözümlemesi* olmasında karar kıldım.

Bu başlık konusunda iki noktayı belirtmek gerekiyor:

1. Başlıktaki Türkçe terim, Batı dillerinden gelen terimin yerine kullanılmıştır, şu anda Türkçe'de yaygın değildir. Burada özlemin bir boyutu Türkçe'nin olanaklarını özenle sınamaktır. Çeviren, bütün metinde aynı özlem ve özen çizgisini sürdürmeye çalışmıştır, kendini bu özlem ve özenden sorumlu sayar; ancak dil, bilim, felsefe ve yazın eleştirisi alanlarını kapsayan böyle bir metinde çağdaş Türkçe'nin özlem ve sorunlarının bilincindedir.

2. *"Ateşin Tinçözümlemesi"* gibi bir başlık zaten hangi dilde olursa olsun ilginçtir ve sorunludur. Böyle bir başlığın anlamlı olması için "ateş" denen olguda bir "tin" bulunması gerekir. Bu nedenle başlıktaki sorun Türkçe'de oluşmuş bir yapaylık değildir, kitabın özgün dilinde de aynı sorun vardır. Burada "ateşin tinçözümlemesi" teriminden amaçlanan belli ki ateşin tinçözümlemesini yapmak değildir; amaçlanan, ateşi duyan, ateş üzerine düşünüp yazmış olan kişilerin tinçözümlemesidir. Ve yine belli ki Gaston Bachelard'ın bu "tinçözümlemesi" nden ne anladığı ancak bütün kitap incelenince anlaşılır.

Bachelard'ın bu incelemesinin büyük bölümü düşünce tarihi içindedir; özellikle on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar olan dönemde Batı insanının ateş konusunda ne duyduğu, düşlemlediği ve düşündüğü üzerinedir. Bachelard'ın bu incelemesinde duymak, düşlemlemek ve düşünmek terimlerinin nasıl birbirleriyle çakıştığı, iç içe geçtiği görülür; çünkü Bachelard bu terimlerin alanlarını sonuçta insan deneyimi ile dil arasındaki bağıntıda bulur. Bu arada Bachelard'ın okuru, söz konusu çağda, on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla, insanların ateş konsunda ne safça görüşler dile getirmiş olduğunu görerek kendini bugün biraz üstün bile görebilir. Çeviren böyle bir okur kibirine yer olduğu kanısında değildir. Söz konusu çağ, Batı'nın Galile-Newton-Descartes çağından Darwin-Marx-Freud çağına aşamalı geçişidir.

Bu yapıtta Bachelard'ın temel izleği ve işlevi nedir ? İncelemenin 1964 İngilizce çevirisine önsöz yazan Amerikalı felsefeci ve yazın eleştirmeni Northrop Frye'ın de belirttiği gibi, "yazın eleştisi" dir. Bachelard bunu incelediği metinlerde ateş üzerine söylemin "eğretileme*" ye dönüştüğünü sergileyerek yapıyor.

Bachelard'ın yazında en çok örneklediği tür şiir: Şiirde tek boyutluluğa yer olmadığını söylüyor: "Birliği duyarak şiir yazılmaz: Tek olanın şiirsel özelliği yoktur. Bundan daha iyisini beceremez ve hemen düzenli bir çoğulluğa ulaşamazsak, uyuyan titreşimleri uyandıracak bir çan sesi gibi eytişime başvurabiliriz. Armand Petitjean'ın şu sözleri çok yerindedir: 'İster imgelerle ister imgesiz olsun, imgelemi biçimlendirmede hiçbir şey düşünce eytişimi kadar uyarıcı olamaz.'"

Çevirenin bu notunda anılabilecek bir de şunu söylüyor Bachelard: "Bizi yaratan düşlemlerimizdir."

Bu kısa notun sonunda çeviren aradan çıkıyor. Okur, Bachelard'ı okur.

---

* Eğretileme: Gerçekliğin dile sığabildiği alan ya da boyut. (Ç.N.)

Önsöz

I

Gerçekliği benzerimmiş gibi
görmemeliyim
Paul Eluard

Nesnel olduğumaza inanmamız için bir nesneden söz ediyor olmamız yeterlidir. Ancak, ilk yaptığımız seçim nedeniyle, bizim nesneyi belirttiğimizden daha çok nesne bizi belirtir ve dünya konusunda temel düşüncelerimiz olduğuna inandığımız şeyler çoğu kez zihnimizin toyluğunun yüzeye vuruşudur. Bazen seçilmiş bir nesne önünde merak ve şaşkınlık duyarız, hipotezler ve düşler kurarız, bilgi görüntüsü veren kanılar oluştururuz. Fakat ilk kaynak katışıksız değildir: İlk veri temel bir doğru değildir. Aslında, bilimsel nesnellik ancak daha baştan söz konusu nesneden kopmakla, ilk seçimin çekiciliğine kapılmamakla, ilk gözlemden doğan düşünceleri denetlemek ve yadsımakla mümkün olabilir. Tüm nesnellik, gerektiği gibi verilendirildiğinde, nesne ile ilk temasın sonuçlarını yalanlar. Her şeyi ilk baştan sorgulamak gerekir: duyuları, sağduyuyu, en sürekli bile olsa uygulamayı, ve sonuçta sözcük kökenbilimini de, çünkü şarkı söylemek ve baştan çıkarmak amacıyla yapılan sözcükler düşünceyi nadiren karşılayabilir. Nesne karşısında merak ve şaşkınlığa düşmek bir yana, nesnel düşünce söz konusu nesneyi ters eğretileme (ironi) yoluyla işlemelidir. Kötü niyetli bu uyanıklık olmadan asla tam nesnel bir tavır alamayız. Konu insanları incelemekse –eşitlerimiz ve kardeşlerimiz olan insanları– yöntemin temeli duygudaşlık olmalıdır. Fakat yaşamı bizle yaşamayan, acılarımızın hiçbirini çekmeyen ve sevinçlerimizin hiçbirini yüceltmeyen bu cansız dünya karşısında bütün heveslerimizi dizginlemeli, kendi benliğimizi denetim altında tut-

malıyız. Şiirin ve bilimin eksenleri daha baştan birbirine karşıttır. Felsefenin bütün başarmayı umabileceği, şiirle bilimi birbirini bütünleyici kılmak, onları belirgin karşıtlar olarak birleştirmektir. O halde açılımcı şiirsel anlayışın karşısına ketum bilimsel anlayışı koymalıyız; bilimsel anlayış için ise başlangıçta bir duygusal uzaklık, sağlıklı bir temkinlilik tir.

Bir sorunu ele alacağız: Bu sorun karşısında nesnel tutum hiçbir zaman gerçekleşememiştir; ilk baştan çıkarma etkisi öyle güçlüdür ki, en sağlam zihinler bile bozulmuş, gerisin geri şiirsel sürüye dönmüştür; bu sorun karşısında düşşel kurgular düşüncenin yerini alır, şiir teoremleri gizler. Bu, ateş konusundaki kanılarımızın oluşturduğu tinbilimsel sorundur. Bence bu sorun tin ile öyle doğrudan ilgili ki, hiç duraksamadan ateşin tinçözümlemesinden söz edeceğiz.

Çağdaş bilim, ateş olgusunun saf bir zihinde doğurduğu bu ilksel sorundan nerdeyse tümüyle kaçmıştır. Zaman içinde kimya kitaplarının ateş üzerine bölümleri giderek kısalmıştır. Günümüzde, içinde ateş ve alev üzerine bir inceleme arayıp bulamayacağımız onca çok kimya kitabı var. *Ateş artık bilim için bir konu değil.* Göz önünde çarpıcı bir nesne olan ateş, birçok başka olgu arasında ilk seçim konusu olarak etkileyici olan ateş, artık bilimsel bir inceleme için bakış açısı sunmuyor. Bu nedenle, bu olgunun değerini yitirişini izlemek ve yüzyıllar boyunca bilimsel araştırmayı etkisi altına almış bir sorunun hiç çözüme ulaştırılmadan nasıl birden ayrıntılara bölündüğünü ya da bir yana bırakıldığını incelemek tinbilimsel açıdan öğretici olacaktır. Benim sorduğum gibi, kültürlü kişilere ya da tanınmış bilginlere "Ateş nedir?" diye sorsanız, belirsiz ve yinelemelere dayalı yanıtlar alırsınız; bu yanıtlar en eski ve düş ürünü felsefe kuramlarının bilinçsizce yinelenmesinden başka bir şey değildir. Bunun nedeni, sorunun nesnel açıdan katışık olan, kişisel sezgiler ile bilimsel deneyimlerin iç içe geçtiği bir alanda sorulmuş olmasıdır. Biz bu-

rada ateş konusundaki sezgilerimizin başka konulardaki sezgilerimizden daha büyük bir ölçüde geçmişten kalma aldanışlarla yüklü olduğunu göstereceğiz. Yalnızca deney ve ölçümlerle çözülecek bir sorunda bu sezgiler bizi ancak ivedi kanılar oluşturmaya götürür.

İlk kitaplarımızdan birinde[1], ısı olgusu ile ilgili olarak, bilimsel nesnelleştirmenin iyi tanımlanmış bir eksenini açıklamaya çalıştık. Orada, deneyi bilimsel bir çizgiye sokmak için geometri ve cebirin kendi biçim ve soyut ilkelerinin yavaş yavaş nasıl araya girdiklerini gösterdik. Bugün incelemek istediğimiz tersine bir eksendir, artık nesnelleştirme ekseni değil, öznellik ekseni; böylece tikel gerçeklik konusunda, bu gerçeklik iyi tanımlanmış bile olsa, ortaya çıkan bütün sorunlara yönlendirilebilecek ikili bir bakış açısının bir örneğini verebileceğiz. Özne ve nesnenin gerçek mantıksal sonuçları konusunda haklı idiysek, düşünceli insan ile düşünür arasında daha net bir ayırım yapmamız gerekir, ancak yine de böyle bir ayırımın başarılabileceği umuduna kapılmamalıyız. Zaten burada incelemek istediğimiz düşünceli insandır; evinde, ocağının başında yalnızlık içinde oturan insan; ateş, yalnızlığın bilinci gibi parıldarken. Böylece ilkel izlenimler, duygusal bağlılıklar ve rastgele düşlemelerin gerçek bilimsel bilgi için yarattığı tehlikeleri göstermek için çok fırsat bulacağız. Gözlemleyiciyi kolayca gözlemleyebileceğiz; değerlerden bağımsız olmayan bu gözlemin, başka deyişle, hipnotizmalanmış bir gözlem olan ateş gözleminin, ilkelerini ayırabileceğiz. Sonuçta, bir ölçüde hipnotizma altında olan ve ateş gözlemcilerinde sürekli olduğunu gördüğümüz bu durum tinbilimsel bir soruşturmayı başlatmak için çok uygundur. Hüzünlü bir ruhun anılarını ve acılarını dile getirmesi için bir kış akşamı, dışarıda uğuldayan rüzgar ve içeride parıldayan bir ateş yeterlidir:

Alçak bir sesle
Kışın külleri altında
söylenen şarkı
Yürektir, örtük bir ateş gibi,
Şarkısını söyler kendini tüketirken.
Toulet

II

Ancak satır satır alındığında kitabımız kolay gelse de, ondan bir bütün oluşturmak gerçekten olanaksız görünüyor. İnsanların düştüğü yanlışların bir çizelgesini çıkarmak gerçekleştirilemeyecek bir girişimdir. Özellikle bizimki gibi bir çaba tarihsel bir plana uymaz. Aslında, çağdaş bilim eğitimi geçmişin düş kurmaya uygun koşullarını ortadan kaldırmamıştır. Bir bilgin bile, mesleğini uygulamadığı anlarda, ilkel değerler ölçütüne döner. Bu nedenle, tarih biliminin öğrettiklerine hep ters düşmüş bir düşüncenin tarihsel gelişimini izlemeye çalışmak boşunadır. Bunun yerine, çabamızın bir bölümünü, gelişmiş düşüncenin başarısına ve bilimsel deneylerin bulgularına karşın, yine de düşlemlerin hep ilkel temaları yeniden yakaladığını ve ilkel bir beyin gibi işlediğini göstermeye ayıracağız.

Kendimizi, ateşe tapınmanın kolayca sergilenebileceği uzak ve geçmiş bir döneme de götürmeyeceğiz. Bizim yapmaya değer bulduğumuz, bu tapınmanın gizlenmiş biçimde süregeldiğini ortaya koymaktır. Bu nedenle, kullandığımız veri kendi çağımıza ne kadar yakın olursa, savımızı kanıtlamakta o ölçüde etkin olacaktır. Tarih sürecinde böyle sürekliliği olan bir veriyi inceleyeceğiz; bu da tinsel evrime karşı bir direncin izleridir ve çocuktaki yaşlı kişiyi, yaşlıdaki çocuğu ve mühendisteki simyacıyı ortaya çıkarır. Ancak, bize göre geçmiş bilinmezlik ve düşlem güçsüzlük demek olduğundan, amacımız şu olacaktır: usu mutluluklarından ve nesne

ile ilk temastan gelen kendini sevmekten (narsizim'den) arındırmak, ona sahip olmak duygusundan öte güvenceler ve şevk ve hevesten öte kanı güçleri vermek; kısaca, usa, hiç de aleve dönüşmeyecek kanıtlar sağlamak!

Ateş konusundaki bilgiye göreli öznel kanıların *tinçözümlemesi* nin anlamı üzerine, kısacası, ateşin tinçözümlemesi üzerine, yeterince söz ettik. Bu genel savları özgül savunular (arguman) düzeyinde açıklığa kavuşturacağız.

III

Bir uyarı niteliğinde şunu da eklemek istiyoruz: Okur bu yapıtı okuyup bitirdiğinde hiç de bilgisini artırmış olmayacaktır. Bu belki de tümüyle bizim hatamız değil, seçilen yöntemin bir bedelidir. Kendimizi kendimize çevirdiğimizde, gerçeklikten de çeviririz. *Kişiye özgü* deneyler yaptıkça, kaçınılmaz olarak nesnel deneyle çelişiriz. Bir daha belirtelim ki biz bu kitapta kişisel deneyimlerden söz ederken insana özgü yanlışları gösteriyoruz. Bu nedenle bu yapıt bütün nesnel incelemelere temel olacağını düşündüğümüz özel tinçözümlemesinin bir örneği olarak kendini sunuyor. Bu yapıt, yakınlarda çıkan *Bilimsel Anlayışın Oluşumu (La Formation de l'esprit scientifique)* adlı kitabımızda desteklenen genel savların örneklendirilmesidir. Nesnelerin baştan çıkarıcı etkisinin varılan sonuçları nasıl yanılgıya götürdüğünün böyle açıklanması bilim eğitimi açısından yararlı olacaktır. Burada ateş konusunda verilen ana çizgileri, su, hava, yer, tuz, şarap ve kan için de yinelemek zor olmayacaktır. Gerçeği söylemek gerekirse, değer yüklü olan ve genelliği olmayan temalarda araştırmaya yol açan bu nesneler, ateş gibi belirgin biçimde çift doğalı, aynı anda öznel ve nesnel, değildirler; ama yine de sahte bir damga taşırlar; bu da sorgulanmamış değerlerin sahte ağırlığıdır. Tinçözümlemesini, kişinin nesneler üzerine deneyiminden daha çok usa vurulmuş ve bu nedenle de

daha az duygusal veriler tabanına uygulamak daha zor ancak daha da yararlı olacaktır. Çalışmamızı değerli bulup benzerini ya da daha iyisini yapmak isteyenler olursa, onlara, nesnel bilginin tinçözümlemesi açısından bütünlük (totalite), dizge, öge (element), evrim, gelişim gibi kavramları incelemelerini öneririz. Bu kavramların temelinde, duygusal niteliği yadsınamaz, değişik türden ve dolaylı değerlerin bulunduğunu anlamak zor olmayacaktır. Bütün bu örneklerde, bilim adamlarının ve felsefecilerin hemen ya da daha geç kabul ettikleri kuramların altında safça sayılabilecek kanılar bulunacaktır. Sorgulanmamış bu kanılar, özden olmayan parlaklıklardır ve aklın eleştirel çaba ile oluşturması gereken doğru aydınlıkları şaşırtırlar. Herkes kendi içindeki bu tür sorgulanmamış kanıları yok etmeye yönelmelidir. Herkes, alışılmış deneyimlerle temastan oluşan zihinsel alışkanlıkların katılığından kaçınmayı öğrenmelidir. Herkes, yalnız korkularını (fobilerini) değil, onlardan daha da dikkatlice kendi zaaflarını, ilk sezgileri kabullenme eğilimlerini yok etmelidir.

Özetle, amacımız okura ders vermek değil; ancak ustası olduğumuz bir alışkanlığı okur da benimserse çabalarımız yerini bulmuş sayarız: Bu da kendine gülme alışkanlığıdır. Özeleştirel bu ters eğretileme (ironi) olmadan nesnel bilgi yönünde hiçbir ilerleme mümkün değildir. Sonuçta, burada anılanlar, 17. ve 18. yüzyılın bilimsel kitaplarını okuyarak geçirdiğimiz bitmez tükenmez zaman sürecinde topladığımız verilerin yalnızca küçük bir bölümüdür. Bu nedenle bu küçük yapıt konunun ancak ana çizgilerini verir. Saçmalıkları yazmak söz konusu olsaydı, büyük bir kitap yazmak çok kolay olurdu.

BİRİNCİ BÖLÜM

Ateş ve Saygı: Promete Karmaşası

I

Ateş ve ısı en değişik alanlarda bize açıklama yolları sağlar, çünkü bunlar bizim yitmez anılarımızın ve yalın ve kesin kişisel deneyimlerimizin ortamını oluştururlar. Bu nedenle ateş her şeyi açıklayabilecek ayrıcalıklı bir olgudur. Eğer yavaş değişen her şey yaşamla açıklanabilirse, hızlı değişen her şey ateşle açıklanabilir. Ateş, en ileri düzeyde canlı öğedir. Ateş, kişiye özgü duygular içerir ve evrenseldir. O yüreğimizde yaşar. Gökyüzünde yaşar. Maddenin derinliklerinden yükselir ve kendini bir sevgi gibi sunar. Geri maddenin derinliklerine iner ve kendini gizler; sıkıştırılmış nefret ve öç gibi. Tüm olgular arasında birbirine zıt iki değeri, iyiliği ve kötülüğü, aynı açıklıkla taşıyabilen tek olgudur. Cennette ışık saçar. Cehennemde yakar. Ateş tatlıdır ve ateş işkencedir. Mutfaktır ve kıyamettir. Ocağın başında usluca oturan çocuk için bir hazdır; alevleri ile fazla yakından oynamak isteyeni cezalandırır. Ateş gönenç, ateş saygıdır. Koruyucu ve müthiş bir tanrıdır, iyidir ve kötüdür. Kendisiyle çelişkiye düşebilir. Bu nedenle evrensel açıklamanın ilkeleriden biridir.

Bu ilk değerleri taşımasa, ne en çarpıcı çelişkileri hoş gören bu yargı ne de kanıtsız en övgülü sözleri derleyen heves anlaşılabilir. Örneğin, 18. yüzyılın sonunda yazan bir hekimin şu sayfasındaki sevencenliğe ve saçmalığa bakın: "Ateş deyince ben, besinler gibi bedenin eğilimlerini de pişirmek yerine yakan, vahşi, çalkantılı, sinirlendirici ve doğaya ters bir ısı anlamıyorum; tatlı, ılımlı ve merhem gibi iyileştirici ateşi anlıyorum. Bu ateş belli bir nemlilikle

birlikte gelir, kanla benzerliği vardır, tenin çeşitli eğilimlerine ve besin özsularının derinliğine iner, onları parçalara ayırır ve inceltir, sertliklerini ve acılıklarını giderir; en sonunda onları doğamızla orantılı tatlılığa ve inceliğe eriştirir." [1] Bu sayfada nesnel bir anlam verebileceğimiz tek bir tartışma, tek bir niteleyici yok. Ama yine de ne kadar inandırıcı. Bence bu sayfa hekimin ikna gücü ile çarenin sözcüklere gizlenmiş gücünü birleştiriyor. Ateş, nasıl ima gücü en yüksek iyileştirici ise, onun gücünü yüceltmekle de hekim inandırıcı oluyor. Ne olursa olsun, bu sayfayı her okuyuşumda, ben çocukken başucuma gelen ve bilgince bir sözcükle kaygılı annemi sakinleştiren, sevecen, ağır başlı ve altın saatli hekimi anımsamamak elimde değil; bu aşılmaz bağlantıyı isteyen istediği gibi açıklasın ister. Yoksul evimizde bir kış sabahı, ocakta ateş parlıyor olurdu. Bana şurup verirlerdi. Kaşığı yalardım. Nerde o merhem ısılı ve sıcak aromalı ilaç günleri!

II

Hasta olduğumda babam odamdaki ocakta ateş yakardı. Kütükleri tutuşturucu parçalar üstüne dikkatle yerleştirir, ayaklığın demirleri arasından talaşları bırakırdı. Bir ateşi yakamamak inanılmaz bir aptallık sayılmalıydı. Babam ateş yakma işini kimseye bırakmazdı ve ben kimsenin bu işi onun kadar iyi yapabileceğini düşünmezdim. Aslında on sekiz yaşımdan önce ateş yakmış olabileceğime inanmıyorum. Ancak yalnız yaşadığım zaman ocağımın efendisi oldum. Ama babamdan öğrendiğim *tutuşturma sanatı* bugün bile bana gurur verir. İnanıyorum ki sabah odamın ateşsiz kalması yerine bir felsefe dersini kaçırmayı yeğlerdim. Bilgece araştırmalarla uğraşan değerli bir yazardan benim için bir anılar sayfası olan şu sayfayı nasıl sıcak bir duygudaşlıkla okurum: " Başkalarının evinde olduğumda ya da evimde konuk bulunduğunda şu durum beni hep eğlendirmiştir: Ateş sönerdi. Başkaları

onu yeniden tutuşturmak için bilgiççe ve dumanlar içinde uzun uzun boşuna uğraşırlardı. Sonuçta yine yongalara ve kömüre başvururlardı, onlar da zamanında gelmezdi. Kara kütükler kaç kez yerinde döndürülmüş olurdu, en sonunda ben alırdım maşayı. Böyle bir iş biraz sabır ve cesaret, biraz da şans ister. Ben Tıp Fakültesinde eline umutsuz bir hasta bırakılan büyücü bir doktor gibi büyü yapma gösterisine girerken eğlencelerin de bir an için durmasını isterdim. Sonra bütün yaptığım, kimseye de bir şey yaptığımı göstermeden, yarı yanık birkaç kütüğü yanık yanları yüz yüze gelecek biçimde yerleştirmek olurdu. Sonra hiçbir şey yapmamış gibi geri otururdum. Bir şeyler yapmamı söyler gibi bana bakarlardı; o anda alevler gelir kütük yığınını sarardı. Beni bir ateş tozu kullanmakla suçlarlardı, sonunda hava akımından yaralandığımı kabul ederlerdi. Tam, akışkan ve ışık yayan ısı türlerine ya da ateş katmanı, dönüşüm hızları ve kalori dizileri konularına girmezlerdi."[2]

Ve Ducarla hem ev işlerinde becerisini hem de iddialı kuramsal bilgi dizgesini göstermeye devam eder. Bu dizgede ateşin yayılması "kalori dizileri" ni izleyen geometrik bir ilerleme olarak anlatılır. Matematiğin böyle bir yolla araya girmesine karşın, Ducarla'nın "nesnel" düşüncesinin birinci ilkesi oldukça açıktır ve içerdiği tinçözümlemesi gözden kaçmayacak kadar belirgindir: Koru kora karşı koyalım, alevler ocağımızı aydınlatacaktır.

III

Belki de burada nesnel bilginin tinçözümlemesi için izlemeyi önerdiğimiz yöntemin bir örneği bulunabilir. Görgücü (ampirik) ve bilimsel bilginin temelinde bile bilincine varılmamış değerlerin etkisi söz konusudur. Bu nedenle, nesnel ve toplumsal bilgilerden öznel ve kişisel bilgilere ve aynı zamanda öznel ve kişisel bilgilerden nesnel ve toplumsal bilgilere akışan ortak ışığı göstermemiz gerekir. Bilimsel deneyim içindeki çocukluk deneyiminin izlerini gös-

termeliyiz. Böylece *bilimsel düşüncenin bilinçaltı* ndan, belli verilerin türdeş olmayan niteliğinden söz etme hakkımız olur ve tikel bir olgunun incelenmesinde çok değişik alanlarda edinilmiş kanıların bir araya geldiğini görürüz.

Bu nedenle ateşin bir *doğal olgu* olduğu kadar aynı zamanda bir *toplumsal olgu* olduğu ne kadar vurgulansa yeridir. Bu gözlemin haklılığını görmek için ilkel toplumlarda ateşin rolü üzerine düşünceler geliştirmeye ya da ateşi sürdürme yöntemlerinin zorluğu üzerinde durmaya da gerek yok; bunun için uygar bir zihnin yapısını ve oluşumunu incelerken tinbilim (davranış bilimi, psikoloji) den yararlanmak yeterlidir. Aslında, ateşe olan saygı öğretilmiş bir saygıdır, doğal bir saygı değil. Bir mum alevinden parmağımızı çekmemizi sağlayan tepkenin (refleksin) bilgimiz içinde bilinçli bir yeri yoktur. Temel tinbilim kitaplarında bu konuya bunca yer verilmesi insanı şaşırtabilir bile. Bu kitaplarda bu durum tepkenin içinde düşünce bulunduğunun, en ilkel duyuda bilgi bulunduğunun, ebedi örneğidir sanki. *Gerçekte, toplumsal yasaklar ilk yasaklardır.* Doğal deneyim ancak ikinci sırada gelir ve beklenmedik bir maddi kanıt getirir, bu nedenle de nesnel bilgi oluşturamayacak kadar belirsizdir. Yanık, yani doğal yasaklama, toplumsal yasakları doğrular ve çocuk gözünde ana-babanın zekâsına daha büyük değer kazandırır. Bu demektir ki çocuğun ateş bilgisinin temelinde doğal olan ile toplumsal olan arasında bir etkileşim vardır ve toplumsal olan hemen her zaman baskındır. İğne acısı ile yanığı karşılaştırırsak belki durumu daha iyi görebiliriz. Bunların ikisi de tepkeye yol açar. Niçin *iğne uçları* da ateş gibi saygı ve korku konusu olmuyor? Neden şu: İğne ucu konusundaki toplumsal yasaklar ateş konusundakiler kadar güçlü değil.

O halde aleve duyulan saygının gerçek temeli şu: Eğer bebek elini ateşe yaklaştırırsa, baba bir cetvelle onun parmaklarına vurur. Ateş yakması gerekmeden bile çarpabilir. Bu ateş ister alev ister ısı, ister lamba ister soba olsun, ana-babanın uyarıklığı aynıdır. Bu

nedenle ateş daha baştan bir *genel yasaklama* konusudur; bundan da şu sonuç çıkıyor: Ateş konusunda ilk *genel bilgimiz* toplumsal bir yasaktır. Ateş konusunda öğrendiğimiz ilk şey ona dokunmamak gerektiğidir. Çocuk büyüdükçe yasaklar daha az bedensel ve daha çok zihinsel olur: Cetvelin yerini kızgın bir ses, bu sesin yerini yangının tehlikelerinin belirtilmesi ve gökten gelen ateş söylenceleri alır. Böylece doğal olgu toplumsal, karmaşık ve karışık bilgilerle iç içe geçer, bu da kendiliğinden gelecek safça bilgiye yer bırakmaz.

Sonuç olarak, yasaklar toplumsal kökenli olduğuna göre, ateş konusunda kişisel bilgi sorunu bir *becerikli itaatsizlik* sorunudur. Çocuk, babasından uzakta, babasının yaptığını yapmak ister, ve küçük bir Promete olarak kibritleri çalar. Kırlara koşar, bir koyağın kuytusunda arkadaşları ile birlikte okul kaçkını günlerinin ateşini yakar. Şehir çocuğu, üç taş arasında alevlenen bu ateşi bilmez; o ne kızarmış çakaleriğini ne de yapışkan haliyle korlar üzerine konmuş salyangozu tatmıştır. Şehir çocuğu benim çok kez yaşadığım *Promete kargaşası* 'nden bağımsız olabilir. Ateşin babası üzerine söylencenin, bu söylence bugün artık yavan kalsa da, uyandırageldiği ilgiyi ancak bu karmaşa bize anlatabilir. Ayrıca, acele edip bu Promete kargaşasını klasik tinçözümlemesinin Oidipus karmaşası ile karıştırmamak gerekir. Kuşkusuz ateş üzerine düşlemelerin cinsel içeriği yoğundur ve biz ilerde bir bölümde bunu göstereceğiz. Ancak bilinçaltı kanılar arasındaki ince ayırımları ayrı formüllerle göstermekte yarar olabilir ve bunların birbiri ile ilişkisi daha sonra görülebilir. Bize öyle geliyor ki burada önerdiğimiz nesnel bilginin tinçözümlemesinin yararlı yanlarından biri, bütün ilkel içgüdülerin etkin olduğu bir alandan daha az yoğun ve daha az derin bir alanın incelenmesidir ve burası bir ara bölge olduğu içindir ki açık düşünce, yani bilimsel düşünce üzerinde belirleyici bir etkisi vardır. Bilmek ve bir şeyler üretmek kendi içlerinde nitelenebilecek gereksinimlerdir ve güç istenci ile aralarında bağlantı

kurulmayabilir. İnsanda gerçek bir *düşünsellik istenci* vardır. Pragmatizmin ve Bergsonizm'in yaptığı gibi bu istenci yararlılık ilkesine bağlarsak, onu olduğundan daha az önemli saymış oluruz. Bu nedenle, bizi babalarımız kadar bilmeye, babalarımızdan daha çok bilmeye, ustalarımız kadar bilmeye, ustalarımızdan daha çok bilmeye iten eğilimlerin tümünü *Promete karmaşası* adı altında toplamayı öneriyoruz. Ancak nesneyi elle yönlendirmekle, nesne üzerine bilgimizi yetkinleştirmekle kendimizi ana-babalarımızda ve ustalarımızda görüp hayran olduğumuz düşünce düzeyine çıkarabiliriz. Daha güçlü içgüdülerin itkisi ile üstünlüğe ermek doğal olarak daha çok sayıda bireye hitap eder, ancak tinbilim daha az rastlanan bireyleri de incelemelidir. Katışıksız düşünsellik ayrıcalıklı bir durum bile olsa, yine de insan evriminin ayırıcı özelliğidir. Promete karmaşası düşünsel yaşamın Oidipus karmaşasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

Ateş ve Düşlem: Empedokles Karmaşası

I

Çağdaş psikiyatri yangın çıkarma hastalığının (piromani) ruhsal yapısını açıklığa kavuşturmuş, böyle bir hastanın eğilimlerinin cinsel özelliğini göstermiştir. Psikiyatri aynı zamanda bir yangın olayı karşısında bir tinin duyacağı sarsıcı yarayı da açıklamıştır; ateşe verilmiş bir çatı ya da saman yığını, sürülmüş tarlaların sonsuzluğundan gece karanlık gökyüzüne karşı yükselen alevler böyle bir duyguyu uyandırabilir. Kırlardaki bir yangın hemen her zaman bir çobanın hastalığının sonucudur. Bu zavallı insanlar, uğursuz meşalelerin taşıyıcıları gibi, yalnızlık içindeki düşlerinin salgınlarını çağlardan çağlara aktarırlar. Bir yangın hastası nasıl er geç bir yangın çıkaracaksa, bir yangın da birinin yangın hastasına dönüşmesine yol açacaktır. Ateşin küller altında sürmesinden daha kesin olan insan ruhunda sürmesidir. Bir yangın hastası kendini en iyi gizleyebilen suçludur. Saint-Ylie akıl hastenesinde en belirgin özellikleri taşıyan yangın hastası aynı zamanda en uyumlu görünendir. Beceremediğini söylediği bir tek şey vardır, o da sobanın nasıl yakılacağıdır. Psikiyatri gibi klasik tinçözümlemesi de ateş üzerine düşleri uzun uzun incelemiştir. Bu düşler en açık, belirgin ve kesin biçimde cinseldirler. Bu nedenle bu sorun üzerinde durmayacağız.

Biz kendimizi daha az derin ve daha çok düşünselleştirilmiş bir tinsel katmanın psikanalizi ile sınırladığımız için, düşleri değil düşlemeleri incelememiz gerekir; özellikle de, bu küçük kitapta, ateş karşısında oluşan düşlemeleri. Bizce bu düşleme düşten son

derece farklıdır, bunun nedeni de düşlemenin hemen her zaman bir nesne üzerinde odaklanmasıdır. Düşün gidişi çizgiseldir ve düş geçtiği yolu unutur. Düşlem bir yıldız biçimi içinde işler. Yeni ışınlar saçmak için merkeze döner. Ateş önündeki düşlem, ki gönencinin bilincindedir, en doğal merkezini bulmuş olan düşlemdir. Konusuna, isterseniz çıkış nedenine diyelim, en çok bağlı kalanlar arasında sayılır. Bu nedenle böyle tutarlı ve türdeştir, kişinin kendini kurtaramadığı bir çekiciliği vardır. Bu düşlem artık öyle iyi tanımlanmıştır ki, "Ocakta kütüklerin yanışını görmeyi severim," demek bayat bir şey olur. Burada dingin, düzenli ve denetim altına alınmış bir ateş söz kunusudur; koca kütük küçük alevlerle yanar. Bu tekdüze ve parlayan bir olgudur, kendi içinde bir bütündür: Konuşur, uçar, şarkı söyler.

Ocağa kapatılmış ateş, kuşkusuz, insan için ilk düşlem konusu, dinlenmenin simgesi ve dinlenmeye çağrıydı. Hiçbir dinlenme felsefesi yoktur ki alevler içinde kütükler karşısında bir düşlemi içermesin. Aynı zamanda, bizce, ateş karşısında böyle bir düşlemden yoksunluk, ateşin gerçekten ilk insancıl kullanımını da kaçırmak demektir. Hiç kuşku yok ki ateş ısıtır ve rahatlık verir. Ancak insan bu rahatlığın bilincine varması için yeterince uzun zaman düşünceye dalması gerekir; dirseklerini dizlerine dayayıp başını elleri arasına almadan da bu gönenci bulamaz. Bu duruş uzun bir geçmişten gelmektedir. Ateşin karşısında çocuk doğal olarak bu duruşa geçer. Düşünen adamın da aynı duruşta olması boşuna değildir. Bu duruş, bakmak ya da gözlemlemekteki dikkatle ortak yanı olmayan çok özel bir dikkati sağlar ve başka tür bir düşünme için nadiren kullanılır. Ateşin yanında oturmak gerekir; uyumadan dinlenmek gerekir; nesnel açıdan özel bir konuda düşleme girmek gerekir.

Belli ki usun yararcı oluşumundan yana olanlar böyle kolayca ülkücü bir kuramı kabul etmeyecekler, ateşe duyduğumuz ilginin nedenini saptamak için değişik kullanımları belirteceklerdir: Ateş

ısıtmakla kalmaz, aynı zamanda et pişirir. Sanki karmaşık işlevli ocak, rençberin ocağı, düşlemi dışlıyormuş gibi.

Bacanın kancasında kara kazan asılıydı. Üç ayaklı tencere sıcak közler üstündeydi. Ninem avurtlarını şişirerek çelik borudan üflüyor, uyuyan alevleri canlandırıyordu. Her şey aynı anda pişiyordu: patatesler domuzlar için, iyileri ev halkı için. Benim için taze bir yumurta küllerin altında pişerdi. Yumurtanın pişmesini zamanlayan saat, ateşi ölçmez. Kabuktaki bir damla su ya da tükürük buharlaştığında yumurta pişmiş olur. Denis Papin'in de tenceresine bakmak için ninemin yöntemini kullandığını geçenlerde okuyunca şaşırdım. Yumurtadan önce ekmek ve tereyağından yapılmış çorbadan içmek zorundaydım. Öfkeli ve afacan bir çocuk olduğum için bir gün baca kancasına kaşıklar dolusu çorba atarak, "Ye, baca kancası, ye," dedim. Ben uslu olduğum zamanlar gözleme demirini çıkarırlardı. Bu dikdörtgen biçimindeydi; ateşin üstüne konunca korlar ezilir, kırmızı dikenler gibi saçılırdı. Çok geçmeden gözleme önlüğüme gelirdi; parmaklarıma değişi dudaklarıma değişinden daha sıcak olurdu. Evet, gözleme dişlerim arasında ezilirken, ben o anda gerçekten ateş yiyor olurdum; ateşin altın rengini, kokusunu ve çıtırtısını. Ve bu hep böyledir, bir tür haz, yemekten sonra yenen tatlı; ateşin insana dostluğunu gösterişi. Ateş yalnız pişirmekle kalmaz, pişirdiği şeyleri gevrek ve çıtır hale getirir. Pastanın üstünde altın bir kabuk oluşturur. İnsanoğlunun şenliklerine gerçeklik kazandırır. Ne kadar geçmişe uzanırsak uzanalım, yeme zevki besin değerinden önde gelmiştir ve insan ruhunu acı içinde değil haz içinde tanımıştır. Gerekenden fazla olanın elde edilişi gereksinimlerin karşılanmasından daha büyük bir tinsel uyarı sağlar. İnsan bir istek yaratığıdır, gereksinim yaratığı değil.

II

Ancak ateş yanında düşlemenin daha felsefi eksenleri vardır. Ateşi düşünen kişi için ateş ani oluşumun bir örneği ve koşullara

bağlı oluşumun bir örneğidir. Akan bir sudan daha az tekdüze ve daha az soyut, büyümeye ve değişime her gün çalılarda gördüğümüz yavru kuştan daha hazır olan ateş, değiştirme, zamanı hızlandırma ve yaşamı sonucuna ulaştırma isteği uyandırır. Bu koşullarda düşleme gerçekten büyüleyici ve çarpıcı olur. İnsan yazgısını açıp genişletir; küçük olanı büyüğe, ocağı volkana, bir kütüğün yaşamını dünyanın yaşamına bağlar. Büyülenmiş kişi *cenaze töreni ateşi* 'nin çağrısını duyar. Böyle bir kişi için yokoluş bir değişimden öte bir şeydir, bir yenilenmedir.

Çok özel aynı zamanda çok genel bu tür düşlem, içinde ateşe olan sevgi ve saygının, yaşama ve ölme içgüdülerinin birleştiği tam bir karmaşaya yol açar. Sözü uzatıp zaman yitirmemek için buna *Empedokles karmaşası* diyebiliriz. Bu karmaşanın gelişimini George Sand'ın garip ve ilginç bir yapıtında görebiliriz. Bu bir gençlik ürünüdür, unutulmaktan Aurore Sand kurtarmıştır. Bu *Düşçünün Tarihi* 'ni o belki de İtalya'ya ilk gezisinden önce, ilk Yanardağ etkinliğinden önce, evliliğinden sonra ama ilk aşkından önce yazmıştır. Durum her ne ise, bu yapıt betimlenen değil düşlenen Yanardağ'ın damgasını taşır. Yazında bu çoğu kez böyledir. Örneğin Jean-Paul Richter'de böyle bir bölüm vardır: Güneş, bir düşte, Yer'in oğludur ve lav saçan bir dağ yarığından gökyüzüne fırlatılır. Ancak bizim için düşlem düşten daha önemli olduğundan, biz George Sand'ı izleyelim.

Sicilya'yı sabahın erken saatlerinde ışıldayan deniz üstünde kızıl ışıklar içinde görmek için yolcu daha gece inerken Etna'nın yamacını tırmanmaya başlar. Uyumak için Keçi Mağarası'nda mola verir, ama uyku tutmaz ve o bir huş ateşinin önünde düşleme dalar. Doğal olarak, "dirsekleri dizlerine dayalı, gözleri ocaktaki kızıl korlardadır; beyaz ve mavi alevler bin bir biçim ve dalga halinde yükselmektedir. İşte, diye düşünür, Etna patladığı zamanki alevlerin ve lavların akışının küçültülmüş bir imgesi. Bu hayranlık uyandıran görüntüyü bütün dehşeti ile gözlemlemeye niçin çağ-

rılmıyorum?" (s. 22) İnsan hiç tanık olmadığı bir görüntüye nasıl hayranlık duyabilir? Ancak bu *açılan düşlem* 'in asıl eksenini bize göstermek istercesine yazar devam eder: "Yanan şu huş kütüğüne hayranlık duymak için bende niçin karıncanın gözleri yok? Bu küçük pervane sürüleri nasıl bir kör sevinç ve sevgi çılgınlığı ile kendilerini ateşe atıyorlar! İşte onlara bütün görkemiyle bir yanardağ! İşte büyük bir yangın seyri. Bu göz kamaştıran ışık onları sarhoş ediyor ve yüceltiyor, bütün bir ormanın yanmasının beni etkileyeceği gibi." Aşk, ölüm ve ateş aynı anda bir araya geliyor. Alevlerin yüreğinde kendini kurban etmekle mayısböceği bize zaman içinde sonsuzluk dersi veriyor. İz bırakmayan bir ölüm, öteye bütün olarak gittiğimizin güvencesidir. Her şeyi kazanmak için her şeyi yitirmek! Ateşin verdiği ders açıktır: "Beceri, sevgi ve şiddet ile her şeyi elde ettikten sonra her şeyi bırakmalısın, kendini yok etmelisin." (D'Annunzio, *Ölümü Düşünmek—Contemplation de la Mort*) Giono'nun *Gerçek Zenginlikler* (*Les Vraies Richesses*) 'de belirttiği gibi, en azından eski ırklarda düşünsel itki böyledir, "eski ırklarda, Hintliler' de ve Aztekler'de, felsefelerinin ve dinsel gaddarlıklarının kendilerini neredeyse tümüyle kuruttuğu ve başın ancak zekânın bulunduğu yer olarak kaldığı halklarda." (s. 134) Ancak düşünselleşmiş bu insanlar, düşünsel oluşumun içgüdülerine kendilerini bırakmış bu bireyler, "fırının kapısını zorlayıp ateşin gizemine girebilirler," diye devam ediyor Giono.

George Sand bizim bunu anlamamızı sağlıyor. Düşlem yoğunlaştığı anda Yanardağ'ın perisi görünür. "Kasırganın getirdiği bir kar tanesine biner, mavi ve kızıl korlar üzerinde" dans eder ve Düşlemciyi dörtgen anıtın ötesine götürür; geleneksel olarak bu anıtın yapımı da Empedokles'e atfedilir (s. 50). "Gel kralım. İçinden ışıldayan elmas ve safir yağmurunun boşandığı beyaz alev ve mavi kükürtten tacını giy." Ve bu kurban törenine hazır olan Düşlemci yanıtlar: "İşte burdayım! Kızgın lavların akıntısına sar beni, kollarının arasında sımsıkı tut beni, bir sevgilinin nişanlısını tutuşu

gibi. Kırmızı manto giydim. Senin renklerinle süsledim kendimi. Sen de yanan mor giysini giy, parıldayan katmanlarını sar çevrene. Etna, gel, Etna. Bazalltan kapılarını kıraç, kus ziftini ve kükürtünü. Kaya, metal ve ateş kus!" Ateşin bağrında ölüm ölüm değildir. "Beni götürdüğün katmanlarda ölüm olamaz. Belki güçsüz bedenim ateşte tükenecektir, ruhum seni oluşturan anlaşılmaz öğelerle birleşmelidir." "Peki, dedi Ruh, kırmızı giysisinin bir bölümünü düşlemcinin üzerine atarak, veda et insan yaşamına, ruhlar dünyasına izle beni."

Belli ki ateşin yanında bir düşlem, alev huş dallarını eğip bükerken, yanardağı ve cenaze töreni ateşini çağrıştırmak için yeterli oluyor. Dumanla birlikte uçup giden bir saman parçası bizi yazgımıza göndermeye yetiyor! Ateşi düşünmenin bizi aynı zamanda felsefi düşüncenin kaynağına da götürdüğü bundan daha iyi nasıl kanıtlanabilir? Eğer ateş, temelde özgün ve nadir bir olgu, Evreni oluşturan parçalardan biri olarak alındıysa, bunun nedeni onun düşüncenin ve bilerek seçilmiş olarak da düşlemin bir öğesi olması değil mi?

Tinsel bir karmaşayı tanıdığımızda, bazı şiir yapıtlarını daha iyi ve daha bileşimci bir biçimde anlamış gibi oluruz. Gerçekte, şiirsel bir yapıt bütünlüğünü ancak bir karmaşadan alır. Eğer böyle bir karmaşa yoksa, köklerinden kopmuş olan yapıt bilinçaltı ile iletişim kuramaz. Soğuk, yapay ve sahte gelir. Öte yandan, değişik okumalara açık ve tamamlanmamış bir yapıt olan Hölderlin'in *Empedokles* 'i gibi bir yapıt Empedokles karmaşası üzerine kurulduğu için bir bütünlüğe sahiptir. Hyperion doğa ile iç içe bir yaşamı seçmişken, Empedokles kendisini katışıksız Yanardağ öğesinde eriten bir ölümü seçmiştir. M. Pierre Berteaux'nun çok yerinde olarak belirttiği gibi, bu iki çözüm ilk bakışta göründüğünden daha da yakındır birbirine. Empedokles, Wertherce öğelerden arınmış bir Hyperion'dur; kendini kurban etmekle gü-

cünü kutsallaştırır, güçsüzlüğünü itiraf etmez; o "deneyimli insandır, antik çağın söylensel kahramanı, bilge ve kendinden emin. Ölüm onun için bir inanç eylemidir, bilgeliğinin gücünü kanıtlar."[1] Alevler içinde ölüm, ölümler içinde en az yalnız olanıdır. Bu gerçekten evrenin düşünür ile birlikte kendini yok ettiği kosmik bir ölümdür. Bu geçişte cenaze töreni ateşi düşünüre eşlik eder.

Giova cio solo che mon muore, e solo
Per noi non muore, cio che muor con noi.

Ölümsüzden başka iyi yoktur, ve yalnız
Bizimle ölendir hiç ölmeyen.
D'Annunzio

Bazen büyük bir kor yığını önünde tin Empedokles karmaşasının etkisinde kaldığını duyumsar. Umutsuz bir sevdanın iç alevleriyle yanan D'Annunzio'nun La Foscarina'sı, büyülenmiş biçimde camcı fırınını izlerken, bir tören ateşinde ölüm diler. "'Gözden kaybolmak, yutulup yok olmak, hiçbir iz bırakmamak!' diye inliyordu yokolma sarhoşluğu içindeki kadının yüreği. 'Bu ateş beni bir saniyede bir asma sürgünü, bir saman parçası gibi yiyip bitirebilir.' Ve fırının deliklerine yaklaşıyordu; bu deliklerden yaz günü öğle vakti ışığından daha parlak sıvı alevler görülüyordu. Alevler toprak kapları sarıyor, toprak kaplarda henüz biçim verilmemiş metal eriyordu. İşçiler fırının çevresinde ateş perdelerinin ardında demir kepçelerle bu eriyiği çıkarıyorlar, soluklarıyla ona biçim veriyorlardı."[2]

Görüldüğü gibi, cenaze töreni ateşinin çağrısı çok değişik koşullarda temel bir şiir teması oluşturuyor. Çağdaş yaşamda buna denk düşen herhangi bir gözlem yok. Yine de ateş duygularımızı uyandırır. Victor Hugo'dan Henri de Régnier'ye, Herkül ateşi bize insanlığın yazgısını göstermek üzere doğal bir simge olarak sürer.

Nesnel bilgi açısından tümüyle yapay olan bir şey bilinçaltı düşlemlerde derin ve etkin gerçekliğini sürdürmektedir. Düşlem, deneyimden daha güçlüdür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tinçözümlemesi ve Tarihöncesi: Novalis Karmaşası

I

Tinçözümlemesi uzun zamandan beri söylence ve söylenenlerin incelenmesiyle uğraşmıştır. Bu tür incelemeler için belli açıklamalar getirmiştir ve bu açıklamalar ateşin fethi konusundaki söylenceleri aydınlatmaya yetecek kadar zengindir. C. G. Jung'un çalışmaları bu konuya çok yoğun ışık tuttuysa da, Tinçözümlemesinin henüz bir dizgeye dönüştüremediği bir konu var, bu da bilimsel açıklamaların, tarih oncesi insanların bulgularıyla ilgili nesnel açıklamaların incelenmesidir. Bu bölümde, akılcı açıklamaların yetersizliğini göstererek, C. G. Jung'un gözlemlerini birleştireceğiz ve tamamlayacağız.

Önce, çağdaş bilimsel açıklamaları eleştirmemiz gerekecek, çünkü bunların tarih öncesi keşiflere uygulanması bizce doğru değildir. Bu bilimsel açıklamalar, kendini yineleyen olgulardan yararlanmak iddiasmda olan kuru ve aceleci bir akılcılıktan kaynaklanmaktadır. Ancak bu akılcılık ilkel keşiflerin *tinsel* koşulları ile hiç ilgilenmez. Bu nedenle biz hep bilincin altında bilinçaltını, nesnel veri altında öznel değerleri ve deneyimin altında düşlemeyi arayacak dolaylı ve ikincil türden bir tinçözümlemesine yer olduğunu düşünüyoruz. İnsan ancak önceden düşlediği bir şeyi inceleyebilir. Bilim deneyden çok düşlem üstüne kurulur ve düşün sislerini dağıtmak için bir hayli deney gerekecektir. Özellikle, aynı nesnel sonucu sağlamak için aynı malzeme üzerine etkin olan aynı eylem, ilkel insanın ve eğitim görmüş insanın düşünüşünde aynı nesnel anlama gelmez. İlkel insan için düşünce, odaklaştırılmış

düşlemdir; eğitim görmüş çağdaş insan için düşlem, düşüncenin gevşek bir biçimidir. İki durumda dinamik anlam birbirinin tersidir.

Örneğin, sık sık yinelenen akılcı açıklamaya göre ilk insanlar ateşi kuru dalları birbirine sürterek yakmışlardır. Fakat insanların böyle bir süreci nasıl hayal edebildikleri konusunda getirilen *nesnel* nedenler yetersizdir. Çoğu kez bu ilk keşfin altında yatan tinsel durumu aydınlatma yönünde bir çaba yoktur. Böyle bir uğraşa giren nadir yazarların çoğu orman yangınlarının yazın dalların *birbirine sürtünmesinden* çıktığını anımsarlar. Uyguladıkları, bizim karşı çıkmak istediğimiz yineleyici akılcılıktır. Böyeleleri, ilk gözlemin koşullarını yeniden yaratma çabasına girmeden, bilinen bir bilimden giderek sonuç çıkarıyorlar. Bugünlerde bir orman yangınının nedeni bulunamayınca, insanlar bilinmeyen nedenin sürtünme olabileceğini düşünüyor. Fakat gerçekte *olgunun doğal haliyle hiç gözlemlenmemiş* olduğu söylenebilir. Eğer olguya yaratıcı anlamda yaklaşılsa, bunun hiç de düşünülen türden bir sürtünme olmadığı gözlemlenirdi. Akla gelen ani bir olay olurdu; uzun, önceden hazırlanmış, kendince ilerleyen bir olguyu gösterecek bir veri görülmezdi; oysa odunu alevlendirecek sürtünme böyledir. Bu nedenle şu önemli sonuca varıyoruz: İlkel insanlar arasında ateş yakmakta kullanılan sürtünmeye dayalı uygulamalardan hiçbiri doğrudan doğal bir olayın gözlemlenmesinden kaynaklanmaz.

Schlegel bu zorlukların bilincindeydi. Bir çözüm getirmese bile, akılcı açıdan ortaya konan sorunun ilkel insanın tinsel koşullarına denk düşmediğini görmüştü. "Promete söylenenin dile getirdiği gibi, uygarlık öncesi çağda, kültürün temel taşı olan ateşin bulunması bizi aşılmaz zorluklarla karşı karşıya koyuyor. Bizim için artık ateş alışılmış bir şey; fakat insan milyonlarca yıl çöllerde dolaşmış, yine de toprağın üstünde bir kez bile ateş görmemiş olabilir. Ona yanardağın etkin olduğu, ya da yıldırımla yanan bir orman ortamı verelim: Mevsimlerin çetinliğine alışmış haliyle,

kendini ısıtmak için hemen koşacak mıydı? Büyük bir olasılıkla kaçmayacak mıydı? Ateş, evcillikleri nedeniyle ona alışanlar dışında bütün hayvanları ürkütür. Doğanın kendine sunduğu ateşin yararlarını tanıdıktan sonra bile, insan nasıl sürdürecekti ateşi? Bir kez söndükten sonra, onu nasıl yeniden yakabilirdi? İlkel insanın eline iki tane kuru dal parçası geçti diyelim, hızla ve sürekli olarak birbirine sürtmekle bunların ateş alabileceğini hangi deneyimden çıkarabilirdi?"(1)

II

Öte yandan, ilkel bir beynin bir keşfi nasıl yaptığını anlamakta akılcı ve nesnel bir açıklama bunca yetersizken, tinçözümlemeci bir açıklama, biraz serüvenci görünse de, gerçek tinbilimsel açıklama olacaktır.

En başta, görmek gerekir ki sürtme fazla cinselleştirilmiş bir deneyimdir. Klasik tinçözümlemesinin derlediği tinbilimsel verilere bir göz atılırsa buna inanmak hiç de zor olmayacaktır. İkincisi, ısı ile ilgili izlenimlerin özel bir tinçözümlemesinin verileri bir dizgeye konursa, sürtme ile ateş yakma yönünde *nesnel* bir çabanın tümüyle kişiler arası özel ve yakın deneyimlerden kaynaklandığı görülecektir. Her durumda, ateş olgusu ile ateşin yakılması arasındaki en kısa devre bu yöndedir. Sevişme, ateşin nesnel olarak yakılmasına yönelik ilk bilimsel hipotezdir. Promete zeki bir filozofdan çok ateşli bir sevgilidir ve tanrıların intikamı kıskançlığın intikamıdır.

Bir kez bu tinçözümlemeli yorum oluşturulunca, bir sürü söylence ve görenek kolayca kendiliğinden açıklanır; ussallaştırılmış açıklamalara bilinçsizce karışmış garip deyimler yeni bir ışıkla aydınlanır. Bu nedenle, derin dilbilimsel bilgilerin de yardımıyla insanın kökeni ile ilgili incelemelere keskin bir tinbilimsel sezgi getiren Max Muller, tinçözümleyici sezgiye çok yaklaşır, ama

ayırımına varmadan geçer. "Ateş konsunda sayılacak bunca çok şey vardı!"(2) Ve işte tam birincisi: "Ateş, iki odun parçasının oğluydu." Niçin *oğul* ? Bu kalıtsal bakış açısı kimi aldatıyor, ilkel insanı mı, Max Muller'i mi? Böyle bir imge hangi açıdan en çok açıklık kazanıyor? Nesnel açıdan mı, öznel açıdan mı? Ona ışık tutan deneyim nerede? İki odun parçasının sürtünmesinin nesnel deneyimi mi, yoksa daha tatlı, daha okşayıcı ve sevilen bir bedeni alevlendiren kişilerarası bir sürtünmenin deneyimi mi? Ateşin odunun oğlu olduğu inancının kaynağını ortaya çıkarmak için bu soruları sormak yeterli.

Gizli bir aşkın ürünü olan bu katışıklı ateşin daha baştan Oidipus karmaşasının damgasını taşımasına şaşırmalı mıyız? Bu bakımdan Max Muller'in deyişi gizleneni dışa vurucu niteliktedir. Bu ilkel ateş konusunda anılan ikinci şey şu: "Nasıl da, doğar doğmaz, babasını ve anasını, yani aralarından fırladığı iki odun parcasını, yiyip bitiriyordu." Oidipus karmaşası daha açık ve böyle tam olarak hiçbir yerde ortaya çıkmamıştır: Eğer ateşin yoksa, bu *yakan* başarısızlık yüreğini kemirecek ve ateş senin içinde kalacaktır. Eğer ateşi yakabilirsen, sfenks kendisi seni yok edecektir. Aşk, aktarılacak ateşten başka bir şey değildir. Ateş, kaynağı bulanması gereken bir aşktır.

Max Muller, Frued çağında tinbilim devriminin getirdiği açıklıklardan, doğal olarak, yararlanamadığından, dilbilimsel savlarında bile bazı tutarsızlıklar görülür. Bu nedenle şöyle yazıyor: "İlkel insan ateşi *düşündüğünde* ve ona ad verdiğinde ne olmuştur? Ona ancak yaptığına göre bir ad verebilirdi: Ateş tüketen ve ışık verendi." Max Muller'in *nesnel* açıklamasını izlerken, bir olguyu, ilkel insanın *görülebilir* bulduğu, yani dokunmadan önce gördüğü, bir olguyu belirleyenin *görsel* nitelikler olacağı yönünde bir beklentiye girmeliyiz. Fakat durum böyle değil, çünkü Max Muller'e göre, "insanın dikkatini özellikle çeken ateşin hızlı devinimleri idi." Bu nedenle ona "hızlı, kıvrak, kıvılcım" denmişti. (Yazarın burada

alıntıladığı sözcükler Latince kökenlidir ve öntakıları ya da bütünleri bu anlamları içerir. Çeviren.) Nesnel açıdan dolaylı olan ve sürekliliği bulunmayan, bağlantılı bir olgu yoluyla bu belirleme ister istemez yapay görünecektir. Öte yandan, tinçözümlemeli açıklama bütün bu durumu düzeltir. Evet, bu ateş hızlı ve kıvraktır, ancak baştan kıvrak olan ateşten önceki insan etkenliğidir, sopayı araya sokan eldir; bu da en yakın okşamalara bir öykünmedir. Odunun oğlu olmadan önce, ateş insanın oğludur.

III

Tarih öncesi insanın tin yapısını aydınlatmak için genel olarak kullanılan yöntem, varlıklarını bugün de sürdüren ilkel toplulukların incelenmesidir. Ancak nesnel bilginin tinçözümlemesi için, bizce konuyla daha yakından ilgili görünen başka *ilkellik* örnekleri vardır. Gerçekten yeterince nesnel bir tavır almanın zorluğunu göstermek için *yeni* bir olguyu ele almak yeterli olacaktır. Öyle görünüyor ki olgunun *bilinmezliği* onun nesnelleştirilmesine etkin ve olumlu biçimde karşı koyar. *Bilinmez* 'in karşıtı bilgizislik değil, yanlıştır, öznellikten gelen kusurların en ağırı olan yanlış. *İlkelliği* tinbilimsel açıdan anlamak için, temelde yeni olan bir bilimsel bilgiyi ele almak ve bilimselliğe açık olmayan, hazırlıksız ve etkin buluş yöntemlerinden habersiz zihinlerin tepkisini izlemek yeterlidir. On sekinci yüzyılın elektrik bilimi bu açıdan bize tinbilimsel gözlemler için bitmez bir kaynak sunuyor. Özellikle *elektrik ateşi*, sıradan olgulardan sayılan ve artık tinçözümleyici incelemeye değer bulunmayan bilinen ateşten daha çok bu elektrik ateşi, *cinselleştirilmiş ateş* tir. Gizemli olduğuna göre, açıkça cinseldir. Sürtünme konsunda açıkça beliren cinselliğin altını çizmiştik; bu açıdan ateş konusunda söylediklerimizin elektrik konusunda da geçerli olduğunu göreceğiz. "Avukat ve mühendis olan ve Fizik ve Mekanik çalışmaları kosunda Kralca ayrıcalık tanınmış olan"

Charles Rabiqueau 1753 de "İlk Ateş Olayı ya da Deneysel Elektrik Dersleri—Le spectacle du feu élémentaire ou Cours d'électricité expérimentale" üzerine bir bildiri yazıyor. Bu bildiride, sürtünme ile ateş yakmayı açıklamak için bu bölümde öne sürdüğümüz tinçözümlemeci savın bir benzerini görebiliriz. Sürtünme elektriğin nedeni olduğuna göre, Rabiqueau sürtünme konusunda *cinslerin elektriksel kuramı* 'm geliştirecektir: "Bu yumuşak sürtünme hava özünden yapılmış bölümleri birbirinden ayıracaktır; bu bölümler geçişe ve tohum sıvısı değimiz ruh özlü maddenin düşmesine karşı koyarlar. Bu elektrik sürtmesi, ateş ruhunun uçlarının sivriliği ile ve tinleşmenin yoğunluğu oranında, bizde bir duyu, bir gıdıklanma uyandırır ve bu ateş özü sürtünmenin olduğu noktada toplanır. O zaman, atmosferde toplanan ateş ruhunun hafifliğini sürdüremeyen sıvı bulunduğu yerden ayrılır ve dölyatağına düşer; dölyatağında da atmosfer vardır. Dölyolu, dölyatağının oluşturduğu genel hazneye götüren bir borudan başka bir şey değildir. Dişi cinste bir cinsel bölge vardır. Erkekte cinsel bölge ne ise, bu cinste de bu bölge odur. Bu bölge benzer bir tinleşmeye, duyuya ve gıdıklanmaya uğrar. Bu bölge de sürtünme devinimine katılır. Ateş özü uçları dişi cinste daha çok duyumsanır . . .

"Dişi cins, çok küçük insan yuvarlarının toplandığı haznedir, bu da yumurtalıklarda olur. Bu küçücük yuvarlar eylemi ve yaşamı olmayan elektrikli bir maddeden oluşur; yakılmamış bir mum, yaşam ateşini almak üzere olan bir yumurta, bir tohum ya da bir meyve çekirdeği gibi; ya da ateş ruhu bekleyen bir çakmaktaşı ya da kibrit gibi . . . " (s. 111-112)

Belki de şu ana dek okurun sabrını tükettik, ama örnekleri daha çoğaltılabilecek benzer metinler kendini tümüyle "katıksız mekanik" e vermiş sanan bir beynin gizlice nelerle uğraştığını çok açıkça gösteriyor. Ayrıca, kanıların odağının yalnızca nesnel deney olmadığı da görülmektedir. Sürtünen, yanan ya da elektriklenen her şeyin yaratma eylemini açıklayabilceği düşünülüyor.

Eğer sürtünmeden gelen bilinçaltı cinsel armoni yoksa, eğer kuru ve katı ruhlarda yalnızca uyumsuz titreşimler oluyorsa, sürtünme tümüyle mekanik boyutuna dönüyor ve açıklayıcı niteliğini yitiriyor. Böyle bakıldığında, ısının kinetik kuramına niçin bu kadar uzun süre direnildiği tinçözümleyici açıdan belki anlaşılabilir. Bilinçli anlayış için çok açık ve içtenlikle pozitivist bir zihin için çok yeterli olan bu kuram, bilimöncesi bir zihine yüzeysel geliyordu; bu demektir ki bilinçaltı doyum sağlamıyordu. G. Watson'a mektuplar biçiminde yazılan *Elektriğin Nedeni Üzerine Deneme -- Essai sur la cause de l'électricité* 'nin yazarı düş kırıklığını şöyle dile getiriyor: "Hiçbir şey ateşin sürtünmeden meydana geldiğini söylemek kadar uslamlama yanlışı içeremez. Bence bu, suyun nedeninin pompa olduğunu söylemek gibidir." (Çeviri, 1748)

Mme du Chatelet'ye gelince, o bu tezde en küçük bir aydınlanma bulmuyor ve ateşin bir mucize olduğunu kabul ediyor: "En şiddetli Ateşin, en soğuk görünen cisimlerin çarpışmasından bir anda meydana gelmesi, kuşkusuz Doğanın en büyük mucizelerinden biridir." Böylece, çağdaş enerji bilimiyle beslenen ve bir çakmak taşından aniden bir parça koparmanın akkora dönüşmeye yol açabileceğini anlayan bilimsel bir beyin için çok açık olan bir olgu, Mme du Chatelet için bir mucize konusu oluyor. Onun istediği öze inen, *derin* bir açıklamadır. *Derinlik* insanların gizlediği ve üzerinde konuşmak istemediği bir şeydir. Ama zihinleri hep onunla uğraşır.

IV

Eğer okur kendini uzlaşmaz bir yararcılıktan kurtarabilse ve tarih öncesi insanın zorluk ve zorunluluklar içinde olduğunu hayal etmekten vazgeçse, bizim savımız bu kadar atak görünmeyecektir.

Bütün gezginlerin bize ilkel insanın kaygısızlığını anlatmaları bir işe yaramıyor: kafamızdaki mağara adamı çağının yaşam imgesi yine de bizi ürpertiyor. Belki de atamız, acılara daha az duyarlı olduğu ölçüde, hazlara daha açık ve mutluluğun daha çok bilincindeydi. Ten aşkının sıcak gönenci ilkel deneyimlerin çoğunun değerini artırmış olmalı.Bir sopayı kuru bir ağaç parçasının içinde kaydırarak yakmak zaman ve sabır gerektirir. Fakat böyle bir iş, bütün düşlemleri cinsel olan bir varlığın hoşuna gitmeli. İnsan şarkı söylemeyi belki de böyle hoş bir iş yaparken öğrenmiştir. Her durumda, belli ki bu ritmik bir çalışmadır; çalışanın ritmine karşılık veren, ona güzel ve çok yanlı çağrışımlar getiren bir çalışmadır: Sürten kol, birbirine değen ağaç parçaları, şarkı söyleyen ses; bütün bunlar aynı uyumda ve enerji artımında birleşir, aynı umuda ve *değeri* bilinen bir amaca yönelir. İnsan sürtmeye başladığında tatlı nesnel bir sıcaklığı ve aynı anda hoşa giden bir uğraşın sıcak izlenimini duyar. Ritimler karşılıklı olarak birbirini destekler. Karşılıklı olarak ortaya çıkar ve kendilerini sürdürürler. *Zamansal gerçekliği* yalnızca titreşen şeylere tanımamızı öğütleyen M. Pinheiro dos Santos'un ritim çözümlemesinin tinbilimsel ilkelerini kabul edersek, yaşamsal dinamizmin değerini ve böyle ritmik bir uğraşa bağlanan tinsel bütünlüğü hemen anlardık. Bu gerçekten bir varlığın tümüyle eğlencede oluşudur. İlkel varlık kendi olma bilincini bir acıda değil bu eğlenmede bulur, bu bilinç de en başta bir özgüvendir.

İnsanın düş kurma tarzı neyin düşünü kurduğundan daha önemlidir. Bernardin de Saint-Pierre'in anlatımını okumak, bu yazarın ilkel sürtme yöntemi ile ateş yakmayı nasıl kolay *anladığını* ve bu nedenle aradaki duygudaşlığı görmek ve şaşırmak için yeterlidir. Virginie ile ormanda yiten Paul, genç bir lahana ağacının tepesindeki "dikenli lahana" yı yol arkadaşına vermek ister. Fakat ağaç baltayla yıkılacak gibi değildir ve Paul'un da bıçağı yoktur. Paul ağacı dibinden yakmak ister, ama kav kutusu yanında değildir!

Üstelik kayalarla kaplı bu adada çakmaktaşı da bulamaz. Bu hızlı tümceler ve gelip geçen düşünceler söz konusu yöntemlerin işe yaramayacağını gösterir. Ancak bunlar, tinçözümleme açısından, verilecek karara hazırlık niteliğindedir: Siyahların kullandığı yönteme dönmeliyim. Bu yöntem öyle kolay gelecektir ki, niçin az önceki duraksamalara gerek olduğuna şaşırırız. "Bir taşın sivri ucuyla iyice kuru bir dal parçasına küçük bir delik açtı ve dal parçasını ayaklarının altına yerleştirdi; sonra bu taşın keskin yanı ile yine kuru ama başka cinsten bir dalı sivrilitti. Bu sivri dalı ayakları altındaki dalın deliğine yerleştirdi ve onu, sıvı çikolatayı köpürtmek için çarpıcı aletle yapacağı gibi, elleri arasında hızla döndürdü. Çok geçmeden sürtünmenin olduğu yerden dumanlar ve kıvılcımlar çıkardı. Kuru otlar ve başka dallar topladı ve lahana ağacının dibinde ateşi yaktı. Kısa zamanda ağaç büyük bir çatırtı ile devrildi. Ateşi aynı zamanda lahana meyvesinin üstündeki sert ve dikenli kabuğu soymak için kullandı. Virginie ve Paul bu meyvenin birazını çiğ yediler, kalanını da korlar içinde pişmiş olarak; ikisini de aynı ölçüde lezzetli buldular . . ."[3] Görüldüğü gibi Bernardin de Saint-Pierre *değişik nitelikte* iki odun parçası öneriyor. İlkel bir insan için bu fark cinsellik düzeyindedir. *Arkadya'da Yolculuk— Voyage en Arcadie* adlı kitabında Bernardin de Saint-Pierre hiç gereği olmayan bir durumda bu iki türü sarmaşık ve defne olarak belirtiyor. Şunu da belirtelim ki dal parçası ile çikolata çarpıcı alet arasındaki benzetme Rahip Nollet'nin Fizik kitabında da var ve Bernardin de Saint-Pierre bilimsel görünmek hevesiyle bu kitabı okurdu. Düşü ile okuduklarının bu karışımı ona özgü bir uslamlamanın göstergesidir. Başka hiçbir yerde ve anda bu yazar anlattıklarının tutarsızlığının bilincinde görünmüyor. Hoş bir hayal alıp götürüyor onu ve bilinçaltı, paylaşılmış bir sevginin güveni içinde ve sıkıntısız olarak, yakılan ilk ateşin hazlarını yeniden buluyor.

Dahası, bir sürtme eylemindeki *söz ile beden devinimi arasındaki ritmik uyum--eurythmie* yeterince yumuşak olur ve uzun sürerse bir *mutluluk duygusu--euphorie* verir. Çalışanın yüzüne bir gülümseme

ve huzur geldiğini görmek için çalkantılı hızın dinmesini ve değişik ritimlerin bir uyuma girmesini beklemek yeter. Bu sevinç nesnel olarak açıklanamaz; özgül bir duygusal gücün belirtisidir. Bazı ev kadınlarının titizliği ile yeterince açıklanamayan ovma, temizleme, parlatma ve cilalamanın hazzı da bu yolla açıklanabilir. *Gobseck* adlı kitabında Balzac evlenmemiş yaşlı kızların "soğuk evlerinde" en parlak eşyanın bulunduğunu belirtir. Tinçözümlemeci açıdan söylenirse, temizlik aslında bir temiz olmama biçimidir.

Bazı zihinler, yarı bilimsel kuramlarında, sürtünmenin *değerini vurgulamakta* bir duraksama göstermiyorlar; bunun için düşlerden oluşan yalnızlık içinde aşk düşüncesini geçiyor, paylaşılan bedensel aşka erişiyorlar. Kitapları birçok baskı yapan J.-B. Robinet 1766 da şöyle yazdı: "İnsanın parlatmak için bir yere sürttüğü çakmaktaşı kendisinden istenileni anlar; parlaması bu isteğe uyduğunun kanıtıdır. Minerallerin, iyilik yapmanın birinci ve en büyük ödülü olan o tatlı doyumu almadan, yalnızca erdemlerinden dolayı bize bunca iyilik yaptıklarına inanmıyorum." Nesnel açıdan bunca saçma olan fikirlerin derin bir tinsel nedeni olmalı. Robinet bazen "abartmak" korkusuyla sözünü kesiyor. Bir tinçözümlemeci "kendini ele verme korkusuyla" derdi. Ama abartma zaten belli olmuştur ve açıklanması gerekli tinsel bir olgudur. Onu görmezden gelmeye hakkımız yok; sistemli olarak yalnızca nesnel sonuçlara yönelik bir bilim tarihi böyle yapardı.

Özetle, C. G. Jung gibi biz de bütün ilkel etkinliklerde Libido'yu oluşturan öğeleri bir dizge içinde araştırmayı öneriyoruz. Aslında Libido'nun yüceltilmesi yalnızca sanatta olmuyor. Libido,*homo faber*'in, *yapan insan* 'ın, bütün uğraşlarının kaynağıdır. İnsanı "bir el ve bir dil" olarak tanımlayan kuşkusuz iyi tanımlamıştır. Fakat *yararlı* davranışlar *hoşa giden* davranışları gizlememelidir. Sesin şarkı söyleme organı olduğu gibi el de okşama organıdır. İlkel düzeyde okşama ve iş arasında bağ kurulmuş olmalı. Uzun işler göreceli olarak kolay işlerdir. Bir gezgin, cilalama çarkında iki ay

süren bir çalışma ile nesnelere biçim veren ilkel insanlardan söz ediyor. Rötuş aygıtı ne kadar duyarlı ise, cila o ölçüde iyi işlenmiş olacaktır. Çelişkili gelebilecek bir anlatımla şöyle diyebiliriz: Yontma taş devri sıkıntı verilen taş devridir, cilalı taş devri ise okşanan taş devridir. Vahşi insan çakmaktaşını kırar, onu işlemez. Taşı işleyen kişi onu sever ve taşları sevmenin yolu kadınları sevmekten ayrı değildir.

İşlenmiş taştan yapılmış bir baltaya baktığımızda, iyi yerleştirilmiş her yüzün kullanılan gücün *azalması* ile, kısıtlandırılmış ve yönlendirilmiş bir güçle, kısacası *tinçözümlemeye uğramış* bir güçle, sağlandığını düşünmemek elde değil. Cilalı taş ile kesintili okşamadan sürekli okşamaya, yumuşak ve sarıcı, ritmik ve baştan çıkarıcı olan devinime geçiyoruz. Böyle bir sabırla çalışan insan hem bir anı hem de umutla beslenir; biz de onun düşleminin gizini duygusal güçler alanında aramalıyız.

V

Sürtme ile ateş yakmakta hep bir törensellik belirtisi vardır. Orta çağlarda çok ünlü olan ve ilkel kavimlerde yaygın olan ateş törenlerinde bazen ilk geleneğe dönüldüğü olur; bu da gösterir ki ateşe tapınmanın temelinde ateşin *doğuşu* vardır. A. Maury bize eski Almanya'da kuzeyateşi'nin iki ağaç parçasının sürtülmesi ile yakılması zorunluğu olduğunu söylüyor. Chateaubriand, Natchez yerlilerinin *yeni ateş* törenini uzun uzun anlatır. Bir yıldır yanan ateşin bir akşam önce sönmesine izin verilir. Şafaktan önce rahip, büyülü sözleri alçak sesle söyleyerek, iki kuru ağaç parçasını yavaş yavaş birbirine sürter. Güneş doğduğunda rahip sürtmeyi hızlandırır. "O anda Baş Rahip kutsal 'oah' sesini çıkarır, kükürtle işlenmiş ve sürtünmeden ısınmış olan ağaç parçası tutuşur. . . Büyücü, çember biçiminde yığılmış kamışları ateşe verir, alevler bu sarmal içinde yükselir. Tören yerinin kutsal taşı üstünde ağaç kabukları yakılır, bir gün önceden sönmüş olan ocaklar bu ateşle

yeniden tutuşturulur."[4] Güneş ve hasat törenlerini birleştiren bu Natchez töreni her şeyden önce bir ateşin *tohumlanması* törenidir. Tam etkin olabilmesi için bu tohumlama ilk canlı anında, sürtme aracından kıvılcımın çıktığı anda, yakalanmalıdır. Böylece sürtme yöntemi *doğal* yöntem gibi görünüyor. Bir kez daha söylemek gerekirse, bu yöntem doğaldır, çünkü insan *kendi doğasıyla* ona yaklaşıyor. Aslında ateş Gökten yakalanmadan önce içimizde bulunmuştu.

Frazer sürtme ile yanan sevinç ateşine sayısız örnek veriyor. Verdiği örnekler arasında, Beltane'in İskoç ateşleri *zorlanmış* ateş ya da *gerekli ateş* ile yakılmıştı. "Bu özellikle iki ağaç parçasının birbirine sürtülmesi ile yakılmıştı. İlk kıvılcımlar başladığı anda, huş ağaçlarında yetişen ve kolay yanan bir tür mantar koyuyorlardı. Görünüşte böyle bir ateş doğrudan gökten gelmiş sayılabilirdi ve ona birçok nitelik atfediyorlardı. Bu ateşin özellikle insanları ve hayvanları bütün hastalıklardan koruduğuna inanılırdı [5]..." Bu *zorlanmış ateş doğrudan* gökten *iner* derken Frazer'in hangi "görünüş" e gönderme yaptığını anlamak zor. Ancak bizce bu noktada Frazer'in tüm açıklama dizgesi yanlış yönlendirilmiş görünüyor. Aslında Frazer açıklamalarını *yarar* üzerine kuruyor. Böylece şenlik ateşlerinden alınan küller keten, buğday ve arpa tarlalarının verimini artırmak için kullanılıyor. Bu birinci kanıt bir tür *bilinçaltı usa uydurma* (rationalisation–rasyonalizasyon) getiriyor, bu da karbonatların ve öteki kimyasal gübrelerin yararına kolayca inanan çağdaş okuru yanıltıyor. Buradan, sezilmesi güç ve derin değerlere nasıl geçildiğine daha yakından bakalım. Bu *zorlanmış ateş* 'in külleri yalnızca hasat verecek toprağa değil, aynı zamanda besi hayvanlarının yemine katılıyor. Aynı şey bazen de hayvanların üremesi için yapılıyor. Bundan, bu uygulamanın altındaki tinbilimsel ilke ortaya çıkıyor. İster bir hayvan ister toprak beslensin, görünen yararın ötesinde daha içten bir düş var; bu da en cinsel biçimiyle bir bolluk düşüdür. Şenlik ateşlerinin külleri hayvanları

ve tarlaları verimli kılar, *çünkü* bu küller kadınları verimli kılar. Bu nesnel nedenselliğin temelinde aşk ateşinin deneyimi var. Bir kez daha *yararcı* açıklama yerini *hoşlanma* açıklamasına bırakmalıdır; akılcı açıklama yerini tinçözümlemeci açıklamaya bırakmalıdır. Bizim önerdiğimiz gibi haz değeri vurgulandığında, kabul etmek gerekir ki ateş ancak *sonradan yararlı* olduğu halde, daha hazırlanırken haz verir. Belki öncesi sonrasından daha tatlıdır, sevişme gibi. En azından, elde edilen mutluluk başta aranan mutluluğa bağımlıdır. Eğer ilkel insan şenlik ateşinin, başlangıç ateşinin, birçok iyi nitelikleri olduğuna, güç ve sağlık verdiğine inanıyorsa, bunun nedeni onun ateşin parlayacağı ve onun arzularının yerine geleceği anın gönencini ve içten ve neredeyse yenilmez gücünü tatmış olmasıdır.

Öyle görünüyor ki daha ileri gitmemiz ve Frazer'in açıklamasını tüm ayrıntıları ile tersine çevirmemiz gerekecek. Frazer'e göre şenlik ateşleri bitkiler dünyasının, özellikle orman bitkilerinin, tanrılarının ölümü ile ilgili törenlerdir. O halde, bitkiler dünyası tanrılarının ilkel insan zihninde niçin bu derece önemli yer tuttuğu sorulabilir. Ormanların birincil *insancıl* işlevi nedir: gölge mi, bunca nadir ve cılız meyve mi? Ateş olması daha doğru değil mi? İşte açmaz: Frazer'in inandığı gibi, ormana tapınmak için mi ateş yakıyorlar, yoksa, daha derin bir canlıcılık (animism) anlayışının diyeceği gibi, ateşe tapınmak için mi ağacı yakıyorlar? Bize öyle geliyor ki *ateş şenlikleri*'nin Frazer'in yorumunda açıklamasız kalan ayrıntılarını bu son yorum açıklığa kavuşturuyor. Bu durumda, gelenek niçin şenlik ateşlerinin yeni evlenen genç bir çift tarafından (s. 487), ya da köyde en son evlenen erkek tarafından (460) yakılmasını öneriyor? Frazer bize bütün gençlerin "iyi bir hasat elde etmek, o yıl iyi bir evlilik yapmak, ya da karın ağrısına tutulmamak için korlar üstünden atladığını" gösteriyor. Bu üç güdü arasında gençler için belirgin biçimde ötekilerden baskın olan bir tanesi yok mu? Niçin "ateşin üstündenköyün en gen ç evlenmişkadınının atlaması gerekiyor"? (s. 464) Niçin İr-

landa'da "genç bir kız ateşin üstünden üç kez ileri üç kez geri atlarsa kısa zamanda evlenir, mutlu olur ve birçok çocuğu olur," deniyor? (s. 490) Bazı gençler niçin "Saint-Jean ateşinin kendilerini yakmayacağına inanıyorlar"? (s. 493) Böyle garip bir inancın yerleşmesi için onların nesnel değil kişiye özel bir deneyimleri yok mu? Ve nasıl oluyor da Brezilyalılar "ağızlarına ateş alıyorlar, ama yanmıyorlar"? Onlara bu ataklığı veren ilk deneyimleri nedir? Niçin İrlandalılar "kısır hayvanlarını yazın en uzun ve kışın en kısa gününde ateş üstünden geçiriyorlar"? (s. 499) Lech vadisinin şu söylencesi de çok açık: "Bir genç adam ve genç kadın birlikte bu ateşlerden birinin üstünden atlarlarsa ve duman bile onlara değmezse, kadın o yıl anne olmayacaktır, çünkü alevler ona değmemiş ve döllememiştir." Genç kadın kendini yakmadan ateşle oynayabilecek becerisi olduğunu göstermiştir. Frazer, bu inanç ile "yazın en uzun ve kışın en kısa gününde Estonyalılar'ın yaptıkları cinsel uçarılıklar arasında bir bağ kurulup kurulamayacağını" kendi kendine soruyor. Ama Frazer kaynaklara göndermelerle dolu bu kitapta bu ateşli cinsel uçarılığı bize açıklamıyor. Kuzey Hindistan'da yapılan, "şarkılar ve müstehcenliğe varan beden devinimleri içeren," ateş şenliğini koşullarıyla birlikte vermeyi de gerekli bulmuyor.

Bu son durum bir bakıma Frazer'in açıklama yöntemindeki yetersizlikleri de belirliyor. Frazer'in savında yanıtsız kalan, fakat ateşin ilkel cinselleştirilmesi ile kendiliğinden çözüm bulan daha birçok soru sayabilirdik. Toplumbilimsel açıklamaların yetersizliğini hiçbir şey bize Frazer'in *Altın Dal* 'ı (Bu kitabın özgün İngilizce adı *The Golden Bough*, yazarın kullandığı Fransızca ad *Rameau d'Or*. Çev.) ile Jung'un *Libido* 'sunu bir arada okumak kadar iyi gösteremez. *Ökseotu sorunu* gibi son derece kesin ve belirgin bir noktada bile tinçözümleyicinin sezgisi sonucu belirleyici nitelikte oluyor. Ayrıca Jung'un kitabında, bizim sürtmenin ve ilkel ateşin cinsel niteliği konusundaki savımızı destekleyen sayısız veri

var. Biz yalnızca bu verileri dizgeleştirdik ve zihnin daha az derin bir alanından gelen, bu nedenle de nesnel bilgiye daha yakın olan, belli verileri onlara ekledik.

VI

Frazer'in *Ateşin Kökeni Üzerine Söylenler* (Özgün İngilizce adı, *Myths of the Origin of Fire*; yazarın kullandığı Fransızca ad, *Mythes sur l'origine du feu*) adlı kitabı her sayfasında öyle cinsel izler taşır ki bu kitabın tinçözümlemesi gerekmez bile. Bu küçük kitapta bizim amacımız çağdaş düşünme biçimlerini incelemek olduğundan, Frazer'in incelediği ilkel düşünme biçimleri üzerinde durmayacağız. Bu nedenle, toplumbilimcinin yorumunu tinçözümleyici yorumla düzeltme gereğini göstermek için birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Genellikle ateşin yaratıcısı kuyruğunda kırmızı bir im taşıyan küçük bir kuştur ve bu im ateşin izidir. Bir Avustralya kabilesindeki söylence çok eğlendiricidir, ya da bir kuş eğlendirici olabildiği için ateşi çalmayı başarır. "Önceleri yalnızca sağır engerek ateşe sahipti ve onu içinde tutuyordu. Bütün kuşlar onu almaya çalıştılar, ama alamadılar. Sonra küçük bir atmaca geldi, öyle maskaralıklar yaptı ki engerek kendini tutamayıp gülmeye başladı. O zaman ateş engerekten kaçıp kurtuldu ve herkesin malı oldu." (Çeviri, s. 18) Böylece, çoğu durumda olduğu gibi, ateşin söylencesi uçarı aşkın söylencesidir. Ateşle sayısız nükteli öykü arasında ilişki kurulur.

Çoğu durumda ateş *çalınır*. Promete karmaşası bütün hayvanlara yayılmıştır. Ateşi çalan çoğu kez arıkuşu ya da ardıçkuşu gibi küçük bir kuş, yani küçük bir hayvandır. Bazen de ateşi alıp kuyruğunda götüren bir tavşan, porsuk ya da tilkidir. Başka yerde ise kadınlar kavga ederler, "sonunda kadınlardan biri çomağını kırar ve hemen kırılan çomaktan ateş çıkar." (s. 33) Ateşi, "öfkesini yatıştırmak için ağaçlardan iki dal kıran ve onları birbirine sürten"

yaşlı bir kadının yaktığı da olur. Birçok durumda ateşin yakılması ile benzer bir şiddet davranışı arasında bağ kurulur: Böylece ateş içten gelen bir öfkenin, sinirli bir elin nesnel olgusudur.

Bu nedenle, nesnel bir buluşun kaynağında, duygusallık taşıyan bir tinsel durumla böyle her zaman karşılaşmak çarpıcıdır. O halde, isteklerin ve tutkuların başlangıçtaki tinsel niteliğine göre, ateşi birçok türlere ayırabiliriz; sevecen ateş, kurnaz ateş, yaramaz ateş ve şiddet ateşi gibi.

Bir Avustralya söylencesine göre "euro" denen bir totem hayvanı ateşi gövdesinde taşıyordu. Biri onu öldürdü. "Ateşin nerden geldiğini, hayvanın ateşi nasıl yaptığını görmek için onu dikkatle inceledi; çok uzun olan erkek cinsel organını çekip çıkardı, kesip açtı ve gördü ki orda çok kızıl bir ateş vardı." (s. 34) Eğer her insan kuşağının ona inanmak için özel ve içten nedenleri olmasa, böyle bir söylence nasıl süregelebilir?

Başka bir kabilede, "erkeklerin ateşi yoktu ve nasıl yakılacağını bilmiyorlardı, ama kadınlar biliyordu. Erkekler avlanmak için çalılıklara gidince, kadınlar yiyeceklerini pişirir, kendi başlarına yerlerdi. Tam yemeklerini bitirirken uzaktan erkeklerin geldiğini gördüler. Erkeklerin ateşi tanımalarını istemiyorlardı; onun için onlar görmesinler diye içinde ateş bulunan külleri toplayıp cinsel organlarına soktular. Erkekler geldiler ve 'Ateş nerede,' diye sordular. Kadınlar, 'Ateş yok,' dediler." Böyle bir öyküyü incelerken *gerçekçi açıklamanın olanaksızlığını* kabul etmemiz gerek, ama tinçözümlemeci açıklama doğrudan geçerlidir. Belli ki bunca söylenin dediği gibi *gerçek* ateş, *nesnel* ateş, insan bedeni içine saklanamaz. Ve insan ancak duygusal düzeyde böyle göz göre göre yalan söyleyebilir, bütün gerçeğe karşın en içten isteği yadsır, "Ateş yok," der.

Bir Güney Amerika söyleninde kahraman, ateşi almak için bir kadını kovalar. "Üstüne atladı ve onu yakaladı. Eğer ateşin gizini söylemezse ona sahip olacağını söyledi. Kurtulmak için biraz ça-

baladıktan sonra kadın istenileni kabul etti. Yere oturup bacaklarını iyice açtı. Karnının üst tarafını tuttu ve iyice sarstı. Bir ateş topu dölyolundan yuvarlanıp yere düştü. O, bugün bildiğimiz ateş değildi. Yakmıyor ve kaynatmıyordu. Kadın ateşi verirken bu özellikler yitmişti. Ajijeko bunun çaresini bulacağını söyledi. Ağaç kabuğu, meyve ve yakan acı biberler topladı; bunlarla ve kadının ateşi ile bugün kullandığımız ateşi yaktı." (s. 164) Bu parça bize *eğretilemeden* (metafor) *gerçekliğe* geçiş için iyi bir örnek oluşturuyor. Dikkat edilmelidir ki bu geçiş, gerçekçi açıklamanın önerdiği gibi, gerçeklikten eğretilemeye olmuyor; tam tersine ve bizim de desteklediğimiz kurama uygun olarak, öznel kaynaklı eğretilemeden nesnel gerçekliğe oluyor: Aşk ateşi ve biber ateşi birleşince kuru otları yakıyor. Bu anlamsızlık da ateşin bulunuşunu açıklıyor.

Genel olarak söylenirse, Frazer'in bu zengin ve büyüleyici kitabını okuyup da gerçekçi açıklama eksikliği ile çarpılmamak olası değil. Sayıca bine varan söylence incelenmiştir, fakat bunlardan ancak iki üç tanesi ile cinsellik arasında açıkça bağ kurulmuştur (s. 63-267). Geri kalan bölümlerde, alttan alta varlığı belli olan duygusal anlama karşın, insan söylenin nesnel açıklamalar amacıyla yaratıldığını düşünebilir. Bu nedenle, "ateşin kökeni ile ilgili Hawai söyleni, benzeri Avustralya söylenleri gibi, belli bir tür kuşun rengini açıklamaya da yarıyor." (s. 110) Başka bir yerde de ateşin tavşan tarafından çalınması, tavşanın kuyruğunun kırmızımsı kahverengi mi yoksa kara mı olduğunu açıklamaya hizmet ediyor. Nesnel bir ayrıntı ile büyülenmiş bu açıklamalar *duygusal* ilginin ilkelliğini hesaba katamıyor. İlkel görüngübilim (fenomenoloji) gelişimi duygusallığa dayalıdır: düşlemlerin yansıttığı hayallerden nesnel varlıklar, isteklerden imgeler, bedensel deneyimlerden maddi deneyimler ve aşktan ateş yaratır.

VII

İlkelliğin az çok sürekli deneyimlerine geri dönen Romantikler, kuşkusuz, cinsel açıdan değerlendirilmiş izlekler buluyorlar. Örnegin G.-H. von Schubert ancak ateşin tinçözümlemesi ile gerçekten açıklanabilecek şu tümceyi yazıyor: "Dostluğun bizi aşka hazırladığı gibi, benzer bedenlerin sürtünmesi de özlemi (ısı) yaratır ve aşk (alev) fışkırır." [6] Özlemin yuva ısısının anısı olduğu, "calidum innatum", sevgisinin anısı olduğu, bundan daha iyi nasıl dile getirilebilir? Yuva şiirinin, bireyin içinde bulunduğu küçük toplum şiirinin, başka kaynağı yok. Bir sıra çalı içindeki yuvaları incelemekle elde edilecek hiçbir nesnel izlenim, yuvanın sıcaklığı, yakınlığı ve tadına bunca değer yükleyen bu zengin niteleme sıfatlarını sağlayamazdı. İnsanın insanı ısıtmasının anısı olmadan, bu da *doğal* ısının bir tür ikiye katlanmasıdır, sevgililerin küçük ve sıcak yuvalarından söz etmelerini düşünemezdik. Tatlı sıcaklık aynı zamanda mutluluk bilincinin kaynağıdır. Daha doğru bir deyişle, mutluluk kaynağının bilincidir.

Eğer ateşin tinçözümlemesi Novalis'e uygulanırsa, onun bütün şiirleri yeni bir yorum bulabilir. Bu şiir *ilkelliği* yeniden yaşama yolunda bir çabadır. Novalis için öykü her zaman az ya da çok bir evren yaratma kuramıdır ve yaratılan bir tin ve dünya ile eşzamanlıdır; öykü "özgürlük . . . dönemidir; doğanın ilkel durumu, Kozmos'dan önceki çağdır."[7] İşte burada ikileminin bütün açıklığıyla ateşi ve aşkı yaratacak olan *sürtme tanrısı* 'nı görürüz: Kral Arctur'un güzel kızı, "ipek yastıklara yaslanmış, koca bir kükürt billurundan sanatla oyulmuş bir taht üzerine uzanmıştı. Nedimeler onun süt beyazı ve kızıldan oluşmuş görünen kollarını ve bacaklarını kıvrakça ovuyorlardı.

"Nedimelerin ellerinin dokunduğu her yerden büyüleyici bir ışık çıkıyor, bütün sarayı çok güzel bir biçimde aydınlatıyordu

Bu ışık özeldir ve kişiler arasındadır. Okşanan varlık mutluluk saçar. Bu okşama simgeleştirilmiş, ülküleştirilmiş (idealize edilmiş) sürtmeden başka bir şey değildir.

Ve bu sahne devam eder:

"Kahraman sessiz duruyordu.

'—Kalkanına dokunayım, dedi Kralın kızı tatlı bir sesle.'"

Kahraman bunu kabul ettiğinde şu oluyor:

"Bütün zırhları titredi; dirim verici bir güç bütün bedenini sardı. Gözlerinden ışık fışkırıyordu. Göğüslüğünün altında yüreğinin çarpışı duyulabilirdi.

Güzel Freya daha dingin görünüyordu, saldığı ışık ise daha yakıcı oluyordu.

'Kral geliyor!' diye bağırdı hayranlık uyandıran bir kuş . . ."

Eğer bu kuşun "Feniks" olduğunu eklersek, bir an için doyurulmuş bir istek gibi küllerinden yeniden dirilen Feniks, bu sahnede ateş ve aşkın ikili ilkelliğini görebiliriz. Eğer sevdiğimizde sevgiliyi ateşlendiriyorsak, bu, ateşi yaktığımızda bizim de sevdiğimizin kanıtıdır.

"Sevinçle kendinden geçmiş Eros kendini uyuyan Freya'nın yanında bulunca, birden bir şangırtı çınladı. Prenses'ten Eros'un kılıcına güçlü bir kıvılcım geçti."

Tam tinçözümlemeci bir imge Novalis'e şöyle dedirtirdi: Kılıçtan prensese bir kıvılcım geçti. Sonuçta, "Eros kılıcını bıraktı. Prensese koştu ve taze dudaklarına bir ateş öpücüğü kondurdu"[8]

Öyle görünüyor ki, eğer Novalis'in yapıtlarından ilkel ateş sezgilerini çıkarsak, bir dokunuşta tüm şiirsellik ve tüm düşler yok olup giderdi. Novalis'in durumu öyle özgün ki ondan yeni bir tür karmaşa örneği oluşturulabilir. Tinçözümlemesi alanında nesneleri adlandırmak çoğu kez bir *çökelti* (précipité, rüsup)'ye yol açmak için yeterlidir: addan önce yalnızca biçimi olmayan ve kargaşa içinde bir çözelti vardır, addan sonra sıvının dibinde kristaller görülür.

O halde *Novalis karmaşası* sürtmeden, sıcaklığı paylaşma gereksiniminden, oluşan bu içtepiden ateşi bileştirir. Tam ilkellik durumunda bu içtepi ateşin tarihöncesi bulunuşunu yeniden oluşturur. Novalis karmaşasının özelliği, ışığın yalnızca görsel olarak bilinmesinden önce gelen bir içısı bilincidir. Bu kompleks, ısı duyusunun doyumuna ve kökleri derinde olan ısıdan gelen mutluluk bilincine dayanır. Isı sahip olunacak bir şeydir; kıskançlıkla korunmalı, bir armağan olarak ancak birlikte eriyip birleşebilecek seçilmiş birine verilmelidir. Işık nesnelerin yüzeyinde oynar, güler; ancak ısı *derinliklere işler.* Schlegel'e bir mektubunda Novalis şöyle yazıyordu: "Öykümde, ışık ve gölge oyunlarını sevmediğimi, buna karşılık parlak, sıcak ve derinlere işleyici ısıya olan isteğimi gör."

Bu *derinliğine işleme,* nesnelerin *içine* , varlıkların *içine* girme gereksinimi, iç ısı sezgisinin çekiciliğidir. Gözün ulaşmadığı ve elin girmediği yerde bu ısı varlığını belli eder. İçlerdeki bu birleşme, bu ısısal duygudaşlık, Novalis'te dağların derinliklerine, mağara ve maden ocaklarına inişte simgelenir. Ancak bu yerlerde ısı yayılır ve eşitlenir, bir düşteki çizgiler gibi belirsizleşir. Nodier'in doğru olarak saptadığı gibi, cehenneme iniş konusunda her betimlemede bir düş yapısı vardır. [9] Kimilerinin düşlerinde gökyüzünün serin ve görkemli genişliğini gördükleri gibi, Novalis yer içinin sıcaklığını görmüştür. Ona göre madenci "ters yönde bir müneccim" dir. Novalis yayılan bir ışınım ile değil, yoğunlaşmış bir ısı ile yaşar. "Karanlık uçurumların kıyısında" ne çok düşüncelere dalmıştır! Onun minarellerin şairi olmasının nedeni maden mühendisi oluşu değildir; yeraltının çağrısına uymak, "calidum innatum" a geri dönmek için, şairken mühendis olmuştur. Kendi dediği gibi, madenci derinliklerin kahramanıdır; "kendisini dünyanın ve sefaletin ötesine yüceltmeye ve göksel yetileri kabul etmeye" hazırdır. Madenci Yerin ezgisini söyler: "Kendini O'na bağlı hisseder--içten birleşmiş; O'na aynı sıcak isteği duyar--bir nişanlıya duyduğu."

Yer anne sinesidir, bilinçsiz bir bebek için sıcak anne kucağı gibi. Kayaya ve medenci yüreğine can veren aynı ısıdır. (s. 127) "Madencinin damarlarında yer içinin ısısı avardır; onu yerin derinliklerini keşfetmeye iten bu ısıdır."

Tohumlar merkezdedir; yaratan ısı merkezdedir. Yaratan yakar. Yakan yaratır. "Bana Ateş içinde açan çiçekler gerek . . . —Çinko! diye bağırdı Kral, çiçekler ver bize . . . Bahçıvan insan sıraları arasından çıktı, alevlerle dolu bir saksı getirdi ve içine parlayan bir tohum dikti. Çok geçmeden çiçekler fışkırdı . . ."(10)

Pozitivist eğilimli biri belki de buradan *maytapçı* bir yorum geliştirecektir; bize çinkodan çıkan parlak alevlerin gökyüzüne göz alıcı çinkooksit parçacıkları salışını gösterecektir. Oksitlenme denklemini yazacaktır. Fakat insanı şaşırtan olgunun kimyasal kaynağını ortaya çıkaran bu *nesnel* yorum bizi hiçbir zaman imgenin odağına, Novalis karmaşasının özüne götürmeyecektir. Bu yorum imgelerin önceliği konusunda da bizi yanılgıya düşürecektir, çünkü bu yorumu izlemekle Novalis gibi bir şairde duyma gereksiniminin görme gereksinimine egemen olduğunu ve burada Göte'nin ışığının önüne varlığın dokularına işlenmiş olan görünmez tatlı ışığı koymamız gerektiğini anlayamayız.

Kuşkusuz Novalis'in yapıtlarında daha yumuşatılmış tonlar da vardır. Aşk çoğu zaman yerini G.-H. von Schubert'teki anlamda bir nostaljiye bırakır, fakat sıcak bir iz silinmez biçimde hep oradadır. Siz buna karşı çıkabilir, Novalis'in "küçük mavi çiçek" in şairi olduğunu, silinmez belleğin bir anısı olarak ölümün gölgesinde bir uçuruma atılan unutma beni çiçeğinin şairi olduğunu söyleyebilirsiniz. Ama bir de bilinçaltının derinliğine gidin; şairle birlikte ilkel düşü bulun. O zaman gerçeği açıkça görürsünüz: Bu küçük mavi çiçek kırmızıdır!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Cinselleştirilmiş Ateş

I

Eğer ateşe egemenlik ilkel olarak cinsel bir "egemenlik" ise, ateşin bunca uzun zaman ve böyle güçlü biçimde cinselleştirilmiş olmasına şaşmamak gerek. Böylece ateş belli değerler kazanmıştır ve bu değerler ateş üzerine nesnel araştırmaları zorlaştırır. Bu nedenle, bir sonraki bölümde ateşin kimyasını ele almadan önce, bu bölümde nesnel bilginin tinçözümlemesine olan gereksinimi göstereceğiz. Ortaya çıkarmak istediğimiz cinsel değerler gizlenmiş ya da açık olabilir. Doğaldır ki tinçözümlemesine karşı en dirençli olan değerler gizli ve anlaşılması güç olanlardır. Aynı zamanda en etkin olanlar da bunlardır. Belirgin ve kolayca dile getirilen cinsel değerler ise hemen gülünç duruma düşürülebilir. Derine gizlenmiş bilinçaltı değerlerin gösterdiği *direnci* belirtebilmek için bu direncin en az olduğu örneklerle başlayalım; böylece belirgin yanlışların altını bizim çizmemize gerek kalmayacak, okur gerekli indirgemeyi gülerek kendisi yapacaktır.

Robinet'ye göre ilk ateş kendi benzerini *yeniden üretebilir.*[1] Bu, insanın alışkanlıkla dikkat etmeden geçeceği bayat ve *değersiz* bir anlatımdır. Fakat Robinet ona birincil ve güçlü anlamını veriyor. O, *ateş öğesinin özel bir tohum özünden doğduğunu* düşünür. Böylece, *yaratıcı* herhangi bir güç gibi ateş de belli yaşa ulaşınca yaratma gücünü yitirir, kısırlaşır. Bundan sonra, ateş şenlikleri ve yenilenen ateş konusundaki öyküleri hiç duymamışça, Robinet kurduğu düşlerde ateş için bir *kalıtsal gereklilik* bulur. Eğer ateş kendi doğal yaşamına bırakılırsa, o arada beslense bile, hayvanlar ve bitkiler gibi yaşlanır ve ölür.

Doğal olarak, değişik türde ateşlerin kendi bireyselliklerinin silinmez damgasını taşımaları gerekir. "Sıradan ateşin, elektrik ateşinin, fosfor ateşinin, yanardağ ve yıldırım ateşinin kendilerine özgü farkları vardır; bu özellikleri aynı yanıcı maddeyi dönüştüren rastlantılara değil daha derin bir ilkeye bağlamak doğal olacaktır."(2) Daha şimdiden bir öz sezgisinin etkisi görülür; bu özün kendine özgü yakın ilişkisi ve kendi yaşamı vardır ve çok geçmeden ona bir yaratma gücü tanınacaktır. Robinet devam eder: "Her yıldırım ateşçil *Varlıklar* 'ın yeni bir ürününün etkisi olabilir; kendilerini besleyen buharların çokluğundan dolayı büyüyen bu varlıklar rüzgarlarla toplanır, atmosferin orta düzeyinde oraya buraya taşınırlar. Amerika'daki bunca yeni yanardağ ve eski yanardağların yeni püskürtmeleri de yeraltı ateşlerinin ürünlerini ve verimliliğini kanıtlayacaktır." Belli ki söz konusu bu verimlilik bir eğretileme değildir ve en cinsel anlamında alınmalıdır.

Bir şimşek çakmasıyla yıldırımdan doğan bu ateşçil varlıklar gözleme gelmez. Fakat Robinet'nin elinde sanki kesin gözlemler vardır: "Hooke bir kağıt tabakası üzerinde çakmaktaşını çakıp kıvılcımların düştüğü yerleri mikroskopla inceleyince yuvarlak ve parlak atomlar gördü; oysa çıplak gözle bir şey görülmüyordu. Bunlar parlayan kurtçuklardı."(3)

Kıvılcımlardan ve titreşimlerden oluşan ateşin yaşamı insana bir karınca yuvasındaki yaşamı anımsatmaz mı? "En küçük bir olayda karıncaların yer altındaki barınaklarından kaynaşarak çıktıkları görülür. Aynı şekilde, fosfor parçasının en küçük bir sarsıntısı ile ateşli mikroskobik canlıların bir araya toplandıkları ve ışıklı bir görüntü oluşturdukları görülür."

Son olarak da, renklerin belirgin bireyselliği altındaki *derin ve içten* nedeni ancak yaşam sağlayabilir. Tayfın yedi rengini açıklamak için, "ateşli mikroskobik canlıların ömürlerinde yedi dönem ya da evre" önermekte duraksama göstermez. "Prizmadan geçerken bu canlıların her biri kendi gücüne ve dönemine göre kırılmaya

uğrayacak, böylece her biri kendine özgü rengi taşıyacaktır." Sönmek üzere olan ateşin kızıllaştığı gerçek değil mi? Tembel bir ateşi canlandırmak için ona üfleyen biri, kızıl bir parlaklığa dönüşen *ölen* ateş ile, simyacının çok güzel dile getirdiği gibi,"kır gelinciğinin parlak kırmızısına" ulaşmak isteyen genç ateş arasındaki çok belirgin ayırımı görecektir. Ölmek üzere olan ateşi üfleyen kişi umutsuzluğa kapılır; kendi gücünü ateşe iletmek için artık yeterli şevki duymaz. Eğer bu kişi de Robinet gibi gerçekçiyse, umudunu yitirişini ve güçsüzlüğünü *anlar*, yorgunluğunu bir hayalete dönüştürür. Böylece değişken insanın damgası nesnelerde yer eder. Bizim içimizde azalan ya da artan şey, gerçeklikte boğulup sönen ya da tümüyle uyanan bir yaşamın belirtisi olur. Şiirsel düzeyde böyle bir birleşim nesnel bilgi açısından en çetin yanlışlara zemin hazırlar.

Ayrıca, daha önce sıkça belirttiğimiz gibi, Robinet'nin sunduğu biçimiyle gülünç olan bu sezgiyi kolayca kabul ettirmek için onu belirsiz bir biçime sokmak, şiirselleştirmek ve öznel anlamını ona yeniden kazandırmak yeterlidir. Böylece, eğer bu canlı renk biçimlerinin ateşli ya da solan yaşamları varsa, eğer bunlar nesneden göze uzanan eksen üzerinde değil de istek ve sevgi yansıtan tutkun bir bakış ekseni üzerinde yaratılmışlarsa, o zaman bunlar tam sevginin çeşitleri olur. Bu nedenle Novalis şöyle yazabiliyor: "Bir ışık ışını renklerden başka bir şeye ayrılabilir. En azından, ışık ışını canlılık kazanabilir, öyle ki tin onda canlı renklere bölünür. Bu anda kim sevgilinin bakışını düşünmez?"[4] Bir an düşünürsek anlarız ki Robinet yalnızca Novalis'in yumuşattığı ve esirsel bir biçim verdiği bir imgeyi ağırlaştırıyor ve vurguluyor, fakat bilinçaltında iki imge de aynı türden görünüyor ve Robinet'nin nesnel bir parodisi Novalis'in düşlemesinin özelliklerini büyütüyor. Şiirsel eğilimde olanlara aykırı gelebilecek bu benzetme bize gerçekliğin iki kutbunda yer alan bu iki düşçünün karşılıklı olarak tinçözümünü yapmamıza yardımcı olacaktır. Bu benzetme bize şiir

ürettiği gibi felsefe de üreten ve istekle karışık olan bu biçimlerin bir örneğini de sağlayacaktır. Şiirlerin güzel olmasına karşın felsefe kötü olabilir.

II

Canlıcı ve cinselleştirilmiş ateş sezgisinin yanılgılı yorumunu böylece gösterdikten sonra, ebedi gerçeklermiş gibi sürekli yinelenen şu sözlerin boşluğunu kuşkusuz daha kolay anlayacağız: Ateş yaşamdır; yaşam bir ateştir. Başka bir deyişle, yaşamla ateş arasında bağ kurma savında olan bu yanlış güveni çürüteceğiz.

Bizce bu benzetmenin temelinde kıvılcımın da tohum gibi büyük sonuçlar yaratan küçük bir neden olduğu izlenimi var. Bundan dolayı yakıcı güç söylenine büyük değer verilir.

Önce tohum ile kıvılcımın eşitliğini ve ayrılamaz karşıtların karşılıklı oyunu ile tohumun bir kıvılcım ve kıvılcımın tohum olduğunu gösterelim. Biri olmadan öteki olmaz. İki sezgi böyle birleşince beyin *düşündüğünü* sanır, oysa bütün yaptığı bir eğretilemeden ötekine geçmektir. Nesnel bilginin tinçözümlemesinin işlevi bu kaçak geçişleri açığa çıkarmaktır. Bizce, bunların bir dayanağı olmadığını ama ancak birbirlerine dayandıklarını göstermek için onları yan yana koymak yeterli olacaktır. İşte bizim eleştirdiğimiz kolaya kaçan benzetmelere bir örnek: "En küçük bir ışıkla, ölmekte olan bir kıvılcımla, bir kömür yığını tutuşturulsun... İki saat sonra, sanki büyük bir meşale ile yakılmış gibi büyük alevler oluşmayacak mıdır? İşte yaratılışın öyküsü: En narin bir erkek yaratılış için yeterince ateş sağlar ve cinsel birleşmede onun ateşi çok daha güçlü bir erkeğinki kadar etkindir."(5) Düşünün ki bu tür karşılaştırmalar kafaları karışmış bu kişilere yeterli geliyordu! Olguların anlaşılmasına yardımcı olmak bir yana, aslında bu karşılaştırmalar bilim kültürünün önünde gerçek engeller oluşturuyordu.

Aynı tarihe yaklaşırken, 1771 de, bir hekim insan döllenmesi üzerine bir kuram geliştiriyordu. Uzun uzadıya anlatılan bu kuram sahip olunacak en yüce şey ve yaratıcı güç sayılan ateşe dayandırılıyordu: "Ersuyunun atılmasından sonra duyulan tin çöküntüsü bize o anda çok ateşli ve etkin bir sıvıyı yitirdiğimizi gösterir. Yoksa bu durumu erbezlerinde oluşan o ilik benzeri sıvının birazcığının yitirilmesine mi bağlayacağız? Organizma, o ana dek varlığı bunca önemsiz olan bir beden irininin yitirilmesini böyle tez anlayabilir mi? Kuşkusuz hayır. Fakat çok az ölçüde sahip olduğumuz ve bedenin önemli merkezleri ile doğrudan iletişim içinde olan ateş konusuna gelince durum aynı değil . . ."[6] Bu demektir ki et ve kan, ilik ve sıvı yitirmenin pek önemi yok. Asıl özveri ateşin, dölleyici ateşin, yitirilmesidir. Yaşamı tehlikeye atan ancak bu özveridir. Ayrıca burada ateşe yüklenen değerin nasıl kolayca ve tartışmasız olarak ortaya konduğu da görülür.

Kuşku götürmez biçimde ikinci sıradan olan yazarlar var. Onlar bilinçaltının değer yüklediği cinsel sezgileri bize daha safça sergiliyorlar ve bazen ısı konularına dayalı olarak bütün bir cinsellik kuramı geliştiriyorlar, böylece döl ve ateş sezgilerinin ta baştan nasıl karıştırıldığını kanıtlıyorlar. Hekim Pierre-Jean Fabre erkek ve kız çocukların doğumu konusundaki kuramını 1636 da şöyle sunuyor: "Eğer bütün bölümleri aynı özellikte ve aynı yapıda olan döl döl yatağında bölünür, bir parçası sağ yana bir parçası sol yana çekilirse, dölün bu bölünmesi . . . yalnız biçimde değil cinsellikte de bir ayrım yaratır; biri erkek olur biri kız. Sağa çekilen parçadan erkek çocuk olacaktır, çünkü bedenin sağı daha sıcak ve etkindir ve dölün diriliğini ve ısısını koruyabilir; sola çekilen parçadan ise kız çocuk olacaktır, çünkü burası insan bedeninin daha soğuk bölümüdür ve orada dölün canlılığı azalacaktır. Ama kız da başlangıçta erkektir."[7]

Daha ileri gitmeden, hiçbir *nesnel* deneyimle bağlantısı bulunmayan bu iddiaların dayanaktan yoksunluğunun altını çiz-

memiz gerekir mi? İnsan bu *dış* gözlem için bir sözde gerekçe bile bulamıyor. Bu durumda, böyle saçmalıklar ateşe atfedilen *öznel* olguların yanılgılı değerlendiriminden başka nereden kaynaklanıyor olabilir? Ayrıca Fabre güç, yüreklilik, şevk ve erlik gibi nitelikleri ateş yoluyla tözleştiriyor: "Bu nemli ve soğuk yapılarından dolayı kadınlar erkeklerden daha az güçlü ve yürekli, daha çekingendirler. Bunun nedeni güç ve eylemin ateşten ve havadan gelmesidir, bunlar da eylemli öğelerdir. Bu nedenle ateş ve havaya erkek, su ve toprağa dişi öğeler denir." (s. 375)

Bunca saçmalığı burada derlemekte amacımız en önemsiz eğretilemelere *gerçeklik veren* bir düşünsel tavrı örneklemekti. Günümüzde bilimsel düşünce çok kez yapı değiştirdiğinden, böyle çok sayıda anlam geçişlerine alışkındır ve kendi anlatımlarının tuzağına daha az düşer. Bütün bilimsel kavramlar *yeniden tanımlanmıştır.* Bilinçli yaşamımızda sözcüklerin kökenleri ile doğrudan bağlantıyı koparmış bulunuyoruz. Ancak tarihöncesi us, bu nedenle de bilinçaltı, sözcüğü nesneden ayırmıyor; eğer ateşli bir kişiden söz ediyorsa, onun içinde bir şeylerin *yanmasını* istiyor. Gerekirse bu ateş içki ile sürdürülebilir. Tüm rahatlık izlenimi yüreği dinlendirici bir içkiden gelir. Yüreği dinlendiren her içki bilinçaltı için bir sevişme uyarıcısıdır. Fabre'a göre, "sıcak ve kuru bir kişilik oluşturmaya uygun besinlerle kadınların güçsüz ısılarının güçlenmesi ve güçsüzlükleri nedeniyle içeride kalan bölümleri dışarı atması" olanaksız değildir. Çünkü, "kadınlar güçleri gizil kalmış erkeklerdir, çünkü onlar içlerinde gizli eril öğelere sahiptirler." (s. 376) Ateş ilkesinin erkek etkinliği olduğu ve erkek organının dikliği gibi tümüyle bedensel bu etkinliğin yaşamın ilkesi olduğu bundan daha açık nasıl söylenebilir? Erkeklerin ısıyla irileşmiş kadınlardan başka bir şey olmadığı yönündeki bu imgenin tinçözümlemesi kolay. Fakat ısı, besin ve üreme üzerine fikirlerin böyle kolayca birbirine bağlanmasına da dikkati çekelim: "Erkek çocuk" isteyenler, "iyi, sıcak ve yanıcı besinler almaya çalışacaklardır."

Ateş bedensel niteliklere olduğu gibi törel niteliklere de egemendir. Bir erkeğin kurnazlığı onun sıcak mizacından gelir: "İnsan bedeninden kişiliği tanıyanlar (fizyonomistler) bu alanda çok iyidirler, çünkü onlar kuru eğilimli ve ince, orta büyüklükte başı ve parlak gözleri, kestane rengi ya da siyah saçı olan, orta boylu ve geniş omuzlu bir erkeği görünce onun temkinli, aklı başında, nükteli ve kurnaz olduğunu kesinlikle söylerler." (s. 386) Ama bunun tersine, "uzun boylu ve iri erkekler nemli ve değişkendirler. Bunlarda kurnazlık, bilgelik ve temkin hiçbir zaman üst düzeyde değildir. Çünkü bilgeliğin ve temkinin kaynağı olan ateş böyle büyük bedenlerde hiçbir zaman yoğun değildir, çünkü yaygın ve dağılmış durumdadır. Doğada yaygın ve dağınık olan hiçbir şey yoğun ve güçlü değildir. Güç, sıkı ve sıkıştırılmış olmayı gerektirir. Sıkı ve sıkıştırılmış olduğunda ateşin gücünün o oranda yüksek olduğu görülür. Savaş topları bu gerçeği gösterir . . ." Bütün zenginlikler gibi ateş de yoğun haliyle düşlenir. Kişi onu daha iyi korumak için dar bir alanda tutmak ister. Bütün bir tür düşleme bizi yoğunlaştırılmışlık üzerinde düşünmeye getiriyor. Bu, küçük olanın büyükten, gizlenmiş olanın açık olandan aldığı öçtür. Gördüğümüz gibi, bu tür bir düşlemi beslemek için, bilimöncesi bir zihin kara saçlı erkekle savaş topu gibi en bağdaşmaz imgeleri bir araya getiriyor. Neredeyse genel bir kural olarak, beyin büyük olanı değil küçük ve yoğun olanı düşünerek bilimsel düşünceye giden yolu buluyor. Herhangi bir ilke düşüncesinden daha çok bu ateş düşüncesi yoğunlaşmış güce götüren bu düşleme eğimini izliyor. Nesneler dünyasında bu, ketum bir kişinin yüreğindeki aşk düşlemesine denktir.

Bilimöncesi bir beyine bütün döllenmenin temelinde ateş bulunduğu öyle doğru gelir ki en küçük bir dış görüntü bunu kanıtlamaya yeter. Count de La Cépède için de böyledir: "Bitkilerin ertozları çok yanıcı tözlerdir . . . 'lycoperdon' adlı bitkinin (Sporlarından ateş elde edilebilen bir bitki. Çeviren.) saldığı ertozu bir

tür kükürttür."[8] Bu, yüzey ve renk kimyasının bir iddiasıdır ve maddenin nesnel kimyasının en küçük çabasıyla çürütülebilir. Bazen ateş bireyselliğin de biçimsel ilkesidir. 1723 te *Cosmopolite* 'in devamında yayınlanan bir felsefi mektup (Lettre philosophique) yazan bir simyacı bize ateşin, doğru bir deyişle, bir cisim değil, dişi özüne canlılık veren erkeklik ilkesi olduğunu açıklar. Bu dişi madde sudur. İlkel durumunda su "soğuk, nemli, işlenmemiş, katışık ve bulanıktı; nasıl sayısız kıvılcımları farklı erkeklere benzetilebilecek olan ateş tekil bireylerin yaratılması için bütün farklılıkları içeriyorsa, su da yaratılışta dişinin yerini tutuyordu. Bu biçime ateş, suya da töz diyebilirz; başlangıçtaki kaosta bu ikisi birbirine karışmış durumdaydı." [9] Ve yazar Kutsal Kitabın Yaratılış bölümüne gönderme yapıyor. Burada, biraz daha belirsiz biçimde, Robinet'nin *kesin* imgeleri ile gülünç hale gelen sezgiyi tanıyabiliriz. Böylece, bilinçaltının giysisine bürünen ve kesin çizgilerini yitiren yanlışın daha kolay kabul edildiğini görürüz. Bundan sonra, felsefi eğretilemelerin ılımlı güvenliğine ulaşmak için bir adım daha atmak yetecektir. Bizce ateşin bir *element* olduğunu ileri sürmek cinsel yankıları uyandırmak olur; bu, tözü çoğalımında, *yaratılışında* düşünmek demektir; bu, ateş ile *öğelenen* (elemented) bir sudan ya da topraktan, kükürt ile *dölütleşen* (embryonized) bir tözden söz eden simyacı esinini yeniden keşfetmek demektir. Fakat bu *element*'in kesin bir belirtisi ya da bu *öğeleme* (elementation)'nin değişik evrelerinin ayrıntılı betimi verilmedikçe, hem ilkel imgedeki gizemden hem de bu imgenin gücünden yararlanılıyor. Bunun ardından, yüreğimize can veren ateş ile dünyaya can veren ateşi bir tutarsak, nesnelerle iletişim duygumuz öyle güçlü ve ilkel görünür ki ayrıntılı eleştiri çaresiz kalır. Fakat bir *element felsefesi* 'ne ne diyeceğiz? Bu eğilim ayrıntılı eleştiriye konu olmadığım iddia etmekte ve her özgül olayda ilkel yanılgılarla yüklü ve bir aşığın düşü kadar safça olduğunu gösteren bir genel ilke ile yetinmektedir.

III

Daha önceki bir yapıtımızda[10] çok yaygın bir cinsel düşlemin, zenginlik ve gençleşme düşleminin, bir güç düşleminin, bütün Simyanın derinliğine yayılmış olduğunu göstermeye çalıştık. Burada bu *cinsel düşlem* 'in bir *ocakbaşı düşlemi* olduğunu sergilemeye çalışacağız. Denilebilir ki simya yalnızca ve yalınca *ocakbaşı düşlemi* 'nin cinsel özelliklerinin *gerçekliğini kavrar* (réalise). Nesnel olguların bir *betim* 'i olmaktan çok uzak kalması bir yana, nesnelerin özüne bir insancıl sevgi *işleme* çabasıdır.

Daha baştan bu tinçözümlemeci özelliği maskeleyen şey, simyanın çabucak soyut bir dönüşüme girmesidir. Aslında simya *örtük ateş* 'le, bir fırına kapatılmış ateşle, uğraşırdı. Alevlerin böyle bolca yarattığı ve daha uçucu ve özgür düşlemlere iten imgeler daha ayrıntılı ve daha yoğun bir düş yararına azalıyor, renksizleşiyordu. Şimdi de yeraltı işliğinde fırınının yanında çalışan simyacıya bir bakalım.

Simyacıların kullandıkları fırınların ve imbiklerin yadsınmaz cinsel biçimlerde olduğu çok kez belirtilmiştir. Bazı yazarlar bunu özel bir açıklıkla belirtiyorlar. "Majeste'nin simyacı hekimi" Nicolas de Locques 1665 te şöyle yazıyor: "İlaçların hazırlanmasında beyazlaştırmak, yumuşatmak ya da yoğunlaştırmak için yaptıkları gibi, hayvanda erkek ya da dişi tohum üretmek için de simyacılar Meme ya da Erbezi biçiminde bir kap kullanırlar ve bu kaba Pelikan adını verirler."[11] Başka yerde de belirttiğimiz gibi, değişik simyacı kapları ile insan bedeninin bölümleri arasındaki bu simgesel yapı denkliği oldukça yaygındı. Belki de bu denkliğin en açık ve inandırıcı olduğu yön cinsel yöndür. Burada cinsel imbik içine kapatılmış olan ateş ilk kaynağı içinde yakalanmıştır : Bu nedenle bu ateş en etkin durumundadır.

Ayrıca, simyada ateş yöntemine, daha doğrusu ateş felsefesine, çok açık cinsel belirlemeler egemendir. On yedinci yüzyılda yazan

ve adı belli olmayan bir yazara göre, "üç türlü ateş vardır: doğal olan, doğal olmayan ve doğaya karşı olan. Doğal ateş eril ateştir ve temel etkin öğedir; fakat ona sahip olabilmek için Sanatçının tüm dikkatini ve bilgisini kullanması gerekir, çünkü metaller içinde öyle gevşek ve öyle yoğundur ki eyleme sokmak için sürekli çaba gerektirir. Doğal olmayan ateş dişil ateştir ve evrensel çözücüdür; bedenleri besler ve doğanın çıplaklığını kanatları ile örter. Buna sahip olmak da birincisinden daha kolay değildir. Dişil ateş beyaz bir duman biçiminde görünür ve çoğu zaman Sanatçının ihmali nedeniyle bu biçimde yok olur. Gaz durumuna geçerek (sublimation physique) cisimsel ve parlak görünse de algılanması zordur. Doğaya karşı olan ateş, kimyasal bileşiği bozan ve en başta Doğanın sağlamca bağladığı şeyleri çözen ateştir [12]. . ." Burada, Jules Renard'ın "rüzgarın değişken karısı" dediği dumana takılan dişilik iminin altını ayrıca çizmek gerekir mi? Bilinçaltı cinselleştirmenin temel ilkesine göre, örtülü bütün görüntüler dişil değil mi; saklanan her şey dişil değil mi? Vadiyi dolaşan ve gece simyacıyı ziyaret eden beyaz kadın kesin çizgileri olmayan bir imge gibi güzel, bir düş gibi devingendir, yakalanması aşk gibi zordur. Uyuyan erkeği bir an için okşamaları ile sarar: Hızlı bir soluk ve kadın buharlaşıp gider . . . Simyacı karşılık verecek zaman bulamaz.

Isı açısından cinsel ayrım çok belirgin biçimde bütünleyicidir. Dişillik ilkesi yüzey ve kaplama ile, bir kucak, barınak ve ılıklık ile ilgili bir ilkedir. Erillik ilkesi merkezle, kıvılcım ve istenç gibi ansal ve etkin bir güç merkeziyle ilgili bir ilkedir. Dişil ısı nesnelerin dışına saldırır. Eril ateşin saldırısı içe, özedir. Simyacının düşleminin altındaki derin anlam böyle. Ayrıca, simyacının ateşlerinin böyle cinselleştirilmesini ve tohum üzerinde etken eril ateşe tanınan üstün değeri anlamak için simyanın bir erkek uğraşı olduğunu, evlenmemiş erkeklerin, kadınsız erkeklerin, bu alana girmiş ve bir erkekler toplumunda yaşamak adına normal toplumdan kopmuş erkeklerin uğraşı olduğunu gözden kaçırmamalıyız. Simya, ka-

dınların düşlemelerinin etkilerine doğrudan açık değil. Bu nedenle simyanın ateş öğretisi doyurulmamış arzularla kutuplanmıştır.

Yalnız adamın düşünme konusu olan bu içten ve erkek ateş doğal olarak en güçlü ateştir. Özellikle "bedenleri açabilen" bu ateştir. Adı belli olmayan ve on sekizinci yüzyılın başında yazan bir yazar maddede saklı bu ateşe verilen değeri çok açıkça belirtiyor: "Doğaya öykünen sanat bir bedeni ateşle açar, fakat kapalı ateşlerin ateşinden çok daha güçlü bir Ateş kullanır." Üstün ateş üstün insan düşüncesinin öncüsüdür. Bunun karşılığı olarak da, çok öznel bir güç iddiasında bulunmak için düşlenen üstün insan da, us dışı biçimiyle, üstün ateşten başka bir şey değildir.

Bedenlerin bu "açılması", bedenlere içten sahip olunması, bazen belirgin bir cinsel edimdir. Bu edim, bazı simyacılara göre, Ateş Çubuğu ile gerçekleşir. Bazı simya kitaplarında bolca rastlanan bu tür ifadeler ve şekiller, bu sahip olmanın anlamı konusunda kuşkuya yer bırakmıyor. Ateş anlaşılması zor işlevler yerine getirirken, cinsel imgelerin bunca açık kalması şaşırtıcıdır. Aslında, doğrudan simgelemenin karışık kaldığı alanlarda bu imgelerin sürmesi ateş konusundaki fikirlerin cinsel kaynaklı olduğunun kanıtıdır. Bunu anlamak için simya kitaplarında Ateşle Yerin *evlenmesi* ile ilgili uzun anlatıyı okumak yeter. Bu evlilik üç açıdan açıklanabilir: kimya tarihçilerinin hep yaptığı gibi maddi anlamıyla, yazın eleştirmenlerinin hep yaptığı gibi şiirsel anlamıyla ve bizim burada önerdiğimiz gibi ilk ve bilinçaltı anlamıyla. Bu üç açıklamayı bir noktada çakıştıralım. Bunun için çok anılan simyacı dörtlüğünü alalım:

Yapısı sabit cismi çözebilirsen,
Ve eriyiği yükseltebilirsen,
Ve yükseleni tozda saptayabilirsen,
Avuntu bulacağın elindedir.

Çözülmüş bir yeryüzü ve hemen imbikten geçirirken buharlaşan bir çözelti olgusunu gösteren kimyasal örnekler bulmak hiç de zor değil. Eğer "ruhun kanatlarını kırparsak", eğer buharlaştırırsak (sublime), arı bir tuz elde ederiz, *katıklı yeryüzünün göğünü* elde ederiz. Yeryüzü ile gökyüzünün maddi evlenmesini gerçekleştirmiş oluruz. Güzel ve anlamlı bir deyimle, işte bu "Uranogée" olur, "ya da yere dönüştürülmüş Gök".

Novalis aynı izleği sevişme düşlerine de taşıyacaktır: "Kim diyebilir ki aşkımız bir gün alevden kanatlara dönüşmeyecek ve yaşlılık ve ölüm bize ulaşmadan önce bu kanatlar bizi göksel yurdumuza uçurmayacak".(13) Fakat bu belirsiz özlemin bir karşıtı da var ve Novalis'te Fable bunu açıkça gördüğünde "kayanın yarığından bakıyordu . . . büyük demir kalkanıyla Perse; makas kendiliğinden kalkana doğru uçtu; Fable ondan bu makasla Ruhun kanatlarını kırpmasını sonra da kalkanıyla kız kardeşleri ölümsüzleştirip büyük işi bitirmesini diledi. . . (Sonra) artık eğrilecek keten yok. Canı olmayanın yine ruhu yok. Bundan böyle canı olan egemenlik sürecek; cansız olana biçim verecek ve onu kullanacak. İçte olan kendini bildirir ve dışta olan gizli kalır."

Aslında garip olan ve klasik zevke doğrudan seslenmeyen bu şiirin altında, bu sayfada, ateş konusunda cinsel düşünceye dalmanın derin izi var. İstekten sonra alevin çıkması, ateşin gerçekleşmesi ve yazgının yerine gelmesi gerekir. Bunun için simyacı ve şair ışığın yakıcı etkisini azaltırlar. Göğü yerden, külü uçandan ve dışta olanı içte olandan ayırırlar. Ve mutluluk saati geçtikten sonra, Tourmaline, yumuşak huylu Tourmaline, "yığılmış külleri özenle toplar".

Böylece, *cinselleştirilmiş ateş*, her şeyden önce, bütün simgelerin birleştirilmişliğidir; özdek ile ruhu, kötülük ile erdemi birleştirir. Özdeksel bilgiyi idealleştirir, idealist bilgiyi özdekleştirir. O, özde bir belirsizliğin ilkesidir ve bir çekiciliği vardır; bunun sürekli bilinmesi ve iki karşıt açıdan tinçözümlemesinin yapılması gerekir:

Özdekçilere karşı ve idealistlere karşı. "Olayı yönlendiriyorum," der simyacı. "Hayır, düş görüyorsun." "Düş görüyorum," der Novalis. "Hayır, olayı yönlendiriyorsun." Böyle derin bir ikililiğin nedeni ateşin hem içimizde hem dışımızda, hem görünmez hem parlak, hem ruh hem duman oluşudur.

IV

Eğer ateş bunca yanıltıcı ve belirsiz ise, bütün nesnel bilginin tinçözümlemesine ateş konusundaki sezgilerin tinçözümlemesi ile başlamak gerekir. İnsan zihninin *derinliğine düşündüğü* ilk nesnenin, *ilk olgunun*, kesinlikle ateş olduğuna neredeyse eminiz. Tarih öncesi insan için, bütün olgular arasında yalnızca ateş bilme isteğine değerdi, çünkü bu istek sevme isteği ile birlikte gelirdi. Kuşkusuz ateşin denetim altına alınmasının insanı hayvandan tam olarak ayırdığı söylenegelmiştir. Fakat ilkel durumdaki insan zihninin, şiiri ve bilgisi ile, ateş önünde düşünmekle geliştiğinin belki de ayrımına varılmamıştır. *Yapan insan* (homo faber) yüzeyin insanıdır; zihni bilinen birkaç nesneye, birkaç kaba geometrik biçime saplanmıştır. Onun için dairenin bir merkezi yoktur; daire yalnızca onun avuçları ile yaptığı yuvarlağın nesnel karşılığıdır. Bunun tersine, ocağın başında *düşleyen adam* (homme rêvant) derinliklerin ve geleceğin adamıdır. Ya da daha iyi bir deyişle, ateş, düşleyen insana gelişmeye açık bir derinliğin dersini verir: Alev yanan dalların yüreğinden gelir. Rodin'in sezgisinin kaynağı da budur; Max Scheler onu yorum yapmadan alıntılar, çünkü belli ki bu sezginin açıkça ilkel olan niteliğini görmez. "Her şey, varlığını borçlu olduğu *alev* 'in bir sınırından başka bir şey değildir." [14] Biçimlendirici iç ateş, düş ve düşüncelerimizin kaynağı olarak anladığımız ateş, tohum olarak görülen ateş konusunda bir kavramamız olmadan, tümüyle yıkıcı nesnel alev Rodin'in derin sezgisini açıklayamazdı. Bu sezgi üzerine derince düşünürken anlıyoruz ki Rodin derinliklerin heykelcisidir ve mesleğinin kaçınıl-

maz gereklerine karşın iç özellikleri bir yaşam ve bir alev gibi dışa çıkarmayı başarmıştır.

Artık ateş üzerine yapıtların böyle kolayca cinselleştirilmiş olmasına şaşmamamız gerekir. D'Annunzio bize Stelio'yu cam işliğinde tavlama fırınının içine bakıp derin derin düşünürken gösterir: "Eritme fırınının uzantısı, ışıldayan vazolar, hâlâ ateşin köleleri, hâlâ ateşin egemenliğinde . . . Daha sonra bu narin güzel yaratıklar babalarını bırakacaklar, bir daha görmemek üzere ondan ayrılacaklardı; soğuyacaklar, soğuk mücevherlere dönüşecekler, dünyada yeni yaşamlarına gireceklerdi; zevk peşinde erkeklerin hizmetine girecekler, tehlikelerle karşılaşacaklar, değişen ışıkları izleyecekler, kesilmiş çiçekleri ya da esriklik veren içkileri içlerinde tutacaklardı."[15] Buna göre "ateş sanatlarının seçkin saygınlığı", onların yapıtlarının en derinden insancıl olan damgayı, ilkel aşkın damgasını taşımalarından gelir. Onlar bir *baba* 'nın ürünleridir. Ateşin yarattığı biçimler, Paul Valéry'nin çok güzel söylediği gibi, "okşanmak için"[16] tasarımlanmışlardır.

Fakat bir nesnel bilgi tinçözümlemesi bundan daha ileri gitmeli ve tanımalıdır ki *olgunun birincil etkeni ateştir* . Gerçekte ancak görüntü değiştiren bir dünyanın varlığı karşısında bir olgular dünyasından, bir görüntüler dünyasından söz edilebilir. İlkel açıdan, yalnızca ateşin yarattığı değişimler derin, çarpıcı, hızlı, şaşırtıcı ve kesin değişimlerdir. Gece ve gündüz değişimi, ışık ve gölge oyunları yüzeysel ve yapay boyutlardır, nesneler konusundaki tekdüze bilgiyi pek etkilemezler. Felsefecilerin belirttiği gibi, gündüzle gecenin almaşlığı ikisinin de nedensel niteliğini geçersiz kılar. Eğer gündüz gecenin babası ve nedeni ise, gece de gündüzün anası ve nedenidir. Devinim kendi başına düşünceye yol açmaz. İnsan zihni bir fizik dersi gibi başlamıyor. Düşen meyve ya da akan su ilkel bir zihin için bir anlaşılmazlık oluşturmaz. İlkel insan akarsuya dalgın dalgın bakar ama düşünmezdi:

Uyku basmış bir çobanın suyun akışına bakışı gibi.

Fakat ateşin yol açtığı değişimler özde değişimlerdir: Ateşin yaladığı bir şey insanın ağzında ayrı bir tat bırakır. Ateş bir şeyin üstüne düşünce giderilemez bir renk bırakır. Ateşin sevdiği, okşadığı, tapındığı bir şey anılar edinmiş, masumluğunu yitirmiştir. Argoda "yanmış" demek "işi bitmiş" demekle eş anlamlıdır ve cinsellik yüklü kaba bir sözcüğün yerine kullanılır. Ateşle her şey değişir. İnsan her şeyin değişmesini isteyince ateşe çağrıda bulunur. İlk olgu yalnızca bir saattlik boş zamanda varlığı ve parlaklığı ile dalgın dalgın bakılıp düşünülen ateş olgusu değil, ilk olgu aynı zamanda ateş *aracılığıyla* gerçekleşen olgudur. Bu tür olgu duyularla en çok duyumsanabilen olgudur; en iyi gözlenmesi gereken olgudur; hızlandırılması ya da yavaşlatılması gerekir; varoluş üzerine damgasını vuran sevgi *anı* 'nı yakaladığımız gibi, bir töz üstüne damgasını vuran ateşin *tanı noktası* 'nı yakalamalıyız. Paul Valery'nin dediği gibi, ateş sanatlarında "ne boşlama olur, ne ara; ne de düşünce, yüreklilik ya da eğilimde bir dalgalanma. Bu sanatlar en çarpıcı bir biçimde insan ile biçim arasındaki göğüs göğüse kavgayı gerekli kılar. Bu sanatların temel aracı, yani *ateş* , aynı zamanda düşmandır. Büyük incelik isteyen bir araçtır. Isısına sunulan madde üstündeki etkisi gözlemlenmesi zor bir takım fiziksel ve kimyasal *değişmezlerle* kesin biçimde sınırlanmış, tehdit edilmiş ve tanımlanmıştır. Herhangi bir sapma ölümcüldür, parça bozulur gider. Eğer ateş azalır ya da fazla harlanırsa, onun dengesiz istekleri yıkıma götürür. . ."[17]

Ateş *aracılığıyla* gelen, en çok duyumsanabilen, ama tözün derinlerinde belirlenen bu olguya bir ad vermek gerekiyor: İnsanın dikkatine değer bu ilk olguya *pyrogène* diyoruz, ya da ateşin ürünü. Şimdi de tarih öncesi insanın çok içten anladığı bu ateş ürününün yüzyıllar boyunca bilim adamlarının çabalarını nasıl boşa çıkardığını göreceğiz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Ateşin Kimyası: Sahte Bir Sorun'un Tarihi

I

Belli ki bu bölümde inceleme alanımızı değiştireceğiz; aslında, ateşin ürettiği olguları açıklama yönünde nesnel bilginin çabalarını incelemeye çalışacağız. Fakat bizce bu sorun bilim tarihinin bir sorunu değildir, çünkü daha önceki bölümlerde etkisini gösterdiğimiz değerlendirmelerle sorunun bilimsel yanı bozulmuştur. Bu nedenle, biz yalnızca ateş konusundaki sezgilerin bilimin içinde biriktirdiği *şaşırmışlıkları* ele alacağız. Ateş konusundaki sezgiler tinbilimsel açıdan açık olduğu ölçüde aşılması zor *bilgi kuramı engelleri* dir. Böylece belki de biraz dolaylı yoldan, bakış açısının farklılığına karşın süren bir tinçözümlemesi söz konusudur. Bu tinçözümlemesi şair ve düşçü yerine geçmiş yüzyılların kimyacılarına ve dirimbilimcilerine yöneliyor. Fakat bu yolla düşüncede ve düşlemede bir *süreklilik* yakalıyor ve düşünce ile düşlerin bu birleşmesinde bozulanın ve yenilenin hep düşünce olduğunu gözlemliyor. Böylece, daha önceki bir kitabımızda belirttiğimiz gibi, bilimsel beynin tinçözümlemesini yapmamız ve, düşlemeyi *sürdürmesi* yerine, düşlemeyi durduracak, parçalayacak ve yasaklayacak çözümleyici bir düşünmeye bağlamamız gerekiyor.

Ateş sorununun tarihsel olarak ele alınmaya uygun olmadığı konusunda elimizde hazır kanıt var. M. J. C. Gregory'nin Heraklit'ten Lavoisier'ye dek yanma konusundaki öğretilerin tarihi üzerine açık ve zekice yazılmış bir kitabı var. Bu kitap fikirleri öyle hızla birbirine bağlıyor ki yirmi yüzyılın *bilininden* söz etmek için elli sayfa yetiyor. Ayrıca, bu kuramların Lavoisier'ye nesnel olarak yanlış geldiğini göz önüne alırsak, bu öğretilerin *düşünsel* niteliği

konusunda bir kuşku doğmalıdır. Aristo öğretilerinin usa sığar olduğunu, yapılacak belli uyarlamalarla bilimsel bilginin değişik evrelerini açıklayabileceğini, belli dönemlerin felsefesine *uyarlanabileceğini* söylemek boşuna olacaktır. Gerçek şu ki bu öğretilerin sağlamlığı ve sürekliliği yalnızca onların nesnel açıklama değeri ile belirlenemez. Daha derine inmemiz gerekiyor. O zaman bilinçaltı değerleri buluyoruz. Belli açıklama ilkelerine *süreklilik* sağlayan bu bilinçaltı değerlerdir. Tinçözümlemesi az bir eziyetle bilim adamına itiraf edilemez güdülerini itiraf ettirmelidir.

II

Belki de ateş kimyacıların akıllarını en çok uğraştıran olgudur. Çok uzun zaman ateş bilmecesini çözmenin Evren bilmecesini çözmek olduğuna inanılmıştır. 1720 lerde yazan Boerhaave şöyle diyordu: "Ateşin Doğasını ortaya koymakta yanlış yaparsanız, yanlışınız fiziğin bütün alanlarına yayılacaktır, çünkü doğal üretimlerin hepsinde Ateş temel aracıdır."[1] Yarım yüzyıl sonra Scheele şunu anımsıyor: "Ateş üzerine araştırmaların karşılaştığı sayısız sorunlar. Ateşin gerçek özellikleri konusunda bilgimizi artırmadan geçen yüzyılları düşünmek insanı ürkütüyor."[2] Başka bir noktada da Scheele şunu söylüyor: " Ateşin doğasını ve ateş olgusunu açıklarken bazı kişiler öyle kolayca tam tersi bir yanlışa düşüyorlar ki sanki bütün zorluklar ortadan kalkmış görünüyor. Ama karşı çıkılacak o kadar çok şey var ki. Şimdi ısı başlangıç ateşidir, biraz sonra Ateşin bir etkisidir: Burada ışık en katıksız ateştir ve bir elementtir, şurada yer yuvarlağının tamamına yayılmıştır ve başlangıç Ateşinin içtepisi kendi devinimini ona iletir; ötede ışık yağ asidi (*acidum pingue*) yardımıyla yakalanabilecek bir elementtir ve bu sözde asitin genişlemesiyle salınıverilir, vb ."Scheele'in çok iyi belirttiği bu yalpalama anlaşılmazlıktan körlüğe giden ve bir sorunun terimlerini aynı sorunun çözümü diye alan eytişimsel bil-

gisizliğin iyi bir belirtisidir. Ateş kendi gizemini açığa vuramadığından evrensel bir etken olarak alınıyor: Böylece her şey açıklanmış oluyor. Bilim öncesi bir beyin ne kadar eğitilmemiş ise seçtiği sorun da o ölçüde büyüktür. Bu büyük sorun üzerine küçük bir kitap yazacaktır. Châtelet Markizi'nin kitabı 139 sayfadır ve konusu Ateştir.

Tarih öncesi dönemlerde bir inceleme alanının sınırlarını belirlemek zordur. Tüm öteki olgular konusunda olduğu gibi ateş konusunda da canlıcılanlayışlar ile tözcü anlayışlar ayrılmaz biçimde birbirine girmiştir. Genel olarak kitabımızda bu anlayışları ayrı ayrı işleyebildiğimiz halde, burada onları bu karışmışlıkları içinde ele almamız gerekiyor. Çözümlememizi ileri götürebilmemiz yavaş yavaş yanlışları seçmemizi sağlayan bilimsel düşünceler sayesinde olmuştur. Elektrik kendi bilimini bulmuş, fakat ateş bulamamıştır. Bilim öncesi zihinde ateş hem kimyayı hem dirimbilimi açıklayan karmaşık bir olgu olarak kalmıştır. Ateş olgusunun bir hesabını verebilmek için ateş kavramının bütüncül boyutunu sürdürmeliyiz. Bu boyut, sonu gelmez bir dönüşüm içinde yaşamdan töze geçen açıklamaların belirsizliği ile bağıntılıdır.

Bilimsel Anlayışın Oluşumu (La Formation de l'esprit scientifique) adlı kitabımızda ortaya koyduğumuz savları örneklemekte ateş bize yardımcı olabilir. Özellikle, hakkında geliştirilen safça fikirlerle, ateş bize bilimsel düşünceyi engelleyen *tözcü engel* ve *canlıcı engel* konusunda örnek verebilir.

Önce tözcü iddiaların en küçük bir kanıt olmadan ortaya atıldığı durumları sergileyeceğiz. Peder L. Castel *ateşin gerçekliği* 'nden hiç kuşku duymuyor: "Resimde kullanılan koyu renkler çoğunlukla ateşin ürünüdür ve ateş onun canlı etkisini almış cisimler üzerinde hep aşındırıcı ve yanıcı bir şeyler bırakır. Kimileri bunların yanıcı parçalar olduğunu, gerçek bir ateşten geldiğini ve bazı kireç, kül, kömür ve duman türlerinde sürdüğünü söylerler."[3] Boya maddelerinde bu *tözcü* varlığın *sürdüğünü* haklı kılacak hiçbir veri yok,

fakat tözcü düşüncenin etkisi görülüyor: Bir kez ateş almış bir şey yanıcı, bu nedenle de aşındırıcı, kalmalıdır.

Tözcü iddia bazen bir kanıt ya da örnekleyici imge verme çabasına girmeden dingin bir katıksızlıkla ortaya çıkıyor. Böyle bir durumda Ducarla şöyle yazıyor: "Yanıcı moleküller . . . öyle oldukları için ısıtırlar; öyledirler çünkü önceden öyle olmuşlardır. . . Bu eylem ancak etkileyeceği bir şey olmadığı zaman durur."[4] Tözcü özellikler bulmanın bu yineleyici niteliği burada çok açıkça görülüyor. Molière'in afyonun uyutma etkisinin uyutmasında olduğu yönündeki nüktesi, on sekizinci yüzyılın sonlarında yazan önemli bir yazarı ısının ısıtma etkisin ısıtmasında olduğunu söylemesini engellemiyor.

Birçok kafaya göre ateşte öyle bir değer vardır ki hiçbir şey onun gücünü sınırlamayaz. Boerhaave ateş üzerine hiçbir varsayımı yokmuş gibi görünmek ister, fakat en küçük bir duraksama göstermeden şöyle başlıyor: "Ateşin elementlerine her yerde rastlanır; bunlar bilinen cisimlerin en katısı olan altında ve Toricelli'nin boşluğunda da vardır." [5]Felsefeci gibi bir kimyacı ve bir düşçü gibi eğitim görmüş biri de ateşte öyle kolayca bir töz tanır ki onu boşluğa ya da doluluğa hemen bağlayıverir. Kuşkusuz çağdaş fizik boşluktan binlerce ısı ışınının geçtiğini tanıyacaktır, fakat bu ışınların boşluğun bir özelliği olduğunu öne sürmeyecektir. Eğer elde sallanan bir barometrenin içinde ışık oluşursa, bilimsel bir zihin Toricelli'nin boşluğunun gizil ateş *içerdiği* sonucuna varmayacaktır.

Ateşin tözleştirilmesi karşıt nitelikleri pek kolayca bağdaştırır: Yayılmış biçimleri ile ateş canlı ve çabuk, yoğun biçimleriyle derin ve uzun süreli olabilir. Böylece ateşin en değişik yanlarını açıklamak için *tözcü yoğunlaşma* ' ya başvurmak yeter. On sekizinci yüzyılın sonunda çok anılan bir yazar olan Carra'ya göre: "Samanda ve kağıtta yanıcı öğe (flojistik) çok seyrektir, kömürde ise boldur. Yine de ilk iki madde ateş değer değmez yanar, ikincisinin ise yanması

zaman alır. Bu fark ancak şöyle açıklanabilir: Saman ve kağıttaki yanıcı öğe kömürdekinden daha seyrek olduğu halde daha az yoğundur ve daha çok yayılmıştır, bu nedenle de hızlı bir gelişime daha yatkındır."[6] Böylece bir kağıt parçasının tez yanması gibi önemsiz bir deney yanıcı maddenin yoğunluk oranı ile açıklanır. Burada bir ilk deneyin *ayrıntılarını* açıklamak için duyulan bu gereksinimi vurgulamalıyız. Bu ayrıntılı açıklama gereksinimi, hiçbir şeyi ihmal etmiyor ve somut deneyin bütün boyutlarını açıklıyor gibi görünmek isteyen bilimselliğe ermemiş bir beynin çok iyi bir belirtisidir. Bir ateşin *canlılığı* (vivacité) da sahte sorunlar ortaya koyar: Çocuklukta bu bizim imgelem gücümüzü çok etkilemiştir! Saman ateşi bilinçaltında özgün bir ateş olarak durur.

Gücü kıt bir bilim öncesi kafaya sahip Marat'da da ilk deneyim ile tözcü sezgi arasında doğrudan bir bağ vardır. *Ateş Üzerine Fizik Araştırmaları* (*Recherches physiques sur le Feu*) adlı çalışmasının bir özetinden başka bir şey olmayan bir kitapçıkta görüşlerini şöyle açıklıyor: "Yanıcı sıvı kendini niçin yalnızca yanıcı tözlere bağlıyor? Yanıcı tözler yanıcı öğe ile sonuna dek doludur ve sıvının kürecikleri ile bu yanıcı öğe arasında bir yakınlık vardır, ondan. Aralarındaki bu çekim çok belirgindir. Bir boru ile üfleyerek yanıcı maddeden onu bitiren alevi ayırmak istediğimizde, alevin direnç göstermeden ayrılmadığını, hemen sonra da bıraktığı boşluğu geri ele geçirdiğini görürüz."[7] Kendi bilinçaltında egemen olan canlıcı imgeyi tamamlamak için Marat şunu ekleyebilirdi: "Köpekler de uzaklaştırıldıkları ava böyle geri dönerler."

Çok bilinen bu deneyim, ateşin besin olarak kullandığı şeye nasıl sıkı sarıldığının bir ölçüsünü bize verir. Ateşin bu *direnci* 'nin öznel bir ölçüsünü elde etmek için biraz uzaktaki bir mumu ya da alevli bir içki kâsesini üflüyerek söndürmeye çalışmak yeterlidir. Bu, etkileşimsiz maddelere dokunulduğunda duyumsanan direnç gibi kaba bir direnç değildir. Bu nedenle bir çocuğun canlıcı ateş kuramını benimsemesinde daha da etkili olur. Her koşulda ateş kötü

niyetini gösterir: Ateş yakmak zordur, ateşi söndürmek zordur. Ateş kapristir; bu demektir ki ateş bir kişidir.

Belli ki ateşin bu canlılığı ve bitirdiği şeylere sıkı tutunması ikincil özelliklerdir ve bugün bilimsel bilgi ile indirgenmiş ve açıklanmıştır. Sağlıklı bir soyutlama onları görmezden gelmemizi sağlamıştır. Bilinçaltının tedavisi bilimsel soyutlamadır. Bir kez kültürün temelini oluşturduktan sonra, deneyimin bütün ayrıntıları ile ilgili karşı çıkmaları bir yana iter.

III

Fakat bilinçaltımızda yer eden fikirlerin en önde geleni belki de bu ateşin canlı bir varlık gibi *beslendiği* düşüncesidir. Çağdaş bir zihin için bir ateşi beslemek onu sürdürmekle eş anlamlı olmuştur; fakat sözcükler bize bizim sandığımızdan daha egemendirler ve eski sözcük ağza geri geldiğinde bazen eski imge de usa geri gelir.

Ateşin *besini* 'nin bu güçlü anlamını koruduğu metinleri derlemek hiç de zor değil. On altıncı yüzyıldan bir yazarın anımsadığına göre, "Mısırlılar ateşin çok acıkmış ve doymaz bir hayvan olduğunu söylerlerdi. O doğan ve büyüyen her şeyi yiyip yutardı. İyice yiyip tıka basa dolunca ve yiyeceği bir şey kalmayınca kendini yer; çünkü ısısı ve devinimi vardır, bu nedenle besinsiz ve soluyacak havasız yapamaz."[8] Vigenère kitabının tümünü bu esini izleyerek geliştirir, ateşin kimyasında sindirimin tüm özelliklerini bulur. Birçok başka yazarlar için olduğu gibi ona göre de duman ateşin bir dışkısıdır. Aynı çağların başka bir yazarına göre, "ateşe kurban kesen Persler ona yiyecek sunuyor . . . 'Ye ve şölen yap, ey Ateş, bütün dünyanın efendisi,' diyorlardı."[9]

Yine on sekizinci yüzyılda, Boerhaave'a göre, "*ateşin besinleri* deyince neyin anlaşılması gerektiği uzun bir inceleme ile kesinliğe kavuşturulmalıdır. Onlara dar anlamda bu adı veriyorsak, bunun

nedeni bu tözlerin gerçekten ateşi beslemelerine, ateş aracılığıyla ilk Ateş tözüne dönüşmelerine ve Ateşin niteliklerini almak için ilkel niteliklerini bir yana bırakmalarına inanmamızdır. Bu durumda dikkatle incelenmesi gereken bir olgu varsayıyoruz."[10] Boerhaave'ın çok sayıda sayfa kullanarak yaptığı budur, ancak bu sayfalarda kendisi de önemini azaltmak istediği canlıcı sezgiye fazla karşı koyamıyor. İnsan saldırmak için bunca zaman harcadığı bir önyargıya hiçbir zaman tümüyle karşı koyamaz. Boerhaave canlıcı önyargıdan kendini ancak tözcü önyargıyı pekiştirerek kurtarır: Onun öğretisinde ateşin *besini* ateşin *tözü*'ne dönüşür. Özümleme yoluyla besin ateş olur. Tözün böyle özümlenmesi Kimya anlayışının yadsınmasıdır. Kimya tözlerin nasıl birleştiğini, karıştığını ya da yan yana bulunduğunu inceleyebilir. Bu üçü savunulabilir kavramlardır. Fakat kimya bir tözün başka bir tözü nasıl *özümlediğini* inceleyemez. Kimya, *besin* kavramının biraz daha bilgilenmiş biçimi olan bu *özümleme* kavramını kabul ederse, belirsizi daha belirsizle açıklar; daha doğrusu, nesnel açıklamaya içten duyulan sindirim deneyiminin aldatıcı açıklığını yükler.

Ateşin besini'ne tanınan bilinçaltı değerlerin nereye dek gittiğini ve bilim öncesi bir bilinçaltında *Pantagruel karmaşası* diyebileceğimiz durumun tinçözümlemesini yapmanın ne ölçüde yararlı olduğunu göreceğiz. Aslında bu, yanan herşeyin bir *ateş besini-pabulum ignis* alması gerektiği yöndeki bilim öncesi bir ilkedir. Bu nedenle Orta Çağ evrenbilimlerinin ve bilim öncesi dönemin en yaygın kavramlarından biri yıldızlar için besin kavramıdır. Özellikle yeryüzünün verdiği soluk yıldızlara besin olur. Bu soluklar kuyruklu yıldızları besler. Kuyruklu yıldızlar güneşi besler. Özdeksel olguların açıklanmasında sindirim söyleninin sürekliliğini ve gücünü iyice sergilemek için yakın zamanlardan seçilmiş yalnızca birkaç metin verelim. Robinet 1766 da şöyle yazıyor: "Şu söylenenler yeterince gerçek görünüyor: Işıklı küreler ışıksız kürelerin verdiği soluklarla beslenir; ışıksız kürelerin doğal besini ise

ışıklı kürelerin sürekli olarak onlara gönderdiği yanıcı parçacıklardır. Hep genişler ve daha da kararır gibi görünen güneş lekeleri güneşin kendine çektiği ve giderek büyüyen kaba buhar birikintilerinden başka bir şey değildir. Güneşin yüzeyinden kalktığını sandığımız dumanlar hızla yeryüzüne gelmektedir. Sonunda güneş türdeş olmayan o kadar çok maddeyi kendine çekecektir ki sadece bu maddeyle örtülüp kaplanmakla kalmayacak, aynı zamanda, Descartes'ın iddia ettiği gibi, bu madde onun içine işleyecektir. Böylece güneş sönecek, daha doğrusu yaşamı olan ışık durumundan donuk duruma geçecek, ölecektir; güneş açısından bu gerçek bir ölümdür. Bir sülük de böyle doyuncaya dek kan içmekten ölür."[11] Sindirimi örnek alan sezginin nasıl egemen olduğu görülüyor: Robinet'ye göre Güneş Kral aşırı yemekten ölecektir.

Ayrıca, on sekizinci yüzyılda çok yaygın olan, "bütün yıldızların tek ve aynı göksel töz olan seyrek ateşten (feu subtil) yaratıldığı"[12] görüşü kabul edilince, yıldızların ateşle beslendiği ilkesi çok açık olur. Seyrek göksel ateşten oluşan yıldızlarla kaba ve yersel ateşten oluşan metalsi kükürtler arasında temel bir örnekseme (analoji) kuruyorlar. Böylece yeryüzü olguları ile gök olgularını birleştirdiklerine, evrensel bir dünya görüşü sağladıklarına inanıyorlar.

İlk çağların fikirleri çağlar boyu sürüp geliyor, az ya da çok bilgilenmiş düşlemelerde bile başlangıçtaki saflıkları ile zaman zaman ortaya çıkıyorlar. Örneğin on yedinci yüzyıldan bir yazar Antik Çağın görüşleri ile kendi çağınınkileri kolayca birleştiriyor: "Gündüzün yıldızlar buharları çektikleri ve gece onlarla beslendikleri için Öripides geceye 'altın yıldızların sütanası' adını verdi."[13] Sindirim söyleni olmasaydı, beslenmesini gece ve gündüze göre ayarlayarak uyuyan ve yiyen bu Büyük Varlık'ın, bu Evren'in mide ritmi olmasaydı, birçok bilim öncesi ya da şiirsel sezgi açıklanamaz olacaktı.

Ateş sezgisi gibi duygusallık yüklü bir sezginin yeni olguları açıklamakta nasıl kulanıldığını görmek nesnel bilginin tinçözümlemesi açısından özellikle ilginçtir. Bilim öncesi düşüncenin elektrikle ilgili olguları açıklamaya çalıştığında durum böyleydi.

Bir kez insan kendini tözcü sezginin çekiciliğine bırakınca, elektrik sıvısının ateşten başka bir şey olmadığını kanıtlamak zor değil. Bu nedenle Abbé de Mangin hemen inanıvermiştir: "En başta, elektrik tözü cam ve zift gibi kükürtlü ve katranlı cisimlerde bulunur, çünkü gök gürlemesi kendi elektriğini güneşin etkisiyle çekilen katran ve kükürtlerden alır."[14] Bunun hemen ardından camın ateş içerdiğini ve kükürt ve zift sınıfına girdiğini kanıtlamak için fazla bir şey gerekmiyor. Bu nedenle Abbé de Mangin'e göre, "cam bir şeye sürtüldükten sonra kırılırsa, çıkan kükürtlü koku camın içinde katran ve yağın bolca bulunduğunun kanıtıdır." Burada bilim öncesi zihinde hep etkin olan sözcük köken bilgisini (etimoloji) anımsamamız gerekir mi? Buna göre aşındırıcı zaç, cam yağı idi.

Tözcü sezgi ile arasında böyle güçlü bağ bulunan içe dönüklük ve içten paylaşma sezgisi, şu örnekte daha çarpıcı ve kıvrak olarak görünüyor, çünkü iyi tanımlanmış bilimsel olguları açıklıyormuş gibi görünüyor. "Tanrı ateşi onu tutacak kutular içine koyar gibi özellikle yağlar, katranlar, sakızlar ve reçineler içine koyup saklamıştır." İnsan bir kez bir *kutu* içine kapatılmış bir tözcü özellik eğretilemesini kabul ettikten sonra anlatım imgelerle yüklü olacaktır. Eğer elektrik ateşi "kendileri elektrikli olan cisimlerin dokularını dolduran ateş küreciklerinin gözelerine işleyebilseydi; bu gizli iç ateşi içerebilen sayısız kesecikleri birbirlerinden çözebilse ve kendini onlarla birleştirebilseydi; o zaman salınıvermiş, sarsılmış, sıkışmış, yayılmış, yeniden birleşmiş ve şidddetle kışkırtılmış olan bu ateş parçacıkları ateşe bir devinim, bir güç, bir hız, bir ivme ve

bir öfke kazandırırlardı; bu da bileşiği böler, parçalar, ateşe verir ve yok ederdi." Bu mümkün olmadığına göre, kendileri elektrikli olan reçine gibi cisimlerin ateşi kendi küçük kutuları içinde tutmaları gerekir; iletişimle elektrik alamazlar. İşte az iletken cisimlerin özelliklerinin imge ve laf dolu *baş ağrıtıcı açıklaması*. Ayrıca, özgün niteliği yadsımaya varan bu açıklama çok garip. Varılan sonucun gereği pek belli değil. Öyle görülüyor ki bu sonuç yalnızca eşanlamlı sözcükleri üst üste yığmaktan oluşan bir düşlemi yarıda kesmiştir.

Elektrikli bir insan bedeninden çıkan kıvılcımların konyağı tutuşturabilmesi büyük şaşkınlık yarattı. Elektrik ateşi gerçek ateşti! Winckler "böyle olağanüstü bir olaya" büyük önem veriyor. Bu şaşkınlığın nedeni insanların böyle parlak, sıcak ve yakıcı olabilecek bir "ateşin" hiç rahatsızlık vermeden insan bedeninde nasıl durabildiğidir! Winckler gibi dikkatli ve titiz biri tözcü önermeden kuşku duymuyor ve bu felsefi eleştiri yoksunluğundan da sahte sorun doğuyor: "Bir sıvı ateş parçacıkları içermedikçe başka bir şeyi yakamaz."[15] Ateş insan bedeninden *çıktığına* göre, daha önce insan bedeninde *alıkonulmuş* demektir. Önceki bölümlerde gösterdiğimiz aldanışlara safça kendini kaptıran bilim öncesi bir zihnin böyle bir çıkarımı nasıl kolayca kabul ettiğine dikkati çekmemiz gerekir mi? Gizemli tek nokta bu ateşin insan bedenindeki dokuları yakmazken beden dışındaki alkolü yakmasıdır. Gerçekçi sezginin bu tutarsızlığı yine de *ateşin gerçekliği* kavramının daralmasına yol açmadı. Ateşin gerçekçiliği yok edilmesi en zor sezgiler arasındadır.

V

Bitkisel tözler gibi özgül tözler bağlamına taşındığında da ısının ve ateşin *algılanması* çok çarpıcıdır. Gerçekçi aldanışın çekiciliği garip inançlara ve uygulamara götürebilir. İşte Bacon'ın verdiği binlerce örnekten biri: "Anlatılanlara inanmak gerekirse, dut ağa-

cının gövdesi birkaç yerden delinir ve buralara terementi, sakızağacı, "gayac" ve ardıç gibi *sıcak* ağaçlardan yapılmış delikli *kanalar* sokulursa, dutlar daha iyi ve dut ağacı daha verimli olacaktır. Bunun nedeni, verilen ek ısının ağacın kendi özsuyunu ve doğal ısısını uyarması ve canlandırması olabilir." (*Sylva Sylvarum*, paragraf 456) *Sıcak* tözlerin etkinliğine olan bu inanç bazı kafalarda çok yer etmiştir, ama çoğu zaman azalır, yavaş yavaş bir eğretilemeye ya da simgeye dönüşür. Defneden yapılan taçlar ilk anlamlarını böyle yitirmişlerdir: Bu taçlar bugün yeşil kağıttan yapılıyor. Tam anlamları şöyle: "Dünyanın bütün fatihlerini taçlandırmak için Antik Çağ bu ağacın dallarını Güneşe adamıştır; bu dallar birlikte sallandıklarında aslan kemikleri gibi ateş saçarlar."[16] Gerçekçi sonuç da hemen gelir: "Defne baş ülserlerini iyi eder ve yüzdeki kusurları giderir." Bir taç altında alın ne parlaktır! Bütün değerlerin eğretileme olduğu çağımızda defne taçları en çok ülserli gururları iyi eder.

Tüm bu saf inançları hoş görme eğilimindeyiz, çünkü onları eğretileme anlamında yorumluyoruz. Tinsel gerçekliklere denk geldiklerini unutuyoruz. Ya da eğretilemeler her zaman *gerçekliklerini, somutluklarını* yitirmiyorlar. Bazı güvenilir soyutlamaların içinde yine de somutluğun bir izi vardır. Bir nesnel bilgi tinçözümlemesi *gerçeklikten kurtarma* (déréalisation) sürecini tamamlamalıdır. Ateş konusunda belli yanlışları bulabilmemizin nedeni, bu yanlışların bazı iddialarda ve sorgulanmamış iç deneyimlerde bugün de belirmesidir.

Böylece, özel olarak incelenmesi gereken bazı özgün nitelikler bir iç ateşe gönderme yapıvermekle açıklanıyor. Bu durum, "belli bitkilerde gözlemlediğimiz olağanüstü dirilik" konusunda da geçerlidir. "Bu bitkiler içlerinde bu ateşi aynı türden başka bitkilerden daha çok bulundururlar. Bu nedenle, duyarlı bitki bu ateşe herhangi başka bir bitkiden ya da doğal şeyden daha çok gereksinim duyar. Bu durumda başka bir bitki bu duyarlı bitkiye dokunduğunda,

duyarlı bitkinin kendi yaşamı olan ateşinin büyük bir bölümünü ötekine geçirmesi gerektiğini, bu nedenle hastalanmasını, yapraklarının ve dallarının sarkmasını, bu durumun duyarlı bitkinin kendisini çevreleyen havadan ateş emip diriliğine kavuşuncaya dek sürmesini anlayabilirim." Duyarlı bitkinin kendini tüketinceye dek verdiği bu içten ateşin bir tinçözümleyici için başka bir adı vardır. Bu ad *nesnel* bir bilgiye dayanmaz. Pörsük duyarlı bir bitkinin ateşini tüketmiş bir bitki olduğunu *nesnel açıdan* haklı kılacak bir belirti göremeyiz. Nesnel bilginin tinçözümlemesi, özgül nesnel deneylerden kaynaklanmayan bütün bilimsel kanıları izleyip ortaya çıkarmalıdır.

Ateşin yaşamın ilkesi olduğu, en küçük bir kanıt bile olmadan, her alanda yinelenip duruyor. Bu düşünce öyle eski ki kendiliğinden kabul buluyor. Öyle görünüyor ki bu düşünce *özgül bir duruma* uygulanmamak koşuluyla *genelde* inandırıcıdır. Uygulama ne ölçüde kesin ve özgül olursa düşünce o ölçüde gülünç oluyor. Bir doğum uzmanı, dölütün büyümesi ve döl kesesi sıvısının yararı üzerine uzun bir yazının sonunda, üç alanda besin taşıyıcısı olan suyun ateşle canlandırılması gerektiğini öne sürüyor. Bu yazının sonunda su ile ateşin doğal eytişiminin çocuksu bir örneği görülebilir: "Bitki yaşamı, ateşin su ile birleşme isteğinin sonucudur; su ise ateşin aracısıdır."[17] Suyu canlandırma yolu arayan bu tözcü ateş sezgisi öyle baştan çıkarıcıdır ki yazarımızı basitçe ve açıkça Arşimet ilkesine dayalı bir bilimsel kuramın *derinliğine inmeye* götürür. "Buhara indirgenmiş suyun aynı oylumdaki havadan daha hafif olduğu için atmosferde yükseleceği gibi saçma bir görüşten hiç vazgeçmeyecek miyiz?" David'e göre Arşimet ilkesi eksik bir mekanik biliminden kaynaklanır; aslında suyu taşıyan ve yükselten *hiçbir zaman tembel* kalmayan ateş, yani bu canlandırıcı sıvıdır. "Belki de ateş bu etkin ilkedir, tüm enerjisini Yaratıcı'dan almış olan ikincil etkendir. Kutsal Yazıtlar bu ilkeyi şöyle belirtmiştir: "*et spiritus Dei ferebatur super aquas* ." İşte bunlar, döl kesesi sıvısı konusunda düşünen bir doğum uzmanının uçuk düşleri.

Bir töz olarak ateş en önemli değerler verilenler arasındadır, bu nedenle de nesnel değerleri en çok yozlaştırandır. Birçok açıdan ateşe verilen değer altına verilen değere denktir. Metallerin tür dönüşümünde (mutation) filizlenme değeri ve bilim öncesi ilaç biliminde otama (tedavi) değeri dışında altının yalnızca tecimsel değeri vardır. Yine de simyacı ilk ateşi içerdiği nedeniyle altına bir değer yükler: "Altının özü tümüyle ateştir." Ayrıca genelde, değerlendirmelerin değişken öğesi ateş, en fizikötesi değerlerden en belirgin yararlılığa gidip gelir. Bu aslında doğanın bütün etkenliğini (action) içeren temel etkin (actif) ilkedir. Bir on sekizinci yüzyıl simyacısı şöyle yazdı: "Ateş . . . hiçbir şeyi boşuna yapmayan, yanılmayan, onsuz hiçbir şeyin yapılamaycağı doğadır."[18] Romantik bir kişinin de tutkudan ancak böyle söz edebileceğini belirtip geçelim. Ateşin en küçük katkısı yeterli olacaktır; gücünü göstermesi için varlığının damgasını koyması yeter. "Ateş her zaman nitelikte birinci olduğu gibi nicelikte en küçüktür." Minicik niceliklerin bu etkenliği çok belirticidir (symtomatique). Bu etkenlik burada olduğu gibi nesnel bir kanıta dayanmadan düşünüldü-günde, söz konusu mini nicelik güç istenci ile büyültülür. İnsan, kimyasal etkenliği barut üstünde, nefreti şiddetli bir zehir içinde, dile gelmez büyük bir aşkı alçak gönüllü bir armağanda yoğunlaştırabilmek isterdi. Bilim öncesi bir zihnin bilinçaltında ateş bu tür etkenliklere (actions) sahiptir: Evrenle ilgili bazı düşlerde bir ateş atomu bütün bir dünyayı tutuşturmaya yeter.

Kolay benzetmeleri eleştiren bir yazar şunu ileri sürüyor: "Artık bazı çözücülerin yakıcılığının ve etkenliğinin (action) moleküllerinin biçimleri ve inceliği ile açıklandığı, bu molleküllerin sivri köşeli olup cisimleri delip böldüğünün varsayıldığı bir yüzyılda değiliz." Aynı yazar birkaç sayfa sonra şunu yazıyor: Ateş, "her şeyi canlandıran, her şeyin varlığını borçlu olduğu elementtir; ya-

şamın ve ölümün, varlığın ve yokluğun ilkesidir; kendi kendine harekete geçer, kendi içinde kareket gücü taşır."[19] Öyle görülüyor ki ateşin içten gücü önünde eleştirel zihin durmaktadır ve ateş yoluyla açıklama cisimlerin varlığını yokluğunu belirleyebilecek ve aynı zamanda zavallı mekanik açıklamaları geçersiz kılacak bir derinliğe gitmektedir. Her zaman ve tüm alanlarda ateş yoluyla açıklama *zengin* bir açıklamadır. Nesnel bilginin tin çözümlemesi içten bir derinlik ve zenginlik iddiasına sürekli karşı çıkmalıdır. Böyle hayalci bir atom anlayışını eleştirmek kesinlikle yerinde olacaktır. Yine de kabul etmek gerekir ki bu görüş *yansız* bir tartışmaya kendini açar. Oysa bazı çözeltilerin yakıcılığı konusunda olduğu gibi *duyumsanamayan* bir ateş gücüne başvurmak tüm nesnel kanıtlamalara ters düşmektedir.

Ateşin ve dirimin eşitliği Paracelse (Paracelsus) dizgesinin temelini oluşturur. Paracelse'e göre ateş dirimdir ve ateş içeren her şey dirimin özüdür. Paracelse görüşüne katılanlar için cıva değerlidir, çünkü cıva, Boerhaave'ın da açıkladığı gibi, [20] yetkin bir ateş ve gizli göksel dirim içerir. Tedavi ve üreme için kullanılması gereken de bu gizli ateştir. Nicolas de Locques ateşe tanıdığı tüm değeri ateşin bu içten oluşuna dayandırır. Ateş "içten ve dıştan olur; dıştan olan ateş mekanik, bozucu ve yok edicidir; içten olan ateş döllendirici, yaratıcı ve olgunlaştırıcıdır." [21] Ateşin özüne sahip olabilmek için onun yoğun olarak bulunduğu yere, kaynağına, yani minerale gitmek gerekir. İşte simyacıların yönteminin en iyi haklı çıkarılışı: "Yaşamı oluşturan bu ateş hayvanda çok etkindir; hayvan bu ateşi bitki ve metalden daha savurganca harcar, bu nedenledir ki filozof sürekli olarak harcananın yerine yenisini sağlama yollarını aramaya çalışır; hayvan ve bitkideki dirim ateşi ile bunu sürdürmeyeceğini görünce de onu metalde aramak istemiştir; metalde bu ateş daha saptanmış ve yanmaz haldedir, daha içe çekilmiştir ve etkenliğinde daha ılımlıdır; filozoflar da bitkileri Galen görüşünü benimseyenlere bırakmışlardır, içinde bu kutsanmış ateşten ancak bir kıvılcım bulunabilecek salatalar yapsınlar diye."

Kısacası, ateşin bu evrensel hükümranlığına öyle kesin bir inanç var ki şu ivedi eytişimsel sonuca varılıyor: Ateş hayvanda *harcandığına* göre, metalde *biriktirilmiştir*. Orada gizli, içte, özde ve tam güçlüdür. Aynı nedenle, dile getirilmemiş bir sevgi gerçek ve vefalı sevgi sayılıyor.

VII

Ateşin gizli güçleri konusunda böyle güçlü bir kanı yalnızca insanın yanan bir ocağın karşısında duyduğu dış gönenç deneyiminden geliyor olamaz. Buna, sıcak bir çorbanın hoş rahatlatıcılığı ve alkollü bir uyarıcının sağlıklı yakıcılığı gibi beslenme ve sindirimden gelen ve tümüyle içsel olan kesinlikler de eklenmelidir. İyice doymuş bir kişinin tinçözümlemesi yapılmadığı sürece, gerçekçi verilere dayalı bir tinbilimi anlamamıza yardımcı olacak ilk duygusal öğeler konusunda bilgiyi sağlayamayız. Gerçekçi kimyanın sindirim söylenine neler borçlu olduğunu başka yerde anlattık. Mide ısısı duyumu ve buna bağlanan görünüşte nesnel sonuç çıkarmalar konusunda sayısız alıntılar yapabilirdik. Bu duyum çoğu zaman sağlık ve sayrılık ilkesinin algılanmasıdır. Hafif ağrıların duyumu açısından, hekimlerin kitapları "yanma duygusu" na ve mideyi yakan kurumulara özellikle yer verirler. Her yazar bu yanmaları kendi dizgesi açısından açıklama gereği duyar, çünkü temel dirim ısısı ilkesi ile ilgili her şey açıklanmazsa, söz konusu dizgenin hiçbir değeri kalmayacaktır. Bu nedenle Hecquet sindirim ateşini kendisinin mide öğütmesi kuramı ile açıklar, bu arada bir tekerleğin sürtünme ile yanabileceğini anımsatır. O halde "besinlerin pişmesi için" gerekli ısıyı üreten midede gerçekleşen öğütmedir. Hecquet bir bilim adamıdır; "kuşların ağızlarından mide ateşinin çıktığını görmüş" ([22]) olan bazı anatomi bilginlerine inanacak kadar ileri gitmez. Yine de bu görüşe önem verir, böylece dans ederken ağzından alevler çıkaran insan im-

gesinin bilinçaltı için olan değerini sergiler. *Mide sertlikleri* kuramı sonu gelmez yorumlara yol açabilir. Besinlerin *sıcaklıklarına, soğukluklarına, kuru sıcaklık, nemli sıcaklıklarına, serinletici yeteneklerine* göre sınıflandırılmalarına yol açan bütün eğretilemelerin kaynağı aranabilir. Besin değerlerinin bilimsel incelemesinin, geçici ve önemsiz ilk izlenimlerce saptırıldığı kanıtlanabilir.

Bu nedenle, bazı temel felsefi sezgilerin ortak bir duyum kaynağı bulunduğunu öne sürmekte duraksama göstermiyoruz. Özellikle, iyi bir sindirimden gelen bu içten, örtülü, korunmuş ve sahiplenilmiş ısının insanları bilincinde olmadan maddenin içinde, ya da simyacıların dediği gibi metallerin karnında, saklı ve görünmez bir ateş bulunduğu düşüncesine götürdüğüne inanıyoruz. Özdekte ateş bulunduğu yönündeki bu kuram belirli bir özdekçilik biçimine yol açmaktadır ve buna bir terim bulunmalıdır, çünkü bu tür özdekçilik önemli bir felsefi ayırım içermektedir ve bilinen özdekçilik ile canlıcılık (animalism) arasında yer almaktadır. Bu *ısı anlayışı* (calorisme) tinin özdekleşmesine ya da özdeğin canlanmasına denk gelmektedir; özdek ile dirim arasında bir geçiş biçimidir; sindirimle gerçekleşen özdek özümlemesinin ve cansızın canlandırılmasının dile gelmemiş bilincidir.

Söz kunusu sindirim söyleni ışığında *Cosmopolite* 'deki şu sözlerin anlamı ve gücü ne kadar daha iyi anlaşılır; orada cıva şöyle der: "Ben içten ateşim; ateş benim besinimdir ve bana dirim verir."[23] Başka bir simyacı bu denli imgesel olmasa bile aynı anlama gelecek şu sözleri söylüyor: "Ateş her şeyin merkezinde etkin olan bir öğedir."[24] İnsan böyle bir anlatıma ne kadar kolaylıkla bir anlam yüklüyor! Temelde, özdeğin bir içi, bir merkezi olduğunu söylemek onun bir karnı olduğunu söylemek kadar eğretilemelidir. Bu durumda bir nitelikten ve eğilimden söz etmek bir iştahdan söz etmektir. Simyacının yapacağı gibi bir de bu iç denen şeyin bir ocak olduğunu, orada yok edilemez ateş ilkesinin yanmaya hazır beklediğini eklemek, sindirimin kesinlikleri üzerine bir eğretilemeli

odaklama yapmaktan başka bir şey değildir. *Isıyı* içinde belirdiği özdeklerden ayırmak, onu geçici bir niteliğe, hiçbir durumda sığal ve gizli olamayacak bir enerji biçimine dönüştürmek için bilimsel nesnellik yönünde çok çaba gerekecektir.

Ateşin içsellendirilmesi onun erdemlerini yüceltmekle kalmaz, aynı zamanda çok kesin çelişkilere götürür. Bize göre bu, bizim burada *nesnel* özelliklerle değil tinsel değerlerle uğraştığımızın kanıtıdır. Belki de insan, içinde doğanın kendi ile çeliştiği ilk nesnedir. Aynı zamanda bu, insan etkinliğinin gezegenin yüzünü değiştirme sürecinde olmasının da nedenidir. Ama biz konusu tek olan bu küçük kitapta yalnızca ateşle ilgili çelişkileri ve yanılgıları ele alıyoruz. Fakat içsellendirme nedeniyle, *yanmayan bir ateş* 'ten söz edilir olmuştur. Bir parça kükürt üzerinde uzun zaman uğraştıktan sonra Joachim Poleman şöyle yazıyor: "Bu sülfür doğal olarak yanan bir ateş ve yüzeyde parlak bir ışık olduğuna göre, artık dıştan yanmıyor demektir; içseldir ve yanmaz; dıştan yanan bir ateş değildir artık, içten yanıyordur; nasıl önce yanabilir her şeyi yakıyorduysa şimdi de görünmez hastalıkları yakar; ve kızdırılmadan önce kükürtler nasıl dıştan parlarsa, şimdi hastalık ve karanlık ruhlar olmadıkça parlamaz; bunlar da ölümün gölgeli yatağının ruhlarından ya da özelliklerinden başka bir şey değildir . . . ateş karanlığın bu ruhlarını kişinin sağlıklı durumunda olduğu gibi iyi ruhlara dönüştürür." [25] İnsan böyle sayfaları okuduğunda bunların hangi açıdan açık, hangi açıdan anlaşılmaz olduğunu sorması gerekiyor. Poleman'ın yukarıda verilen sayfası nesnel açıdan kesinlikle bulanıktır: Kimya ve hekimliğe yatkın bir kafa dile getirilmeye çalışılan bu deneyimlere bir ad bulmakta zorluk çekecektir. Öte yandan, öznel açıdan, kişi gerekli tinçözümlemesi bilgisini edinince, özellikle iyelik duygusu karmaşası ile iç ateş izlenimleri karmaşasını birbirinden ayırınca, sayfanın anlamı açıklık kazanır. Bu, burada öznel bir tutarlılık bulunduğunun ama nesnel bir birlik bulunmadığının kanıtıdır. Böyle öznel ya da nesnel bir açıklama ek-

seninin saptanması bizce bilginin tinçözümlemesinin birincil tanılamasıdır. Eğer bir bilgi dalındaki kişisel kanılar toplamı açıkça dile getirilebilecek, öğretilebilecek ve kanıtlanabilecek bilgileri aşıyorsa, bir tinçözümlemesi kaçınılmaz demektir. Bilim insanının tin durumu açıkça düzgüsel (normatif) yönde olmalıdır. Bilim adamı *bilgisini kişiselleştirme* 'yi kabul etmemelidir; aynı bağlamda, bilim adamı *kanılarını toplumsallaştırma'* ya çalışmalı-dır.

VIII

Bilim öncesi düşünce, ısının fizyolojik izlenimlerini nesnelleştirmiştir. Bunun en iyi kanıtı şudur: İç ısı öyle *ısı türleri'* ne gönderme yapmıştır ki hiçbir çağdaş deneyci bu ayırımları yapmaya kalkışmaz. Başka bir deyişle, insan bedeni belli *ateş noktaları* uyarımı yapar, simyacı Sanatçılar da bunları gerçekleştirmeye çalışır. Bu sanatçılardan biri şöyle yazıyor: "Felsefeciler canlı ısılarına göre ayırım yapıyorlar ve bunun üç ya da dört türünü buluyorlar: midedeki gibi sindirici ısı, dölyatağındaki gibi üretici ısı, belsuyundaki gibi pıhtılaştırıcı ısı ve memedeki gibi sütlendirici ısı ... Mide ısısı sindirim sürecinde çürütücüdür; dölyatağmda besleyicidir; böbreklerde, karaciğerde, meme ve benzeri yerlerde ayırıştırıcı ve koyultucudur." [26] Böylece, özcülük ve canlılık engellerine takılmış her bilim gibi, iç ısı duyumu da sayısız öznel ayırımları ile bir *sıfatlar bilimi* 'ne dönüşür.

İnsan bedenine bu tür gönderme, bilimsel anlayış yeterince geliştiği zaman bile sürecektir. İnsanoğlunun ilk termometreleri yapmayı istediğinde, bunları derecelendirmek için düşündüğü saptanmış noktalardan biri insanın beden ısısı olmuştur. Şimdi ise nesnel olarak yönün tam tersine dönüşüne tanık oluyoruz: Beden ısısı fizik olguları ile saptanıyor. Oldukça ayrıntılı testlerde bile yaygın bilgi zıt bakış açısından işliyor.

Fakat, on sekizinci yüzyıl sonunda bir hekimin dediği gibi, "yaşamımızı sağlığa kavuşturan bu ılımlı ısı" kesin bir yeri olmadan, dağılımında ya da bileşiminde yaşamın tam gerçekleşmesi olarak ele alındığında daha da belirticidir. Sesi kısılmış yaşam karışık ısıdan başka bir şey değildir. Gizli ateş, görünmez ateş ve alevsiz ateş anlayışlarının temelini oluşturan bu dirimsel ateştir.

Böylece bilim adamlarının sınırsız düşlemlerinin yolu açılmış oluyor. Bir kez yanma ilkesi görünebilirlik niteliğinden ayrılınca, artık ateş sarı bir alev ve kızıl kor olmadığında, artık ateş görülmez olduğunda, en çeşitli özelliklere, en değişik niteliklere sahip olabilir. Örneğin *nitrik asid* 'i ele alırsak, onun bronzu ve demiri tükettiğini görürüz. Onun saklı ateşi, ısısız ateşi, metali bir iz bırakmadan yakar; tıpkı iyi hazırlanmış bir cinayet gibi. Aynı zamanda, bilinçaltı düşlemlerle yüklü bu *yalın ve gizli* eylem yine bilinçaltı kuralının gereği olarak sıfatlarla sarılıp sarmalanacaktır: İnsan ne kadar az bilirse o kadar çok ad verir. Nitrik asitteki ateşi nitelendirmek için, Trévisan, onun gizli ateşinin "anlaşılması zor, buharlı, sindirici, sürekli, kapsayıcı, havalı, açık ve arı, sınırlı, akmaz, bozucu, işleyici ve keskin"[27] olduğunu söyler. Belli ki bütün bu sıfatlar bir nesneyi tanımlamıyor, bir duyguyu, belki de bir yok etme duygusunu dile getiriyor.

Bir sıvının yol açtığı yanma bütün zihinleri şaşkınlığa düşürüyor. Sülfirik asidin mantarı kireçlendirmesi karşısında öğrencilerimin şaşıp kaldığını kaç kez görmüşümdür. Yaptığım uyarılara karşın –ya da, tinçözümlemeci açıdan söylersek, yaptığım uyarılardan dolayı– genç deneycilerin gömlekleri asitle çok yanmıştır. Düşünce yoluyla asitin gücünü artırıyoruz. Tinçözümlemesi açısından, yok etme istenci, asitte bilinen yok edici özellikle eş değerdedir. Aslında, *bir gücü düşünmek yalnızca ondan yararlanmak değil, her şeyden önce onu kötüye kullanmak demektir.* Bu kötüye

kullanma istenci olmadan güç bilinci açıklık kazanmaz. Adı belli olmayan bir on yedinci yüzyıl İtalyan yazarı, "nitrik asit ve benzeri sıvılarda bulunan ve kışın bile ateş kadar yakan, tüm doğayı yok edebilecek güçte olan" ısının içsel gücü karşısında şaşırıyor. Yaşlı bir İtalyan yazarının bu oldukça kişisel nihilizmini şu gazete yazısı ile karşılaştırmak ilginç olabilir (Roma, 4 Mart 1937). Gabriel d'Annunzio şu kehanet tümceleri ile biten bir bildirim iletiyor: "Şu andan sonra yaşlı ve hastayım ve bu nedenle hızla sonuma varıyorum. Ragusa'yı zorla ele geçirirken ölmek bana yasaklandı. Yatağımda sakince ölmeyi küçük gördüğümden, son buluşumu deneyeceğim." Gazete bu buluşun ne olduğunu açıklıyor. "Ozan, ölüm saatinin geldiğini duyumsadığında bir küvete dalmaya karar vermiştir; buradaki sıvı anında ölüme götürecek ve bedeninin dokularını da hemen yok edecektir. Bu sıvının formülünü bulan da ozanın kendisidir." Bilimsel ve felsefi düşlemimiz böyle yürüyor, bütün güçleri vurguluyor, ölümde olduğu gibi yaşamda da salt olanı arıyor. Er geç yok olacağımıza göre, bir gün ölüm içgüdüsü en gürbüz yaşamı bile etkisine alacağına göre, en iyisi tümüyle yok olmaktır. Yaşamımızın ateşini bir üst ateşle yok edelim, insan üstü bir üst ateşle, ne alevi ne külü olan o ateşle, yokluğu varlığın özüne taşıyacak o ateşle. O ateş kendini yiyip bitirdiğinde, o güç geri kendine döndüğünde, varoluş kişiye şöyle görünebilir: Varlık kendini yitirdiği anda kendini bütünler ve bu yok oluşun yoğunluğu varoluşun en üstün, salt ve en açık seçik kanıtıdır. Varoluşun sezgisi de olan bu çelişki, sonsuza dek olan değer değişimlerine olumlu bakar.

X

Bilim öncesi düşünce, verisel niteliği silinmiş gizil ateş gibi bir kavramı bulunca, bunu çok amaçlı olarak kullanır: Öyle görünüyor ki, o andan sonra bu tür düşünce açıkça ve bilimsel olarak kendi

ile çelişme hakkına sahiptir. Bilinçaltının yasası olan çelişki bilim öncesi bilgiye işler. Şimdi kaba biçimiyle bu çelişkiyi, eleştirel bir analayış savında bulunan bir yazarda görelim. Madam du Châtelet için olduğu gibi Reynier için de ateş genişlemenin ilkesidir. Ancak bu genişleme yoluyladır ki nesnel bir ölçü sağlanabilir. Fakat bu durum Reynier'yi ateşin *daraltan* ve *sıkıştıran* güç olduğunu varsaymasını engellemez. Bütün cisimler, diyor Reynier, "ilkelerinin tutarlılığını ateşe borçludurlar; ateş olmadan bir bütünlük oluşturamazlar," çünkü "kimyasal bir bileşime girdiği anda ateş daha önce tuttuğu yerden çok daha küçük bir alana sığar."[28] Bu durumda ateş hem genişleme hem de daralma ilkesi oluyor; ateş hem dağılıyor hem sıkışıyor. Büyük bilginlik göstersinde bulunmamaya çalışan bir ayazarın 1787 de önerdiği bu kuramın uzun bir geçmişi var. Simyacılar da şöyle diyordu: "Isı çok türden oluşan maddeleri ayıran ve türdeş olanları birleştiren bir niteliktir." Anılan bu yazarlar arasında bir iletişim bulunmadığına göre, biz burada, zıtlıkları yanlışça bağdaştıran öznel açıdan doğal sezgilerle uğraşıyoruz demektir.

Bu çelişki geometrik bir özelliği ilgilendirdiği için onu bir örnek olarak aldık. Bu durumda hiç desteklenmemesi gerekirdi. Fakat daha az belirgin nitelikler düzeyinde daha gizli çelişkileri ortaya koyacaksak, bütün ötekiler gibi bu geometrik çelişkinin de *ateşin fiziği* 'nden çok *ateşin tin durumu* 'nu ortaya çıkardığını anlardık. Bilinçaltı için çelişkinin bir hoşgörüden daha önemli olduğunu, gerçekten bir gereksinim olduğunu göstermek için bu çelişkileri vurgulayacağız. Özgünlüğe varmanın en kolay yolu çelişkidir ve özgünlük bilinçaltının en baskın savlarından biridir. Bu sav nesnel bilgilere yöneldiğinde, bir romancının birçok özelliklerin yapay bir toplamını oluşturan ve tutarsızlıklar içinde istenç bütünlüğü gösteren bir kahraman imgelemesi ve sunması gibi, bu özgünlük gereksinimi de olguların önemini *abartır*, ince ayrıntıları *anlar*, raslantıları *nedenselliğe bağlar*. Böylece, Nicolas de Locques'a göre,

"bu göksel ateş, bu dirim veren ateş, kuru bir madde içinde sınırlı ve etkisizdir, nemli bir maddede çok genişlemiştir, sıcak bir maddede etkindir ve soğuk bir maddede katılaşmıştır ve gücünü yitirmiştir."[29] Bu demektir ki, soğuk bir maddede ısının yok olduğunu söylemek yerine katılaştığını söylemeyi yeğliyorlar. Ateşin değerinin korunması adına çelişkiler çoğalıyor.

Yine de yazın insanlarının bir bilim adamı payesi verdikleri bir yazarı biraz daha yakından inceleyelim. Markiz du Châtelet'nin kitabını ele alalım. Daha ilk sayfalarda okur kendini bir dramın ortasında bulur: Ateş bir gizemdir ve tanıdıktır! "Ateş içimizdedir, ama onu kavrayamayız." Bu demektir ki ateşin bir *iç yakınlığı* vardır ve bunun işlevi ateşin *görüntüleri* ile çelişmektir. Kişi hep göründüğünden ayrıdır. Madam du Châtelet de ışığın ve ısının ateşin *özellikleri* değil *durumları* olduğunu belirtir. Bu tür fizikötesi ayırımlarla, yazarların genellikle on sekzinci yüzyıl deneyimcilerine tanımak istedikleri positivist anlayıştan uzaklaşıyoruz. Işık veren ile ısıtanı ayırmak için Madam du Châtelet bir dizi deneye girişir. Ay ışınlarının hiç ısı taşımadıklarını belirtir; bir mercekle odaklandırıldıklarında bile yakmazlar. Ay sağuktur. Bu birkaç duşünce şu önermeyi haklı kılmak için yeterlidir: İlk ateş için ısı gerekli değildir." Anılarının dördüncü sayfasına geldiğinde, bu tek çelişkiyle Madam du Châtelet özgün ve derin bir beyni olduğunu gösteriyor. Kendi deyişiyle, o doğayı "sıradan insandan ayrı bir gözle görüyor". Bazı kimyacıların savladıklarının tersine ateşin ağır olmadığına, yükselme eğiliminde olduğuna karar vermesi için birkaç ilkel deney ya da safça yapılmış gözlem yeterlidir. Soru ile karşılanabilecek bu gözlemler onu hemen metafizik ilkelere götürür. "Bu nedenle ateş yerçekiminin hep karşısındadır ve ona bağımlı değildir; Doğadaki her şey, Ateşin cisimler üzerindeki etkisinden ve karşılıklı tepkileşimlerinden dolayı sürekli bir genişleme ve daralma salınımı içindedir ve bu cisimler ağırlıklarından ve parçalarının birbirini tutmasından dolayı ateşin etkisine karşı

koyarlar . . . Ateşin ağırlığı olduğunda direnmek doğayı yok etmektir; doğanın en önemli özelliğini, onu Yaradan'm en önemli araçlarından biri yapan özelliğini ondan almaktır." Burada deneyler ile sonuçlar arasındaki oransızlığı belirtmeye gerek var mı? Her durumda, yerçekimine karşı bir yasanın böyle kolaylıkla ortaya atılması bilinçaltı bir etkinliğin belirtisi olarak görünüyor. İçten olmayan tartışmalarda bunca sık görülen ve belirgin bir seçenek üzerine kurulmuş açık ve mantıklı eytişimden bunca farklı olan bu ağır eytişimsel savlamaların kurucusu bilinçaltıdır. Bilinçaltı, genel bir karşı yasa geliştirmek için, kural dışı bir ayrıntıyı bir bahane sayar: Bilinçaltının fizik bilimi her zaman bir ayrıcalıklar bilimidir.

ALTINCI BÖLÜM

Alkol: Alevlenen Su
Punç: Hoffmann Karmaşası
Kendiliğinden Yanma

I

En belirgin görüngübilimsel (fenomenolojik) çelişkilerden biri alkolün bulunuşu ile ortaya çıkmıştır; bu da insan düşüncesinin büyücü etkinliğinin bir başarısıdır. Konyak, ya da dirim suyu, ateş suyudur. Bu, dili yakan ve en küçük bir kıvılcımla alevlenen sudur; nitrik asitten farklı olarak, kendini çözmek ya da yok etmek ile sınırlamaz; yaktığı şeyle birlikte yok olur; dirim ile ateşin buluşumudur. Alkol aynı zamanda *anında hazır* bir besindir ve ısısını göğüs kafesinde duyurur: Alkolün yanında öbür besinler *yavaş* kalır. Bu nedenle alkole öz niteliği açıkça belli olan birçok değer atfedilmiştir. Alkol de etkinliğini küçük nicelikler halinde gösterir: En ince et suyundan daha yoğundur. Küçük bir oylumda büyük güç içerme ilkesine uyar.

Konyak esrimiş gözler önünde yandığına göre ve mideden ateş yayarak tüm bedeni ısıttığına göre, içsel ve nesnel deneyimlerin birleşmesine kanıt oluşturuyor demektir. Bu ikili görüngü (penemonoloji) bazı *karmaşalar* yaratır; deneyimin özgürlüğünü yeniden yakalayabilmek için, nesnel bilginin tinçözümlemesi bu karmaşaları çözerek açabilmelidir. Bu karmaşalar arasında özel ve güçlü olan bir tanesi vardır; bu, bir deyişle, çemberi bütünleyendir: alev alkolün üstünden geçtiğinde, ateş kendi belirtisini ve imini bıraktığında, ilkel ateş suyu parlayan ve yakan alevlerle zenginleştiğinde, onu içeriz. Dünyadaki maddeler arasında yalnız konyak ateşin özüne bunca yakındır.

Ben çocukken büyük kış şenliklerindse *brûlot* yapılırdı. Babam geniş bir tabağa kendi bağımızdan üretilen cibre konyağından dökerdi. Ortasına kırılmış şeker parçalarını, şeker kâsesindeki en büyük parçaları, yerleştirirdi. Kibrit şekerin uçuna değer değmez mavi bir alev küçük bir hışırtı ile alkolün yüzeyine yayılırdı. Annem asılı duran lambayı söndürürdü. Bu gizemli bir andı ve şenliğin havası bir ölçüde ciddileşirdi. O anda garip ve ölü yüzü gibi solgun görünen tanıdık yüzler yuvarlak masanın çevresine toplanırdı. Şekerden oluşan piramid çökmeden önce bazen çıtırtılar çıkarırdı. Uzun solgun alevlerin kıyısında sarı ışıltılar olurdu. Alevler tükenecek ve sönecek gibi olursa babam *brûlot* 'yu demir bir kaşıkla karıştırırdı. Kaşığı alevler sarardı, şeytanın alevli bir çubuğu gibi. Bu durumda "kuramlar" öne sürülürdü: Alevleri söndürmede geç kalınırsa *brûlot* fazla tatlı olurdu; alevleri erken söndürmek ise daha az ateş toplamak demekti, bu da *brûlot* 'nun nezleye karşı koruyucu etkisini azaltırdı. İzleyenlerden biri son damlaya dek yanmış olan bir *brûlot* 'dan söz ederdi. Başka biri damıtma yerindeki yangını anlatırdı; rom fıçıları "barut fıçıları gibi patlamıştı;" bu patlamada kimse olay yerinde bulunmamıştı. Herkes bu olağanüstü olaya nesnel ve genel bir anlam vermeye çalışırdı. . . Sonunda brûlot benim bardağımda olurdu: Sıcak ve yapışkan, gerçekten bir öz. Bu nedenle, Vigenère biraz da özentili bir tavırla *brûlot* 'dan "hoş ve özgün . . . küçük bir deney" diye söz ettiğinde onu ne kadar iyi anlıyorum. Boerhaave'ın neden şöyle yazıdığını da anlıyorum: "Bu deneyin benim en çok hoşuma giden yanı, o büyük kaptan uzakta bir yerde kibritten çıkan alevin kaptaki alkolü yakmasıydı. . ." Evet, bu devinim yeteneği olan gerçek ateştir; varlığın yüzeyinde eğlenen ateş, kendi özüyle oynayan, kendi özünden tümüyle bağımsız, kendinden bağımsız olan ateştir. Bu, ele avuca gelmez ateşin evcilleştirilmiş hali, şeytan ateşinin aile çemberinin ortasına gelişidir.

İzlenen böyle bir olaydan sonra içilen içkinin tadı silinmez anılar bırakıyor. Büyülenmiş göz ile rahatlamış mide arasında Baudelaire'ce bir iletişim kuruluyor; bu bağ maddeye dayalı olduğu için o ölçüde güçlü oluyor. Brûlot içen birine göre, sıcak çay içen birinin deneyimi ne kadar yavan, ne kadar soğuk ve ne kadar *belirsiz* dir.

Sevinçli bir gece yarısı alevden doğan bu şekerli ve sıcak alkolün tadını yaşamamış bir kimse, punç denilen içkinin romantik değerini anlayamaz; öyle bir kimse bazı *düşsel–görüntüsel (phantasmagoric) şiirleri* incelemede gerekli tanılama yönteminden yoksundur. Örneğin, düşsel (fantastic) öyküler anlatıcısı Hoffmann'ın yapıtlarının en belirgin özelliklerinden biri ateş olgularına verilen önemdir. Yapıtların tümünde bir alev şiiri yer alır. Özellikle *punç karmaşası* öyle belirgindir ki buna *Hoffmann karmaşası* bile diyebiliriz. Yüzeysel bir inceleme sonunda bile şu söylenebilir: Punç masallar için bir bahane, şenlikli bir akşam için sağlanan yalın bir eşliktir. Örneğin en güzel anlatılardan biri olan "Antonia'nın Şarkısı" bir kış gecesi "bir masa çevresinde geçer ve masanın üstünde dostluk ile dolu olan ve içinden alevler yükselen büyük bir punç kabı vardır," fakat düşsel (fantastic) olana bu çağrı anlatıya girişten başka bir şey değildir; anlatı ile bütünleşmez. Böyle etkili bir masalın ateş imi altına konulması çarpıcıdır, ama başka masallarda im anlatılan ile gerçekten bütünleştirilmiştir. Fosfor ile Zambak'ın aşkları (üçüncü akşam) bir isteği örneklemektedir: "Bütün varlığında yararlı bir ateşi büyüten bu istek çok geçmeden senin yüreğine binlerce ok salacaktır, çünkü senin içine bıraktığım bu kıvılcımı tutuşturan yüce haz umutsuz bir kederdir; bu keder yeni bir biçimde yeniden oluşturmak üzere seni yok eder. Bu kıvılcım düşüncedir!" Çiçek acıklı bir tavırla, "Ne yazık!" diye içini çeker. "Şimdi böyle bir ateş sardığına göre beni, senin olamaz mıyım?"

Aynı masalda Anselme adlı öğrenciyi zavallı Veronica'ya geri getirmesi gereken büyü tamamlandığında, ortada görülen yalnızca "kazanın dibinde yanan şarap ruhundan gelen ince bir alevdir." Aynı masalda daha sonra Lindhorst adlı semender punç kabına girer çıkar; alevler onu bir yutar bir geri bırakırlar. Büyücü kadın ile semender arasındaki kavga bir alevler kavgasıdır; büyük punç tasından yılanlar çıkar. Çılgınlık ve sarhoşluk, us ve neşe hep bir arada sunulur. Masallarda ara sıra iyi huylu bir kentsoylu ortaya çıkar, olan biteni "anlamak" ister ve öğrenciye şöyle der: "Bu ilençli punç nasıl çarptı bizi ve bize bin çılgınlık yaptırdı?" Profesör Paulmann ertesi sabah bardak kırıklarının ortalığa savrulmuş olarak kaldığı odaya girdiğinde böyle diyordu; zavallı takma saçları da parçalanıp dağılmış, bir punç denizinde yüzüyordu. Böylece usçu açıklama, kentsoylu açıklaması, sarhoşluğun itirafına dayalı bir açıklama yoluyla düşsel-görüntüsel (phantasmagoric) görümleri (vision) ılımlılaştırılıyor; sonuçta masal us ile düş arasında, öznel deneyim ile nesnel imgelem arasında kalıyor; kaynağında olası, sonucu ile gerçek dışı görünüyor.

M. Sucher, *Hoffmann'ın Yapıtlarında Şaşkınlık Yaratan Öğelerin Kaynakları* (*Les Sources du merveilleux chez Hoffmann*) adlı incelemesinde alkolle ilgili deneyimlere hiç yer vermiyor, yine de söz arasında şunu belirtiyor: "Hoffman'a gelince, kendisi semenderi ancak punç alevleri içinde görmüştür." (s. 92) Fakat Sucher bizce açıkça belli olan sonucu çıkarmıyor. Eğer Hoffmann semenderleri yalnızca kış geceleri şenliklerinin doruğunda hortlaklar insanları ürpertmek için ortaya çıktıklarında gördüyse, ve eğer, açıkça görüldüğü gibi, ateş cinleri Hoffmann düşleminde birincil bir rol oynuyorsa, ilk esinin alkol alevi olduğunu ve Hoffman'ın yapıtlarının büyük bir bölümünün bu ışık altında aydınlanacağını kabul etmek gerekir. Bize öyle görünüyor ki M. Sucher'in bunca zeki

ve iyi incelemesi önemli bir açıklama öğesinden yoksun kalmıştır. Özgün bir yazın dehasını anlamak için hemen ussal yapılara yönelmemek gerekir. Bilinçaltı da özgünlüğün bir öğesidir. Özellikle alkolle bağıntılı bilinçaltı derin bir gerçekliktir. Alkolün yalnızca ruhsal gizilgücü uyardığını düşünmek yanıltıcı olur. Aslında alkol bu gücü yaratmaktadır. Alkol, deyim yerinde ise, kendine anlatım yolu arayan durum ile birleşir. Öyle görülüyor ki alkol dilin etmenlerinden biridir; söz dağarcığını zenginleştirir, sözdizimini özgür kılar. Aslında ateş sorununa dönersek, psikiyatri alkolle bağıntılı çılgınlıklarda ateş düşlerinin sıklığına tanık olmuş, Lilliput'ça sanrılara alkol uyarıcılığının yol açtığını göstermiştir. Küçük ölçekte imgeye götüren düşlem aynı zamanda derinlik ve istikrara da götürür: Son çözümlemede, bizi ussal düşünceye en iyi hazırlayan düşlemdir. Baküs iyilik getiren bir tanrıdır; sağduyunun yalpalamasını sağlayarak mantığın eklem tutukluğuna uğramasını önler ve ussal yaratıcılığa yol açar.

Jean-Paul Richter'in bir yılbaşı gecesi Hoffmanca bir tavırla yazdığı sayfa da aynı ölçüde belirticidir. Burada, bir punç kabının solgun alevi çevresinde, şair ve dört arkadaşı birden *birbirlerini ölü görmeye karar verirler* : "Birden her şey sanki Ölüm'ün eli bütün yüzlerdeki kanı alıp götürmüş gibiydi; dudaklar kansızlaştı, eller ak ve daha uzundu; oda karanlık ve uğursuz bir yeraltı toplumezarı gibiydi... Ayın altında sessiz bir yel bulutları yırtıp parçalıyordu; bulutlardan boş kalan açık gökyüzünde görülen karanlık yıldızların ötesine dek uzanıp açılıyordu. Büyük bir sessizlik vardı; yıl kendini tüketiyor, son soluğunu veriyor, geçmişim mezarlığına gömülüyordu. Sen Zaman'ın Meleği, insanlığın iç çekmelerini ve gözyaşlarını saymış olan sen, unut onları, ya da gizle! Onların ne kadar çok olduğu düşüncesine kim dayanabilir?"[1] Düşlemin bir ya da öteki yana dönmesi ne kadar kolay! Bir dinlence günüdür; şair

neşeli dostlarının yanında ve elinde içki bardağı var; ama *brûlot* 'dan gelen solgun ışık gençlik şarkılarına bile kasvetli bir hava veriyor: Birden ateşin geçiciliğinden gelen karamsarlık düşlemi değiştiriyor; ölmekte olan alev sona ermekte olan yılı simgeliyor ve acıların kaynağı olan zaman büyük bir ağırlıkla yüreklere çöküyor. Jean-Paul'ün içkisinin düşsel-görüntüsel ülkücülük (idéalisme fantasmagorique) için yalnızca bir bahane olduğu, Novalis'in büyüsel ülkücülüğünden daha çok özdeksel temeli bulunmadığı söylenerek bize bir daha karşı çıkılırsa, bu bahanenin okurun bilinçaltında kolayca geliştiğini kabul etmek gerekir. Bizce bu şunu kanıtlıyor: Kendilerine çok değerler yüklenen nesneler üzerinde derin derin düşünmek insanı düşlemlere götürür ve bu düşlemlerin gelişimi duyu deneyimlerininki kadar düzenli ve kaçınılmazdır.

Derinliği az olan zihinlerin sesliliği de daha yapay olacaktır, ancak temel izlek aynı kalacaktır. *Ateş ve Alevin Ilk Gecesi (Première nuit de Feu et Flamme)* 'nde O'Neddy şu şarkıyı söyler:

Salonun ortasında, cehennem kabına denk
Büyük bir demir kap içinde
Güzel bir punç ve alevlerle sarılı
Dalgalarını salan kükürtlü bir göl gibi,

Bu karanlık işlikte tek ışın
Bu içkiden geliyor, uçucu bir ılgım.
Ak alınları ve başları örten
Bu ne Ossiancılık . . .

Bu dizeler şiirsellik yanından hiç de iyi değil, ama *brûlot* ile bağlantılı bütün gelenekleri bir araya getiriyor ve saf izlenimlere bilginlik cilâsı çeken Hoffmann karmaşasını şiirsel yoksunluk içinde

örnekliyorlar. Şair için, kükürt ve fosfor alev prizmasını beslemektedir. Arılığını yitirmiş bu eğlencede cehennem de vardır. Bu sayfalarda ateş önündeki düşleme yüklenen *değerler* olmasaydı, şiirsel *değer* de kalmazdı ve bu sayfalar okunmaya değmezdi. Okurun bilinçaltı şairin bilinçaltının eksikliğini gideriyor. O'Neddy' nin dörtlükleri ancak punç alevindeki "Ossiancılık" nedeniyle ilginçtir. O'Neddy'nin dörtlükleri bize romantik Fransız gençliğinin Punç Kabı çevresine toplandığı çağı çağrıştırıyor; Henry Murger'in dediğine göre bu çağda bohem yaşamını "tutkuların *brûlot' ları*" aydınlatıyordu.(2)

Kuşkusuz bu çağ geçip gitmiş görünüyor. *Brûlot* ve punç değerlerini yitirmişlerdir. Alkolizme karşı hareket, tümü slogan halindeki eleştirisiyle birlikte, bu tür deneyimleri yasaklamıştır. Bizce yine de düşsel–görüntüsel (fantasmagorique) yazın'ın büyük bir alanı alkolün şiirsel uyarıcılığını göstermektedir. Yazın kurgularının tinbilimsel anlamı kavranmak isteniyorsa, somut ve kesin temelleri unutmamak gerekir. Önde gelen izlekleri ayrıntıları ile ve birer birer incelemek ve genellemeler içinde bunları yitirmemek yararlı olacaktır. Eğer elimizdeki çalışmanın bir yararı olacaksa, şiirsel mizaçların sınıflandırılmasına yardımcı olacak bir nesnel izlekler sınıflandırması önermelidir. Henüz genel bir öğreti geliştirmiş değiliz, ancak bizce dört fiziksel element öğretisi ile dört mizaç öğretisi arasında bir ilişki olduğu açıktır. Her durumda, ateş, su, hava ve toprak simgeleri altında düşleme giren zihinler birbirinden farklı görünmektedir. Özellikle su ve ateş düşte bile düşman olarak kalmaktadırlar ve bir akarsuyun sesini dinleyen kimse alevlerin şarkısını söyleyeni anlamamaktadır: Onlar aynı dili konuşmaz.

Bütün genel boyutları içinde bu düşlem Fiziği'ni ya da Kimyası'nı geliştirirken dörtlü bir şiirsel mizaçlar öğretisine varılabilir. Gerçekte düşlemin dört değerli oluşu karbon atomunun dört değerli

oluşu kadar açık ve üretkendir. Düşlemin dört alanı vardır ve düşlem bu dört uçtan sonsuz uzaya yükselir. Bütün duyular üstünde etkili olmak isteyen bir duyusal dermeciliğin (éclectisme) uyumsuz yankılarına karşı sağır ama kendi özgün diline bağlı içten ve gerçek bir şairin gizini anlamak için bir söz yeterli olacaktır: "Bana cininin ne olduğunu söyle; cüce cin mi, semender mi, hava perisi mi, yoksa su perisi mi?"

Dikkat edilirse, bütün bu düşsel yaratıklar kendine özgü bir özdekten oluşur ve onunla beslenirler. Yoğun ve toprağa ait olan cüce cin kaya yarıklarında yaşar, minerallerin ve altının bekçisidir ve en yoğun özdeklerle doludur. Tümüyle ateşten oluşan semender kendi alevinde tükenir. Su perisi göl üzerinde sessizce kayar ve kendi yansıması ile beslenir. En küçük özdek bile hava persine yük olur, çok küçük bir damla alkol onu korkutur; hava perisi "tütün dumanı ile onu kirleten birine" (Hoffmann) kızabilir ve besine karşı işteksizliğinden mutlu olarak kolayca mavi gökyüzüne yükselir.

Yine de böyle bir şiirsel esin sınıflandırması insan teninde baskın bir özdek öğesi bulan özdeksel bir hipoteze bağlanmamalıdır. Burada biz maddeden değil bir yönelmeden söz ediyoruz. Belli bir özdeğe dayalı bir kök değil, eğilimler ve yüceltmeler söz konusudur. Tinbilimsel eğilimleri belirleyen ilkel imgelerdir; daha önce ilgi duyulmayan bir şeye bir ilgi uyandıran, *nesneye ilgi* kazandıran bu görüntüler ve izlenimlerdir. Tüm imgelem gücü bu değer yüklenmiş imge üzerinde toplanır. Armand Petitjean'ın dediği gibi, imgelem gücü bu yolla bir dar kapıdan "bizi aşar ve bizi dünya ile yüz yüze getirir." Armand Petitjean'ın insanı şaşırtan bir durulukla çözümlediği imgelem gücünün *dönüşümü*,[3] bir bakıma, ilk imgeler kümesinin tercih edilmiş bir imge diline çevrilmesi ile hazırlanır. İmgelemin böyle ucaylanması (polarisation) konusunda haklı isek, görünüşte aynı türden görünen Hoffmann ve Edgar Allan Poe gibi

iki zihnin derinden derine nasıl ayrı oldukları daha iyi anlaşılır. İnsanüstü dehanın uğraşında alkolün gücü her ikisine de yardımcı olmuştur. Ancak Hoffmann'ın alkolizmi Edgar Allan Poe'nun alkolizminden farklı görünmektedir. Hoffman'ın alkolü alevlenen alkoldür, ateşin tümüyle nitel ve eril belirtisini taşımaktadır. Poe'nun alkolü derinlere çeken, unutkanlık ve ölüm getiren alkoldür, sudan gelen tümüyle nicel ve dişil bir belirtisi vardır. Poe'nun dehası uyuyan sularla, ölü sularla, *Usher'ın Evi* 'ni yansıtan gölle bağıntılıdır. Poe, "göl bilinçli bir yarı uykuya daldığı" sırada "damla damla evrensel koyağa" karışan "bulanık ve afyonlu buhar" dan sonra "çalkantılı sulardan gelen uzak mırıltıları" duyar. (*Uyuyan Kadın* , Mallarmé çevirisi.) Poe'ya göre dağlar ve kasabalar "kıyısı olmayan denizlere düşer, yitip giderler." Poe, "geçmişin anılarını, yolcunun yanından geçerken ürken ve iç çeken ve kefenlere sarılmış biçimleri", "gulyabanilerin yaşadığı, her köşesi karanlık ve uğursuz" bataklıklarda ve göllerde bulur. *(Düş Diyarı)* Eğer Poe bir yanardağ düşünürse, bu lavların bir ırmak gibi akışını görmek içindir: "Yüreğimde yanardağ vardı, cüruflu akan ırmaklar gibi." Böylece, imgeleminin ucaylandığı (polarise) ortam, su ya da çiçeksiz ve ölü topraktır, ateş değil. Mme Marie Bonaparte'ın o hayranlık uyandıran yapıtını okuyunca insan bu konuya tinçözümsel açıdan da inanıyor.[4] Orada ateş simgesinin ancak tersi olan suyu çağrıştırmak için araya girdiği görülür; (s 350) alev simgesi itici ve kaba bir cinsellik imgesi olarak işler ve buna karşı tehlike çanı çalınır. (s 232) Ocak simgesi katillerin kurbanlarını içine itip öldürdükleri soğuk bir dişi organı olarak ortaya çıkar. (s 566, 597, 599) Edgar Allan Poe gerçekten "ocağı olmayan" biriydi; gezgin komedyenlerin çocuğuydu ve daha küçükken genç annesinin ölüm uykusunda uzanmış ve gülümseyen görüntüsünden ürkmüştü. Alkol onu ısıtmaz, rahatlatmaz, neşelendirmezdi! Poe bir insan alevi olarak

alevli punç çevresinde dostları ile el ele hiç dans etmemişti. Ateş sevgisinde oluşan karmaşalardan hiçbiri ona destek olmamış, onu esinlememişti. Ona ufkunu, sonsuzluğunu ve derinliğine ulaşılmaz acılarını veren yalnızca suydu. Yelkenlerin ve parlayan ışıkların şiirini, Gece'nin iniltilerini bize getirerek bizi ürperten belirsiz korkunun şiirini açıklamak için ayrı bir kitap yazmak gerekir.

II

Şiirsel zihnin seçilmiş bir imgenin baştan çıkarıcılığına tamamen açık olduğunu yukarıda gördük. Böyle bir imgenin tüm olasılıkları büyüteçten geçirdiğini, küçüğe bakarak büyüğü, canlı imgeye göre geneli, geçici olana göre güçlü olanı, *brûlot* 'ya bakıp cehennemi düşündüğünü gördük. Şimdi de, ilkel itkisi içinde bilim öncesi anlayışın da benzer bir yolla işlediğini, bu anlayışın da güç olgusunu bilinçaltının yaptığı gibi yanılgı ile abarttığını göstereceğiz. Alkolün korkunç etkilerinin dile getirildiğini göreceğiz ve betimlenen olgularda *gözlemcinin ahlak dersi verme istemi* 'ni anlamak hiç de zor olmayacak. Alkolizme karşı hareket on dokuzuncu yüzyılda evrimci görüşle bir çizgide gelişmiştir; ancak içki içeni soyunun bütün eğilimlerinden sorumlu tutan alkol karşıtlığının on sekizinci yüzyılda yaygın özcü (sunstantialiste) çizgiyi izlediğini göreceğiz. Birilerini kargıma istemi hep elde hangi silah varsa onu kullanır. Daha genelde, bilinen ahlak dersi verme eğilimi dışında, nesnel bilgiye geçişin eşiğinde özcülüğün ve canlıcılığın yerinden oynatılması zor engellerini göreceğiz.

Alkol çok yanıcı olduğu için, böyle içkilere düşkün kişilerde yanıcı özün bir bakıma *tohum saldığını* hayal etmek insana kolay gelir. Alkolün özümlenmesinin onu dönüştürüp dönüştürmediği sorulmaz. Özdeksel uğraşlarda olduğu gibi kültürde de baskın olan

Harpagon karmaşasi bize içlediğimiz hiçbir şeyi yitirmeyeceğimiz ve değerli özdeklerin özenle saklandığı inancını verir; yağ yağ üretir, fosfatlar kemik üretir, kan kan üretir ve alkol alkol üretir. Özellikle bilinçaltı yanıcılık gibi bir niteliğin tümüyle yok olabileceğini kabul edemez. İşte bundan çıkan sonuç: Alkol içen alkolce yanar. Özcü kanı öyle güçlüdür ki, bütün on sekizinci yüzyıl boyunca daha değişik ve daha normal yollarla açıklanabileck gerçekler kamu inancına zorla dayatılmıştıştır. İşte ünlü yazar Socquet'nin 1801 de yayınlanan *Isı Üzerine Deneme (Essai sur le Calorique)* 'sinde anılan örneklerden bazıları. Bu arada bütün bu örneklerin Aydınlanma Çağı'ndan geldiğini de belirtelim.

"Kopenhag'ın kamu kayıtlarından okuyoruz ki, 1692 yılında bir sabah, beslenmesi yalnızca aşırı alkol kullanımına dayanan halktan bir kadının bedeni, kafatası ve parmak eklemleri dışında, tümüyle yok olmuştu . . ."

"1763 yılı *Londra Belgeleri* (cilt XVIII, sayfa 78) elli yaşında ayyaş bir kadının olayını veriyor. Bu kadın bir buçuk yıldan beri her gün yarım litre rom ya da konyak içiyordu ve ocağı ile yatağı arasında nerdeyse kül halinde bulundu; oysa yatağı ve odadaki başka eşya pek zarar görmemişti. Bu ilgiye değer bir konudur." Sondaki bu yorum açıkça gösteriyor ki sezgi bu tümüyle içte gerçekleşen ve özden kaynaklanan yanma konusunda tatmin olmuştur ve bu yanma olayı bir yolla kendi yakıtını bulmaktadır.

"*Yöntemli Ansiklopedi (Encyclopédia méthodique)* 'de (Makale, 'İnsan Hastalıkları Anatomisi'--'Anatomie pathalogiquede l'homme') elli yaşlarında ve alkollü içkilere düşkün bir kadının öyküsünü görüyoruz. Sürekli alkol düşkünü olan bu kadın da aynı şekilde birkaç saat içinde yanıp tükeniyor. Olayı anlatan Vicq-d'Azyr de buna karşı çıkmak yerine olayın başka birçok örneği olduğu konusunda bize güvence vermektedir."

"Londra Kraliyet Derneği (the Royal Society of London) raporlarında da aynı ölçüde çarpıcı bir örnek var... Altmış yaşında bir kadının bir gece çok miktarda alkollü içkiler içtikten sonra ertesi sabah yanmış halde bulunduğu söyleniyor. Odadaki eşya çok zarar görmemiş ve ocaktaki ateş tümüyle sönmüş. Bu konuda çok da tanık var."

"*Kendiliğinden Yanma Konusunda Rapor (Mémoire sur les incendies spontanés)* 'da Le Cat bu türden yangınlarda birçok insanın yandığını anıyor. Benzer örnekler Pierre-Aimé Lair'in *Insan Yanmaları Üzerine Bir Deneme (Essai sur les Combustions humaines)* 'sinde bulunabilir."

Amsterdam'da *Lumen novum Phosphoris accensum* başlığı ile basılan bir kitapta (s. 92) Jean-Henri Cohausen şunu anlatıyor: "Kraliçe Bona Sforza döneminde bir soylu çokça konyak içtikten sonra alevler kustu ve bu alevlerin içinde yok olup gitti."

Almanya Yıllığı (Ephémérides d'Allemagne)'nda da şöyle deniyor: "Kuzey ülkelerinde etkili içkilerden çokça içenlerin midesinden çoğu zaman alevler çıkar. Yazara göre, on yedi yıl önce, Courlande'da, adlarını burada anmam uygun olmayacak üç kişi birbirleriyle yarış içinde güçlü alkollü içkiler içtiler. Sonra bunlardan ikisi midelerinden gelen alevle yanıp boğularak öldü."

Elektrik olayları konusundaki teknik bilgisi nedeniyle en çok anılan yazarlardan biri olan Jallabert, 1749 da, insan bedeninde üretilen elektriği açıklamak için benzer "olgulara" dayanıyordu. Romatizma ağrıları çeken bir kadın bedenini uzun zaman kâfurlu şarapla ovmuştu. Bu kadın bir sabah kül halinde bulunmuştu ve bu garip kazada gökten gelen bir ateşin ya da sıradan ateşin bir etkisi olduğunu düşünmek yersizdi. "Olay ancak şöyle açıklanabilirdi: Ovma ile uyarılmış ve kâfurlu şarapla karışmış bedendeki kükürtler kolaylıkla bir yangına yol açabilir."[5] Başka bir yazar, Mortimer,

şunu salık veriyor: "Bence çok alkollü içki kullananların ya da kâfurlu şarapla bedenlerini ovma alışkanlığında olanların kendilerini elektriklendirmesi tehlikelidir."[6]

Bu yazarlar tende alkol birikimini öyle önemli sayıyorlar ki bir tür *kendiliğinden yanma* 'dan söz edebiliyorlar; buna göre bir sarhoşun alev alması için kibrite bile gereksinim yoktur. Buffon'la yarış içinde olan Abbé Poncelet 1776 da şöyle diyor: "Dirimin ilkesi olan ısı canlı varlığın etkinliğini sürdürür, ancak ateş düzeyine vardırılırsa garip yıkımlara yol açar. Sürekli ve aşırı içki nedeniyle bedenleri ateşli alkolle dolan sarhoşların birden ateş aldıklarını ve kendiliğinden başlayan bu yangında yok olup gittiklerini görmedik mi?" Buna göre alkol alışkanlığından gelen yangın aşırı ısı birikiminin özel bir durumundan başka birşey değildir.

Bazı yazarlar barut gibi hızlı yanmadan söz edecek kadar ileri gidiyorlar. *Tat ve Koku Kimyası (Chimie du Goût et de l'Odorat)* 'nın yazarı imbikle içki üretmekte çok usta biridir ve alkolün tehlikelerini şu terimlerle belirtir: "Alkol ne kas, ne sinir, ne ak kan, ne kan ayırımı yapar; bu konuda aşırılığa gidenleri barut alevi gibi bir alevle birden yakıp yok eder."[7]

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, alkol düşkünlüğünün cezası olan bu kendiliğinden yanmalar hemen hemen yok olur. Bunlar artık eğretilemeye ve sarhoşların ateşli yüzleri ve bir kibritle yanabilecek kırmızı burunları konusunda şakalara dönüşür. Bunlar hemen anlaşılabilen şakalardır; bu da bilim öncesi düşüncenin konuşma dilinde süregeldiğini gösterir. Bu tür düşünce yazında da sürer. Balzac temkinlidir ve böyle bir konuyu huysuz bir kadının ağzından verir. *Yeğen Pons (Le Cousin Pons)* 'da güzel bir midye satıcısı olan Madam Cibot bozuk konuşmasıyla şöyle der: "Bilirsin bu kadını, erkeğiyle hiç iyi gitmedi işi. Adam ne görse içiyordu, sonunda kendinden *yanınıyla* ölüp gitti."[8]

Öte yandan Emile Zola en "bilgince" kitaplarından birinde, *Hekim Paskal (Le Docteur Pascal)* 'da bir insanın kendiliğinden yanmasını uzun uzun anlatır: "Kumaştaki yırtık beş frank büyüklüğündeydi ve kızarmış çıplak kalçası görünüyor, bu yırtıktan küçük mavi bir alev çıkıyordu. Önce Félicité yanan şeyin kumaş, don ya da göynek, olduğunu sandı. Fakat artık kuşkuya yer yoktu. Gördüğü şey çıplak tendi ve yanan bir alkol tasından gelir gibi çırpınıp dans eden bu küçük mavi alev bu tenden çıkıyordu. Bir gece lambasının alevinden daha fazla yükselmiyordu; hafif ve sessizdi ve en küçük bir hava akımı onu sağa sola oynatıyordu." (9) Belli ki Zola alkol tası önündeki düşlemlerini, kendi Hoffmann karmaşasını, olgular dünyasına taşıyordu. Bundan sonra, yukarıdaki sayfalarda belirttiğimiz özcü sezgiler tüm boyutları ile sergileniyor: "Félicité amcasının konyağı iyice emmiş bir sünger gibi ateş almaya başladığını anladı. O yıllardan beri en güçlü ve en yanıcı alkolü ala ala doygunluk noktasına gelmişti. Hemen baştan ayağa alev alacağından kuşku yoktu." Görüldüğü gibi, canlı ten geçmiş yıllarda aldığı kadehlerce yoğun alkolü bırakmak niyetinde değildir. Besin özümlemesinin dikkatli bir yoğunlaşma, değer verilen özün elde tutulması olduğunu düşünmek bize daha uygun gelir.

Ertesi gün Hekim Pascal, Macquart amcayı görmeye geldiğinde, bilim öncesi çağda anlatılanlar gibi, sandalyenin önünde ancak bir avuç ince kül bulur ve sandalye kararmamıştır bile. Zola bu noktayı biraz da zorlar: "Ondan geriye hiçbir şey kalmamıştı; ne bir kemik, ne diş, ne tırnak, yalnızca bu kül yığını. Onu da kapıdan gelen hava akımı savurup götürecekti." Ve en sonunda işte ateş yoluyla tanrılaşmaya duyulan gizli istek; Zola her şeyi bitiren cenaze töreni ateşinin, içteki cenaze ateşinin, çağrısını duyar; romancı kendi bilinçaltında Empedokles karmaşasının etkinliğini açıkça belirtir: Macquart amca "soyluluğa yakışırca ölmüştü, sarhoşların prensi

gibi, kendiliğinden yanarak ve kendi bedeninin ateşinde yok olarak ... Aziz Jan gibi kendi ateşinde yanarak." Zola ateşli tutkular gibi kendiliğinden yanan Aziz Jan ateşlerini nerede görmüştü? Nesnel eğretilemelerin anlamının tersine döndüğü ve canlı bir bedeni içten yakabilecek alev esininin bilinçaltının gizliliğinde bulunacağı bundan daha iyi nasıl kabul edilir?

Tümüyle imgelem ürünü böyle bir öykünün, alçak gönüllülükle, "Ben ancak bir bilim adamıyım," diyen doğalcı bir yazarın kaleminden gelmesi özellikle rahatsızlık vericidir. Bu durum insana şunu düşündürüyor: Zola kendi bilim anlayışını en safça düşlemlerinden oluşturmuştur. Kalıtım konusundaki kuramları da bir geçmişin yalın sezgisine bağlıdır; bu geçmiş sezgisinin alkolün insan bedeninde ve ateşin ateşli bir yürekte *birikmesi* ölçüsünde öze dayalı ve gerçekçi olduğu da kuşku götürmez.

Bu demektir ki hepsi düşçü olan bütün bu öykücüler, hekimler, fizikçiler ve romancılar aynı imgelerden yola çıkıyor ve aynı düşüncelere varıyorlar. Hoffmann karmaşası onları bir birincil imgeye, bir çocukluk anısına bağlıyor. Hepsi kendi mizaçlarına göre, kendi kişisel "kurgu" larına uyarak, düşündükleri nesnenin öznel ya da nesnel boyutunu zenginleştiriyor. "Brûlot" dan çıkan alevleri insana ya da öz fışkırmasına dönüştürüyorlar. Her durumda olguya *değer yüklüyorlar.* Bir alevi açıklamak için bütün tutkularını işe karıştırıyorlar. Kendilerini şaşırtan, bu nedenle de aldatan, bir görünümle "iletişim kurmak" için içten çaba harcıyorlar.

YEDİNCİ BÖLÜM

Ülküleştirilmiş Ateş: Ateş ve Arılık

I

Max Scheler klasik tinçözümlemesinin geliştirdiği biçimiyle *yüceltme* kuramındaki aşırılıkları gösterdi. Bu kuram evrimci açıklamalara temel olan yararcı öğreti ile aynı esinden gelir. "Doğalcıların törebilimi hep tohumla kapçığı karıştırır. Bu doğalcılar, azizliğe özenen kişilerin tinsel ve tanrısal olan şeylere olan sevgilerinin ateşini kendilerine ve başkalarına anlatmakta böyle nadir şeyleri anlatmak için kurulmamış bir dilin sözcüklerine ve tümüyle duyusal sevgi alanından ödünç alınmış imgelere, benzetmelere ve karşılaştırmalara başvurduklarını gördüklerinde, hep şöyle derler: Burada söz konusu olan, maskelenmiş ya da yüceltilmiş, üstü örtülü bir cinsel istekten başka bir şey değil."[1] Ve derine işleyen bir çözümleme ile, Max Scheler göğün maviliğindeki yaşamı engelleyecek olan bu kökten beslenmeyi yadsır. Bu durumda, eğer şiirsel yüceltmenin, özellikle de romantik yüceltmenin, tutku dünyası ile bağlantısı olduğu doğruysa, tutkulara karşı savaşım veren ruhlarda ayrı tür bir yüceltme bulabiliriz. Bu tür yüceltmeyi klasik tinçözümlemesinin algıladığı *sürekli yüceltme* 'den ayırabilmek için ona *eytişimsel yüceltme* adını verebiliriz.

Tinsel enerjinin türdeş ve sınırlı olduğu ve dirimsel işlevden ayrılamayacağı gerekçesiyle bu eytişimsel yüceltmeye karşı çıkılacaktır. Köktenci bir dönüşümün cinsellik etkinliklerinde bir boşluk, bir karışıklık yaratacağı söylenecektir. Bize öyle görünüyor ki bu tür bir özdeksel sezgi, klasik tutku tinçözümlemesine temel

olan *sinir olayları* (nevrozlar) ile ilişkiden edinilmiştir. Aslında, bizim kendi alanımızda, *nesnel bilgi* etkinliğine tinçözümleme yöntemlerinin uygulanması ile, *baskı altında tutmanın* (repression) normal ve yararlı bir etkinlik olduğu, daha doğrusu, haz verici bir etkinlik olduğu sonucuna varmış bulunuyoruz. Bu tür baskı olmadan bilimsel düşünce olmaz. Yoğun, felsefi ve soyut düşüncenin kaynağında baskı vardır. Bütün tutarlı düşünce sağlam ve açık bir iç baskılar dizgesi üzerine kuruludur. Ekinlenme sevincinin altında bir *kısıtlama sevinci* vardır. İç baskı sevinç verici olduğu ölçüde etkin ve yararlı olur.

İç baskıyı haklı kılmak için yararlı olan ile gerekli olanın yerlerini değiştirmeyi öneriyoruz ve hoşa gidenin yararlı olana üstünlüğünde direniyoruz. Bizce son kertede iyileştirme, baskı altında tutulan eğilimlerin özgür kılınması değil, bilinçdışı bir baskı yerine bilinçli bir baskının, kendini düzeltme istencinin konulmasıdır. Nesnel ya da ussal bir yanlışın düzeltiminde bu dönüşüm çok belirgindir. Nesnel bilginin tinçözümlemesinden geçirilmeden önce bilimsel bir yanlış bir felsefi görüşün içinde yer alır; bir indirgenmeye karşı direnç gösterir. Örneğin, olgusal özellikleri gerçekçi bir felsefeye uyarlı özcü bir çizgide açıklamakta direnir. Nesnel bilginin tinçözümlemesinden sonra ise, yanlış olduğu gibi tanınır, fakat hoş bir polemik konusu olarak kalır. *Nesnel* yanlışlıkların itiraf edilmesinde ne derin bir haz vardır. Kişinin yanıldığını kabul etmesi zekâsının keskinliğine en büyük saygıdır. Bu, kişinin kendi birikimini yeniden yaşaması, onu pekiştirmesi ve odaklaşan ışınlarla onu aydınlatması demektir. Bu aynı zamanda birikimin dışlamlanması, duyurulması ve öğretilmesidir. Katıksız düşünsel sevinç böyle doğar.

Nesnel bilgimizin *öznel* 'in nesnel bilgisi olduğu durumda, kendi yüreğimizde evrensel insanı bulduğumuzda, benlik incelememizin

tinçözümlemesini yapıp törel kuralları tinsel yasalarla bütünleştirdiğimizde, bu sevinç ne kadar daha güçlüdür! Böylece bizi yakan ateş birden bizi aydınlatır. Rastlantısal tutku istençli tutkuya dönüşür. Sevgi aileye, ateş aile ocağına dönüşür. Yeni anlatım yollarının hantallığından dolayı bu normalleşme, bu toplumsallaşma ve bu ussallaşma tutkularda bir soğuma gibi alınır. Bu aşama,

ilkel içgüdülerin sıcaklığını taşıyan, kargaşalı ve kendini bulmamış türden bir sevginin savunucusu olanlarda yüzeysel bir alaya konu olur. Fakat tutkularını tinselleştiren biri için bu tür arındırmada açıklanamaz bir tat ve bu arınma bilincinde açıklanamaz bir aydınlanma vardır. Derin bir sevgideki bağlılığı yok etmeden eytişimsel yolla incelememiz ancak bu arındırma ile olabilir. Büyük ve ağır bir özdek ve ateş kütlesini bir yana bıraksa da, arındırma doğal itkiden daha çok olanaklar içerir. Duygusal bulgu ve esin ancak *arındırılmış sevgi* ile olur. Böyle sevgi *bireyselleştirici*'dir; özgünlükten kişiliğe geçişe olanak sağlar. "İyi tanınmayan bir sevgilide büyülü bir çekicilik vardır," der Novalis. "Fakat bilinmeyene ve beklenmeye olan özlem tehlikeli ve zararlıdır."(2) Özellikle tutkuda, bağlılık ve süreklilik gereksinimi serüven gereksinimine üstün gelmelidir.

Ancak hazzını açıkça dizgesel bir baskıdan alan eytişimsel bir yüceltme savını burada tüm boyutlarıyla geliştiremeyiz. Bu konuda bir kifir vermemiz yeterlidir. Şimdi bu tür yüceltmenin bu küçük kitapta incelediğimiz özgül sorunda nasıl bir işlevi olduğunu göreceğiz. Bu incelemenin kolaylığı, ateş bilgisi sorununun aslında bir *tinsel yapı* sorunu olduğuna bir kanıt da sağlayacaktır. Bu durumda kitabımız özne ile nesneyi ayıran çizgi üzerinde ve nesneye yönelik bazı düşüncelerin zihnin yaşamı üzerine temel etkisini göstermek için yapılabilecek bir dizi incelemenin bir benzeri gibi görünecektir.

II

Eğer ateşin tinbilimsel sorunu eytişimsel yüceltme yorumuna böyle açıksa, bunun nedeni, buraya dek çok kez belirttiğimiz gibi, ateşin özelliklerinin çok çelişkiler içeriyor görünmesidir.

Hemen temel noktaya gelmek ve iki yüceltme odağı olasılığını göstermek için ateşe atfedilen arılık ve katışıklık eytişimini inceleyelim.

Cinselleştirilmiş ateş konusunda söylediklerimiz anımsanırsa, ateşin bazen günah ve kötülük belirtisi oluşunu anlamak kolaydır. Cinsel itkilere karşı tüm savaşım ateşe karşı bir savaşımla simgeleştirilmektedir. Ateşin şeytani niteliğinin açık ya da örtülü olarak belirdiği metinleri bulup derlemek hiç de zor değil. Cehennemin yazınsal betimlemeleri ve şeytanı ateş saçan diliyle gösteren gravür ve resimler çok açık bir tinçözümlemesine olanak sağlar.

Şimdi de öbür kutba geçelim ve ateşin nasıl arılığın simgesi olabildiğini görelim. Bunun için olaysal niteliklere inmemiz gerekecek. Bu, bu kitap için seçtiğimiz bütün fikirleri nesnel gerçeklere dayandırma yönteminin bir bedelidir. Burada özellikle ateşle arındırmanın tanrıbilimsel sorununa değinmeyeceğiz. Bu çok uzun bir incelemeyi gerektirirdi. Sorunun özünün eğretileme ile gerçeklik arasındaki *ilişki* 'de yattığını belirtmek yeterli olacaktır: Kıyamet gününde dünyayı yakıp kavuracak ateş ve cehennem ateşi yeryüzünde bildiğimiz ateşle aynı mıdır değil midir? Bu görüşlerin her birini destekleyen çok sayıda metin var, çünkü cehennem ateşinin bildiğimiz ateşle aynı nitelikte olması inancın gereklerinden biri değil. Ayrıca görüşlerin bu çeşitliliği birincil ateş imgesi çevresinde çiçeklenen eğretilemelerin de önemini vurgular. Tanrıbilimci usun "kardeşimiz ateş" üzerine bu süslü deyişleri sabırlı bir sınıflandırmaya değer. Ancak bizim çabamız şiirsel ve törel

imgelerin *nesnel* köklerini saptamak olduğundan, biz kendimizi yalnız ateşin *her şeyi arındırdığı* 'nı savlayan ilkenin *duyusal temellerini* aramakla sınırlandırmalıyız.

Bu anlamda ateşe değer yüklemenin en önemli nedenlerinden biri belki de ateşin *koku gidericiliği* 'dir. Koku giderme arındırmanın en dolaysız kanıtlarından biridir. Koku ilkel bir niteliktir, etkisiyle egemendir ve en görünmez ya da açıkça taciz edici yollarla varlığını etkin kılar. Yaşamımızın özel ve kişiye özgü sınırlarını çiğner. *Ateş her şeyi arındırır,* çünkü ateş, mide bulandırıcı kokuları bastırır. Burada da *hoş olanın yararlıya önceliği vardır* ve biz Frazer'in yorumunu izleyemeyiz. Frazer'e göre bir kabilenin insanları, ateşle yiyecek pişirmeyi öğrendikten sonra, pişmiş besini daha iyi sindirebilmişler ve ondan daha fazla güç sağlayabilmişler, böylece komşu boyları kendi egemenlikleri altına alabilmişlerdir. Besinin daha iyi sindirilmesinden gelen bu gerçek ve özdeksel güçten önce, gönenç, bolluk ve haz bilincinden gelen bir güç imgelenmelidir. Pişmiş et her şeyden önce kokuşmanın önlenmesi demektir. Mayalanmış içki ile pişmiş et birlikte şölen ilkesini, bu demektir ki ilkel toplum ilkesini, oluşturur.

Koku giderici etkisi ile ateş en gizemli ve en belirsiz, bu nedenle de en çarpıcı değerlerden birini aktarır. *Özsel erdem* düşüncesinin görüngübilimsel temelini oluşturan da duyumsanabilen bu değerdir. İlkelliği inceleyen bir tinbilim koku tinselliğine büyük yer vermelidir.

Ateşle arındırma ilkesinin daha çok bilgiye dayalı bu nedenle de tinsel açıdan daha az etkili ikinci bir nedeni ateşin maddeyi ayrıştırması ve katkıları yok etmesidir. Başka bir deyişle, ateşten geçen bir şey türdeşleşir, böylece arılaşır. Madenlerin eritilmesi ve kaynak yapılması aynı değere yönelik bir öbek eğretileme sağlamıştır. Yine de eritme ve kaynak ayrıcalıklı deneyimler olarak

kalır; bunlar bilimsel deneyimlerdir, az rastlanan olaylar konusunda bilgi arayan kitapçıl kişileri çok etkiler; ilkel imgeye geri dönen doğal düşlem üzerine ise etkisi azdır.

Son olarak, birleştirici bu iki ateşe, tarlaları arındıran tarımsal ateş de eklenmelidir. Bu arındırmanın toprağın derinlerine işlediği düşünülür. Ateş yararsız otları yok etmekle kalmaz, toprağı de zenginleştirir. Vergilius'un bugün de çiftçilerin zihinlerinde olan şu düşüncelerini anımsayalım: "Verimsiz bir tarlayı yakmak, anızları ateşe vermek çoğu kez iyi gelir; ateş toprağa gizli bir erdem ve daha bol özsular verebilir; ateş toprağı arındırabilir ve aşırı rutubeti kurutabilir; ateş, özsuyunu yeni bitkilerin filizlerine taşıyan gözeleri ve yeraltı borucuklarını açabilir; ateş, toprağı sertleştirebilir, fazla açık damarları daraltabilir, bunları aşırı yağmura, güneşin yakıcı ışınlarına ve dondurucu kuzey rüzgarlarına karşı kapatabilir."(3) Her zaman olduğu gibi, hep çelişkili olan açıklamaların çoğulluğu altında tartışılmaz bir ilkel değer yatmaktadır. Ancak burada yüklenen değer belirsiz kalmaktadır: Bu değer bir kötülüğün bastırılması ve iyiliğin yaratılması düşüncelerini birleştirmektedir, bu nedenle de nesnel arındırma eytişimini anlamamızı sağlamaya çok uygundur.

III

Şimdi de ateşin arı olduğu alanı görelim. Öyle anlaşılıyor ki bu alan son uçta, rengin yerini görünmez bir titreşmeye bıraktığ alevin ucundadır. Sonra ateş özdekliğini ve gerçekliğini yitirir, katıksız bir ruh olur.

Öte yandan, ateşin tümüyle arınması düşüncesini engelleyen geriye küllerin kalmasıdır. Kül çoğu zaman gerçek dışkı sayılmıştır. Bu nedenle, Pierre Fabre'a göre insanlık tarihinin başlangıcında

Simya "doğal ateşinden dolayı çok güçlüydü . . . her şeyin bugün olduğundan çok daha uzun sürdüğü görülüyordu, oysa bu doğal ateş bugün çok zayıflamıştır, çünkü büyük ölçüde dışkı ile bir aradadır ve ondan kurtulamaz, bir çok bireyde ise tümüyle söner."[4] Bu nedenle bugün ateşi yenileme, arı ateş olan ilk ateşe dönme gereği var.

Bunun tersi durumda, ateşin *katışıklığı* kuşkusu varsa, onun kalıntılarına bakılıyor. Bu durumda *normal kan ateşi* çok arı sayılıyor: Kanda "insanı var eden dirimcil ateş var ve en son bozuşmaya uğrayan bu ateştir; bu bozuşma da ancak ölümden birkaç an sonra olur. "[5] Fakat yüksek ateş kan ateşinde bir katışıklık belirtisi, katışık bir kükürt belirtisidir. Bu nedenle yüksek ateşin "solunum organlarını, özellikle de dil ve dudakları yanık bir isle kapatması"[6] bizi şaşırtmamalı. Burada güçlü bir eğretilemenin, bu eğretileme ateş gibi temel bir izleğe uygulandığında, saf bir kimse için ne büyük bir açıklama gücüne sahip olduğunu görüyoruz.

Aynı yazar yüksek ateşler üzerine kuramını arı ateş ile katışıklı ateş arasındaki ayırıma göre geliştirmiştir; sanki böyle bir ayırım tartışılmaz bir veridir. "Doğada iki tür ateş var; birisi çok arı bir kükürtten oluşur, kaba ve topraksal olan her şeyden ayrılmıştır, bu ateş şarap özü ve yıldırım gibidir; öteki ateş kaba ve katışıklı kükürtlerden oluşur, toprak ve tuzlarla karışıktır, odun ve katranlı maddelerden elde edilen ateş bu türdendir. Bunları yaktığımız ocak bu ayrımı açıkça gösterir, çünkü birinci tür ateş duyumsanabilir hiçbir madde bırakmaz, yanma tümünü yok etmiştir. Fakat ikinci tür ateş yanarken bolca duman üretir ve bacada kurum, ocakta işe yaramaz toprak bırakır." Hekimimizin yüksek ateşli kandaki katışıklığın *katışık ateş*'ten geldiğini belirtmesi için bu sıradan gözlem yeterlidir. Başka bir hekim de şöyle der: "Bu yakan bir ateştir, dili kurutur ve islendirir." Yüksek ateşi bunca zararlı kılan da budur.

Görüldüğü gibi ateşin arılığı ya da katışıklığı görüngübilimi en yalınç olgu biçimleri üzerine kuruluyor. Biz bu biçimlerden örnek niteliğinde yalnız birkaçını verdik ve böyle bile belki okuru bıktırdık. Ancak bu bıkkınlık da başlı başına bir belirtidir: Değerler alanının kapalı bir alan olmasını dileriz. Değerleri birincil görgül (ampirik) anlamlara aldırmadan değerlendirmek isteriz. Öyle görünüyor ki birçok değerler belli nesnel deneyimlerin ayrıcalığını sürdürmekten öte gitmiyor, sonuçta da olgular ve değerler ayrılamaz biçimde birbirine giriyor. Nesnel bilginin tinçözümlemesinin ayrıştırması gereken bu karışımdır. İmgelem uslamlanmamış özdeksel öğeleri "çökelttiği" zaman yeni bilimsel deneyler kurma özgürlüğüne kavuşacaktır.

IV

Ateşin gerçek anlamda ülküleştirilmesi, ateşin ve ışığın görüngübilimsel eytişimini izleyerek biçimleşiyor. Eytişimsel yüceltmenin temelinde gördüğümüz ve algıya dayalı bütün eytişimler gibi ateşin ışık yoluyla ülküleştirilmesi de olgusal bir çelişkiye dayanıyor: Ateş bazen yakmadan ışık veriyor; bu durumda ateşin değeri tüm arılıktır. Rilke'ye göre: "Sevilmek alevlerde kendini tüketmek demektir; sevmek bitmez bir ışıkla parlamaktır." Çünkü sevmek kuşkudan kurtulmak, yüreğin gerçeği ile yaşamaktır.

Novalis'in aşkınlık ilkesini olaylara en yakın olanaklı ilişkisi içinde kavramaya çalışırsak, ışık yoluyla ateşin ülküleştirilmesi bu ilke ile aynı gibi görünür. Novalis özetle şöyle der: "Işık, yanma olayının özüdür." Işık yalnızca bir simge değil aynı zamanda arılığın bir etmenidir. "Işık yapacak, ayrıştıracak, birleştirecek bir şey bulamadığı yerden geçip gider. Ne ayrıştırılamaz ve birleştirilemezse, o arıdır." Bu demektir ki sonsuz uzayda ışık *hiçbir şey* yapmıyor. Gözü bekliyor. Ruhu bekliyor. Bu nedenle ışık tinsel aydınlanmanın

temelidir. Belki hiç kimse bir fiziksel olaydan Novalis kadar çok düşünce üretmemiştir; Novalis bunu içsel ateşin göksel ışığa dönüşmesinde yapar. Yersel bir sevinin ilk aleviyle yaşamış varlıklar arı ışığın yüceleştirmesinde son bulurlar. Bu tür özarındırma Gaston Derycke'nin "Romantik Deneyim" (*l'Expérience romantiqe*) başlıklı makalesinde çok açık olarak gösterilir. Gaston Derycke Novalis'i sözcüğü sözcüğüne alıntılar: "Bu yaşama kesinlikle aşırı bağlanmıştım, düzeltici bir güce gerek vardı... Aşkım kendini aleve dönüştürdü, bu alev de bende topraktan gelme olanı azar azar yok etti."

Derinliğini yeterince belirttiğimiz Novalis'in ısıcılığı (kaloriciliği) ışıklandırılmış bir görüm (vision) içinde yücelir. Novalis'in durumunda bir tür özdeksel gereklilik vardır: Novalis'in aşkında bu ışıkçılık dışında bir ülküleştirme görülmez. Swedenborg'unki gibi daha eşgüdümlü bir ışıkçılığı ele almak ve böyle bir yaşamın gerisinde, ilkel bir ışık içinde, daha alçak gönüllü yersel bir yaşam bulunup bulunmayacağını sormak belki de ilginç olurdu. Swedenborg ateşi kül bırakıyor mu? Bu soruyu çözümlemek, bu kitapta sunduğumuz bütün savların karşıtını geliştirmek olurdu. Bizim için şunu kanıtlamak yeterli olmuştur: Bütün bu soruların bir anlamı vardır ve düşlemin tinbilimsel incelemesini bizi büyüleyen imgelerin nesnel incelemesi ile bir araya getirmek ilginç olacaktır.

SONUÇ

Eğer elinizdeki bu çalışma düşlem fiziğine ya da düşlem kimyasına bir temel olarak, düşlemin nesnel koşullarını belirleme yönteminin ana çizgileri olarak, alınacak olsa, terimin en kesin anlamında nesnel bir yazın eleştirisi için araçlar önermesi gerekirdi. Şunu göstermesi gerekirdi: Eğretilemeler füzeler gibi yerden kalkıp gökte patlayan ve önemsizliklerini sergileyen basit ülküleştirmeler değildir; bunun tam tersi olarak eğretilemeler birbirlerini çağrıştırırlar ve duyumlamalardan daha çok ortak eşgüdüm içindedirler. Öyle ki şiirsel bir beyin, arık ve yalın bir biçimde, bir eğretilemeler diziminden başka bir şey değildir. Nasıl bir çiçeğin çizgesi (diagramı) onun çiçek oluşumunun yönünü ve bakışımını belirlerse, her şair de kendi eğretileme eşgüdümlerinin anlamını ve bakışımını belirten bir *çizge* ile gösterilmelidir. Böyle geometrik örneği bulunmayan hiçbir *gerçek çiçek* yoktur. Belli şiirsel imgeler bileşimi olmadan da şiirsel çiçeklenme olmaz. Bizim bu savımızda şiirsel özgürlüğü sınırlandırma, şairin yaratıcılığı üzerine bir mantık ya da gerçeklik baskısı kurma isteği görülmemelidir; mantık ya da gerçeklik burada aynı şeydir. Ancak olaydan sonra, tüm çiçeklenmeden sonra, nesnel inceleme ile şiir yapıtındaki içsel gerçekliğin ve mantığın bulunacağına inanıyoruz. Bazen gerçekten zıt, bağdaşmaz ve uyuşmaz sandığımız değişik imgeler bir araya gelip kaynaşır ve sevimli bir imge oluşturur. Gerçeküstücülüğün en garip mozaikleri ansızın bir anlam sürekliliği bulur; bir ışıltı derin bir ışığı açığa çıkarır; kinaye ile kıvılcımlanan bir bakış birden ince duygular salıverir: bir itirafın ateşinde bir damla gözyaşı. Böyledir imgelemin belirleyici işleyişi: bir canavarı yeni doğmuş bir bebeğe dönüştürür!

Ancak bir *şiir çizgesi* yalnızca bir çizim değildir: Böyle bir çizge, duraksamaları ve belirsizlikleri birleştirebilme yolunu bulabil-

melidir; yalnız bunlar bizi gerçeklikten özgür kılabilir, düşlememize olanak sağlayabilir; ve az buçuk sezinlediğimiz iş burada zorluğunu ve ödülünü bulur. Birliği duyarak şiir yazılmaz: Tek olanın şiirsel özelliği yoktur. Bundan daha iyisini beceremez ve hemen düzenli bir çoğulluğa ulaşamazsak, uyuyan titreşimleri uynadıracak bir çan sesi gibi eytişime başvurabiliriz. Armand Petitjean'ın şu sözleri çok yerindedir: "İster imgelerle ister imgesiz olsun, İmgelemi biçimlendirmede hiçbir şey düşünce eytişimi kadar uyarıcı olamaz." Her durumda ve her şeyden önce, tepke (refleks) türünden bir anlatıma düşme eğilimini kırmalıyız, eğretilemelere ve eğretilemelerin eğretilemelerine varmak için alışılmış imgelerin tinçözümlemesini yapmalıyız. O zaman Petitjean'ın niçin İmgelem'in tinbilim (ve tinçözümlemesi) sınırlarına sığmayacağını ve içten üremeli bir alan olduğunu söylediğini anlayabiliriz. Şu görüşe katılıyoruz: Tinsel üretme gücünü istençten, dirim itimi'nden (élan vital) değil, İmgelem'den alır. Tinsel açıdan, bizi yaratan düşlemlerimizdir. Düşlemlerimizce yaratılır, düşlemlerimizle sınırlanırız, çünkü zihnimizin son sınırlarını belirleyen yine düşlemdir. İmgelem zihnin zirvesinde bir alev gibi işler; değiştirici (mutan) güçlerin gizini aramamız gereken yer de bu alandır, eğretilemeler eğretilemesi olan alan, Tristan Tzara'nın da gördüğü gibi düş'ün deneyime yeni bir biçim verdiği, daha önce yeni biçim verilene düşlemin yeniden biçim verdiği Dadaist alandır. O halde, birincil itkinin bir iç karagaşa ile baştan çıkıp kendi içinde bölündüğü, yine de başkalarını etkilemeye zorlandığı o alanda yerleşme yolunu bulmalıyız. Mutlu olmak için başka birinin mutluluğunu düşünmek zorundayız. En bencil sevinçlerde de bir özgecillik vardır. Bu nedenle şiir çizgesi kurgu birliği konusundaki saf ve bencil ülküyü bırakıp *güçlerin çözülüşü* 'ne yönelmelidir.

Yaratıcı yaşamın asıl sorunu da buradadır: Geçmişi unutmadan geleceği yaratmak ve tutkuyu soğutmadan ışımasını sağlamak.

Şimdi, eğer imge tinsel yönden ancak *kendisini çözücü – bütünlüğünü dağıtıcı* eğretilemelerle etkin olabiliyorsa, yeni gerçek tinselliği ancak en ince işlenmiş biçim değişimlerinde yaratabiliyorsa, eğretilemenin eğretilemesi alanında yaratabiliyorsa, ateş imgelerinin büyük üretimini anlayabiliriz. Biz aslında imge etmenleri arasında en çok *eytişimleşen* (dialectisé) etmenin ateş olduğunu göstermeye çalıştık. Yalnız ateş *hem özne hem nesne* dir. Canlıcılığın temeline indiğimizde hep ısıcılık buluruz. Bir şeyin canlı oluşunu, en yakın anlamda canlı oluşunu, sıcak oluşuyla tanırım. Sıcaklık, özcü zenginliğin ve sürekliliğin en iyi kanıtıdır; dirimin ve varoluşun yoğunluğu duygusunu doğrudan veren odur. İç ateşin yoğunluğu yanında, duyumsanabilir öteki yoğunluklar nasıl gevşek, atıl, durgun ve amaçsız kalır. Bu ötekiler gerçek bir büyüme göstermez, söz verdiklerini yerine getirmezler. Aşkınlığı simgeleyen bir alev ve bir ışık halinde etkinleşmezler.

Ayrıntısı ile gördüğümüz gibi, iç ateşin özne ve nesne arasındaki temel eytişimin bir kopyası gibi eytişimleştirdiği özellikler kendi özellikleridir. Öyle ki kendi ile çelişkiye düşmesi için alevlenmesi yeterlidir. Bir duygu ateşin tınım (tonalite) düzeyine vardığı anda, şiddeti ile ateşin fizikötesine açıldığı anda, birçok zıtlıkları içereceğinden emin olabiliriz. Bu durumda seven kişi arı ve ateşli, benzersiz ve evrensel, duygusunu gösterici ve bağlı, anlık ve sürekli olmak isteyecektir. Vielé-Griffin'in Pasiphaé'si, böyle korkunç bir baştan çıkma duygusu ile şöyle mırıldanır: "Sıcak bir soluk yüzümü yakıyor, büyük bir titreme donduruyor beni."

Bu eytişimi görmemek olası değil: Yandığının ayırımında olmak üşümektir; bir yoğunluğu duymak onu azaltmaktır: Bilincine varmadan yoğun olmak gerekir. Etkin insanın acı yasası böyledir.

Tutkulardaki duraksamaları ancak bu belirsizlik gereğince açıklayabilir. Sonuçta ateşle bağıntılı bütün karmaşalar sancılı karmaşalardır, aynı anda nevroza ve şiirselliğe götürür. Bunlar yönü tersine dönebilir karmaşalardır: Kişi ateşin eyleminde ya da dinginliğinde, alevinde ya da külünde cenneti bulabilir.

Gözlerinin duruluğunda senin
Ateşin yıkımları esinini gösterir
Ve küllerinin cennetini.

Ateşi tutmak ya da kendini ateşe bırakmak, yok etmek ya da kendi yok olmak, Prometse karmaşasını ya da Empedokles karmaşasını izlemek; bütün değerleri dönüştüren ve aynı zamanda değerlerin çelişkisini de gösteren tinsel aktarım böyledir. Ateş'in, tam C. G. Jung'un belirttiği anlamda, "verimli bir eskil (arkaik) karmaşa" nın kaynağı olduğu ve özel bir tinçözümlemesinin, düş gücüne gerçek özgürlüğünü ve tinsel yaratıcılığını veren eytişimi açığa çıkarmak için, bu karmaşanın sancılı belirsizliklerini gidermesi gerektiği bundan daha iyi nasıl kanıtlanabilir?

Notlar

Önsöz

1. *Études sur l'évolution d'un probléme de physique: la propagation thermique dans les solides.* Paris, 1928.

Birinci Bölüm

1. A. Roy-Desjoncades, *Les Lois de la Nature,* applicables aux lois physiques de la Médecine, et au bien général de l'humanité. 2 vol. Paris, 1788, t. II, p. 144.
2. Ducarla, *Du Feu complet,* p. 107.

İkinci Bölüm

1. Pierre Bertaux, *Hölderlin.* Paris 1936, p. 171.
2. D'Annunzio, *Leu Feu,* trad., p. 322.

Üçüncü Bölüm

1. Auguste-Guillaume de Schlegel, *Oeuvres écrites en francais,* t. I., Leipzig, 1846, p. 307-308.
2. F. Max Fuller, *Origine et développement de la Religion,* trad. J. Darmesteter, 1879, p. 190.
3. Bernardin de Saint-Pierre, *Études de la Nature,* 43 éd., 1791, t. IV, p. 34.
4. Chateaubriand, *Voyage en Amérique,* pp. 1230124.
5. J. G. Frazer, *Le Rameau d'Or,* trad. 3 vol., t. III, p. 474.
6. Cité par Albert B'guinn, *L'Ame romantique et le rêve,* 1937, 2 vol., t. I, p. 191.
7. Novalis, *Henri d'Ofterdingen,* trans., p. 241, note p. 191.

8. Novalis, *loc. cit.*, p. 237.

9. Voir Charles Nodier; Deuxième préface de *Smarra*.

10. Novalis, *loc. cit.*, p. 227.

Dördüncü Bölüm

1. J.-B. Robinet, *De la Nature*, 3e éd., 4 vol., Amsterdam, 1766, t. I p. 217.

2. Robinet, loc. cit., I, 219.57

3. Robinet, loc. cit., t. IV, p. 234.

4. Novalis, *Journal intime*, suivi . . . de *Maximes inédites*, Paris, p. 106.

5. De Malon, *Le Conservateur du sang humain, ou la saignée démonstrée toujours pernicieuse et souvent mortelle*, 1767, p. 146.

6. Jean-Pierre David, *Traité de la Nutrition et de l'accroissement, précédé d'une dissertation sur l'usage des eaux de l'amnios.*

7. Jean-Pierre Fabre, *L'Abrégé des secrets chimiques.*, Paris, 1636, p. 374.

8. Comte de Lacépède, *Essai sur l'électricité naturelle et artificielle*, 2 vol., Paris, 1871, t. II, p. 169.

9. *Cosmopolite ou nouvelle lumière clymique*, Paris, 1723, p. 7.

10. *La formation de l'esprit scientifique.* Contribution à une psychanalyse de la connaissance objective. Paris, Vrin 1938.

11. Nicolas de Locques, *Les Rudiments de la Philosophie naturelle touchant le système du corps mixte*, 2 vol., Paris, 1665.

12. *La lumière sortant de soi-même des ténèbres*, écrite en vers italiens, trad. par B. D. L. 2e éd. Paris 1693.

13. Novalis, *Henri d'Ofterdingen*, trad. , p. 186.

14. Max Schler, *Nature et forme de la sympathie*, trad., p. 120.

15. D'Annunzio, *Le Feu*, trad., p. 325.

16. Paul Valéry, *Pièces sur l'art*, p. 13.

17. Paul Valéry, *loc, cit.*, p. 9.

1. Boerhaave, *Éléments de Chimie*, trad. 2 vol., Leide, 1752, t. I. p. 144.

2. Charles-Guillaume Scheele, *Traité chimique de l'air et du feu*, trad., Paris, 1781.

3. R.-P. Castel, *L'Otpique des couleurs*, Paris, 174o, p. 34.

4. Ducarla, *loc. cit.*, p. 4.

5. Boerhaave, *loc. cit.*, t. I, p. 145.

6. Carra, *Dissertation élémentaire sur la nature de la lumière, de la chaleur, du feu et de électricité*, Londres, 1787, p. 50.

7. Marat, *Découvertes sur le feu, l'électricité et la lumière, constatée par une suite d'expériences nouvelles*, Paris, 1779, p. 28.

8. Blaise Vigenère, *Traité du feu et du sel*. Paris, 1622, p. 60.

9. Jourdain Guibelet, *Trois Discours philosophiques*, Evreux, 1603, p. 22.

10. Boerhaave, *loc. cit.*, t. I, p. 303.

11. Robinet, *loc. cit.*, t. I, p. 44.

12. Joachim Poleman, *Nouvelle Lumière de Médecine du nisytère du soufre des philisop hes*, trad. du Latin, Rouen, 1721, p. 145.

13. Guibelet, *loc. cit.*, p. 22.

14. Abbé de Mangin, *Question nouvelle et intéressante sur l'électricité*, 1749, pp. 17, 23, 26.

15. Wincler, *Essai sur la nature, les effets et les causes de l'électricité*, trad., Paris, 1748, p. 139

16. Jean-Babtiste Fayol, *L'Harmonie céleste*, Paris, 1672, p. 320.

17. David, *loc. cit.*, pp. 290, 292.

18. *Lettre philosophique* en suite du *Cosmopolite*, Paris, 1723, pp. 9. 12.

19. Reynier, *Du Feu et de quelques-uns de ses principaux effets*, Lausanne, 1787, pp. 29, 34.

20. Boarhaave, *loc., cit.*, t. II, p. 876.

21. Nicolas de Locques, *Les Rudiments de la philosophie naturelle touchant le système du corps mixte*, Paris, 1665, pp. 36, 47.

22. Hecquet, *De la digestion et des maladies de l'estomac*, Paris, 1712, p. 263.

23. *Cosmopolite, loc. cit.*, p. 113.

24. *Lettre philosophique* en suite du *Cosmopolite*, loc. cit., p. 18.

25. Poleman, *loc. cit.*, p. 167.

26. Nicolas de Locques, *loc. cit.*, t. I, p. 52.

27. Crosset de La Heaumerie, *Les secrets plus cachés de la philosophie des anciens*, Paris, 1722, p. 299.

28. Reynier, *loc. cit.*, p. 39 et 43.

29. Nicolas de Locques, *loc. cit.*, p. 46.

Altıncı Bölüm

1. Cité et commenté par Albert Béguin, *L'Ame romantique et le rêve*, Marseille, 1987, 2 vol., t. II, p. 62.

2. Cf. Théophile Gautier, *Les Jeunes-France. Le Bol de Punch*, p. 244.

3. Armand Petetjean, *Imagination et Réalisation*, Paris, 1966.

4. Marie Bonaparte, *Edgar Poe*, Paris, *passim*.

5. Jallabert, *Expérience sur l'électricité avec quelques conjectures sur la cause de ses effets*, Paris, 1749, p. 193.

6. Martine, *Dissertations sur la chaleur*, trad., Paris, 1751, p. 350.

7. Sans nom d'auteur. *Chimie du Goût et de l'Odorat* ou *Principe pour composer facilement, et à peu de frais, les liqueurs à boire et les eaux de senteur*, Paris, 1755, p V.

8. Balzac, *Le Cousin Pons*, Ed. Calmann-Lévy, p. 172.

9. Emile Zola, *Le Docteur Pascal*, p. 227.

Yedinci Bölüm

1. Max Scheler, *Nature et Formes de la sympathie*, trad., p. 270.

2. Novalis, *Journal intime*, suivi . . . de *Fragments inédits*, trad., p. 143.

3. Virgile, *Géorgiques*, livre I, vers 84 et suiv.

4. Pierre-Jean Fabre, *loc. cit.*, p. 6.

5. De Malon, *Le Conservateur du sang humain*, Paris, 1767, p. 135.

6. De Pezanson, *Nouveau Traité des fièvres*, Paris, 1690, pp. 30, 49.

7. Voir Cahiers du Sud, numéro mai 1937, p. 25.

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 7

Birinci Bölüm
Ateş ve Saygı: Promete Karmaşası / 13

İkinci Bölüm
Ateş ve Düşlem: Empedokles Karmaşası / 19

Üçüncü Bölüm
Tinçözümlemesi ve Tarihöncesi: Novalis Karmaşası / 27

Dördüncü Bölüm
Cinselleştirilmiş Ateş / 48

Beşinci Bölüm
Ateşin Kimyası: Sahte Bir Sorun'un Tarihi / 63

Altıncı Bölüm
Alkol: Alevlenen su
Punç: Hoffmann Karmaşası
Kendiliğinden Yanma / 86

Yedinci Bölüm
Ülküleştirilmiş Ateş: Ateş ve Arılık / 101

Sonuç / 110

Notlar / 114